

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Robert Čop

mentor: red. prof. dr. Janko Prunk

ORJUNA – prototip politične organizacije

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

KAZALO

1.UVOD	4
1.1.Opredelitev problematike in raziskovalno vprašanje.....	4
1.2.Metodološki okvir naloge.....	5
1.3.Struktura naloge.....	5
2.POLITIČNE STRANKE IN EKSTREMNA DESNICA	7
2.1.Politične stranke.....	7
2.2.Ekstremna desnica.....	9
2.3.Ideologija ekstremne desnice.....	10
3.RAZCVET STRANK IN POLOŽAJ LIBERALNEGA TABORA V SLOVENIJI MED LETOMA 1918 IN 1925	13
3.1.Razcvet strank in strankarska arena v slovenskem delu Kraljevine SHS v prvi polovici dvajsetih let.....	13
3.1.1.Strankarska arena v Kraljevini SHS v prvi polovici dvajsetih let.....	13
3.1.2.Strankarska arena v slovenskem delu Kraljevine SHS v prvi polovici dvajsetih let.....	20
3.1.2.1.Socialistični (delavski) tabor.....	21
3.1.2.2.Katoliški tabor.....	28
3.2. Položaj slovenskega liberalnega tabora v prvi polovici dvajsetih let.....	33
3.2.1. Liberalne tradicije na Slovenskem.....	33
3.2.2.Stranke in cepitve v liberalnem taboru v prvi polovici dvajsetih let...35	
3.2.2.1.NSS (Narodno socialistična stranka).....	36
3.2.2.2.SKS (Samostojna kmetijska stranka).....	37
3.2.2.3.JDS (Jugoslovanska demokratska stranka).....	39
3.2.2.4.Obnovitev NNS (Narodno napredne stranke).....	42
3.2.3.Ideje, nazori in stališča slovenskega dela JDS.....	42
3.2.4.Vzroki za pojav radikalnih organizacij v okviru liberalnega tabora..46	

4.ORJUNA	50
4.1.Splošno o ORJUNI.....	50
4.2.Nastanek ORJUNE.....	52
4.3.Organiziranost.....	54
4.4.Ideologija.....	55
4.5.Financiranje.....	60
4.6.Članstvo.....	60
4.7.Metode delovanja.....	61
4.8.Delovanje ORJUNE v slovenskem delu Kraljevine SHS.....	62
4.9.Delovanje ORJUNE v ostalih delih Kraljevine SHS.....	68
4.10.Delovanje ORJUNE v Julijski krajini.....	70
4.11.Odnos ORJUNA-SDS.....	72
4.12.Odnos ORJUNA-KPJ.....	74
4.13.Ekonomska ORJUNA.....	76
4.14.Obdobje krize (od leta 1925 do 1927).....	78
4.15.ORJUNA v razpadu (od leta 1927 do 1929).....	79
4.16.Poskus obnove ORJUNE.....	80
5.SKLEP	81
6.VIRI IN LITERATURA	84
6.1.Literatura.....	84
6.2.Drugi viri.....	86
6.3.Časopisna periodika.....	86

KAZALO GRAFIČNEGA GRADIVA:

Tabela 3.1: Skupni rezultat slovenskih liberalnih strank na volitvah v Narodno skupščino (1920 - 1925).....	45
---	----

1. UVOD

Dvajseta leta prejšnjega stoletja so Evropi prinesla nastanek ekstremno desnih fašističnih strank z močno poudarjeno ideologijo fašizma, nacionalizma in ksenofobije. Italijanski fašistični skvadrasti, organizirani kot milica, so bili zasebna strankarska vojska fašistične stranke PNF (Partita Nazionale Fascista). In prav v italijanskih skvadrastih, strankinih udarnih enotah, je Svetozar Pribičević, vodja Samostojne demokratske stranke (SDS), ki je bila najradikalnejša zagovornica centralizma in unitarizma v Kraljevini SHS, našel zgled za ustanovitev Organizacije jugoslovanskih nacionalistov (ORJUNE) kot strankarske vojske SDS. ORJUNA, deklarativno ustanovljena za obrambo pred agresivnim italijanskim iredentizmom, je postala steber reakcije in pribičevićevo orodje za obračun z nasprotniki centralizma in unitarizma v Kraljevini SHS. V slovensko politično areno je vnesla radikalizem, posledica katerega so bili oboroženi spopadi.

1.1. Opredelitev problematike in raziskovalno vprašanje:

Namen moje diplomske naloge je predstaviti, pojasniti in analizirati organiziranost in delovanje Organizacije jugoslovanskih nacionalistov (ORJUNE), ki je bila tesno povezana z najradikalnejšo zagovornico unitarizma in centralizma Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS¹), stranko pod vodstvom Svetozarja Pribičevića, kateri so v večini pripadali tudi slovenski liberalni politiki.

Osnovni cilj diplomske naloge je ugotoviti in analizirati »*Vzroke za pojav ORJUNE kot radikalne organizacije v okviru liberalnega tabora*«. To je tudi raziskovalno vprašanje v diplomski nalogi. Poleg tega imam namen predstaviti ORJUNO kot nacionalistično politično organizacijo, ki se je ideološko napajala prav iz JDS. Iz tega sem izpeljal tudi naslednjo tezo: »*ORJUNA je bila kot strankarska milica pribičevićeve Jugoslovanske demokratske stranke (kasneje SDS) v inštrumentalnem razmerju z njo*«.

¹ Po razcepu v JDS je Svetozar Pribičević ustanovil Samostojno demokratsko stranko (SDS)

1.2. Metodološki okvir naloge

Pri nalogi sem uporabil različne družboslovne metode. Proučevanja ORJUNE in njenega razmerja s SDS sem se najprej lotil s kvalitativnim zbiranjem podatkov, katere sem kasneje obdelal. Problematiko zadane teme sem skušal prikazati s pomočjo pojasnitve osnovnih pojmov. Za to sem uporabil teorije znanih avtorjev.

Zbiranje virov se nanaša na pregled obstoječe bibliografije o predmetu raziskovanja. Ta metoda je pomembna tako za opredelitev teoretičnega izhodišča in izpeljanje raziskovalnega vprašanja, kot tudi za njegovo preverjanje. Nekaj uporabljenih podatkov sem pridobil s pomočjo navedene literature (strokovne literature v obliki knjig in člankov), nekaj pa iz primarnih virov (časopisja, propagandnega materiala...).

Pri opredelitvi določenih pojmov in konceptov, njihovi rabi in odnosov med njimi sem uporabil *kritično analizo virov*. Gre za analizo in interpretacijo razpoložljivih knjig, člankov in časopisja, ki so povezani s predmetom raziskovanja. Diplomaska naloga temelji predvsem na analizi in interpretaciji virov.

Naslednja raziskovalna metoda v moji nalogi je *študija primera*, ki preučuje konkreten primer. Za študijo primera je značilno, da si z njo prizadevamo globinsko in celostno proučiti en primer (v mojem primeru ORJUNO in njeno povezanost s SDS). Temeljna zadeva pri študiji primera je prizadevanje za vpogled v različne vidike problema kot organske, medsebojno povezane celote. Prizadevamo si ugotoviti pomembnost vsakega dejavnika do drugih dejavnikov v smislu njegovega odnosa do posledic, ki jih opazujejo.

1.3. Struktura naloge

Diplomsko delo sestavlja skupaj z uvodom, zaključkom in literaturo šest poglavij. Drugo poglavje je namenjeno predstavitvi pojma politična stranka. Po predstavitvi pestre palete definicij, kakor jih interpretirajo različni avtorji in razvrstitvi le teh, sem opisal značilnosti ekstremne desnice in njene ideologije, ki temelji na nacionalizmu, fašizmu in ksenofobiji.

V tretjem poglavju sem opisal razcvet strank in strankarsko areno v Kraljevini SHS, s poudarkom na slovenskem delu Kraljevine SHS, z namenom prikazati razmerje sil na jugoslovanskem in slovenskem političnem prizorišču, ki so botrovale nastanku tako radikalne organizacije, kot je bila ORJUNA. Delavski in katoliški tabor sem opisal na kratko, medtem ko sem se liberalnega tabora lotil podrobneje. Po pregledu liberalnih tradicij na Slovenskem od protestantizma pa vse do današnjih dni, sem se lotil liberalnih strank v dvajsetih letih na Slovenskem, s poudarkom na najmočnejši stranki v liberalnem taboru JDS. Prav iz JDS oziroma SDS, ki je bila ena izmed naslednic razpadle JDS, je nastala ORJUNA kot njena bojna teroristična organizacija. Tu sem ob zaključku drugega poglavja poiskoval poiskati vzroke za pojav radikalnih organizacij v okviru liberalnega tabora.

Tretje poglavje je sestavljeno iz petih sklopov. V prvem sklopu sem opisal nastanek ORJUNE, njeno organiziranost, ideologijo, financiranje, članstvo in metode delovanja, katerih cilj je bilo varovanje enotnosti države in krepitev le te navzven. V drugem sklopu sem konkretno opisal delovanje ORJUNE v matični domovini, ki se je sprevrglo v obračunavanje z nesoistomišljeniki, saj njihov vsiljeni unitarizem ni naletel na preveliko podporo med množicami ter v Julijski krajini, kjer so sodelovali s slovenskimi odporniškimi organizacijami, kakršen je bil TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka). Tretji sklop je namenjen opisu odnosov ORJUNE do političnih strank, predvsem do unitaristične SDS, katere inštrument je bila ter do KPJ, ki je bila skupaj s separatističnimi strankami največkrat tarča napadov orjunašev. V četrtem sklopu sem opisal Ekonomsko ORJUNO. To je bila zadruga, ki jo je v Ljubljani ustanovil oblastni odbor ORJUNE za Slovenijo. Podatki o razširjenosti Ekonomske ORJUNE nam dajejo dober prikaz razširjenosti ORJUNE nasploh. V zadnjem sklopu tretjega poglavja je opisan zaton ORJUNE od krize v katero je padla leta 1925, do njene prepovedi na Slovenskem leta 1926 ter njenega dokončnega razpada z uvedbo šestojanuarske diktature leta 1929.

2.POLITIČNE STRANKE IN EKSTREMNA DESNICA

2.1. Politične stranke

Politične stranke so najpomembnejše politične organizacije v modernih demokracijah (Krašovec 2002: 27). Temeljna značilnost politične stranke je, da sodeluje v kompetitivnem boju za oblast oziroma povedano drugače, če neka organizirana skupina ne sodeluje v boju za oblast, o njej ne moremo govoriti kot o politični stranki. To pa je bistvena razlika med strankami in interesnimi skupinami, slednje namreč na volitvah praviloma ne sodelujejo.

Največkrat se kot najpomembnejše funkcije političnih strank omenjajo: agregacija interesov volilcev, mobilizacija volilcev in članov strank, politična socializacija volilcev in članov strank, rekrutacija voditeljev strank in kandidatov za volitve, vladanje in prevzemanje odgovornosti za vladanje (Krašovec 2002: 27).

V politologiji ni enotne opredelitve pojma politične stranke. Lahko bi rekli, da so definicije zgodovinsko in kulturno pogojene. Prve poskuse opredeljevanja strank zasledimo v obdobju, ko so nastajali zametki modernih strank. Stranke so enačili z organiziranim javnim mnenjem (Disraeli, Benjamin, Constant, Duverger) oziroma s skupino mož, ki si prizadevajo za nacionalni interes na podlagi posebnega skupnega načela (Burke). Spogledovanje s sociologijo je prineslo opredelitev političnih strank kot sekundarnih družbenih skupin (Ogris) oziroma kot miniaturni politični sistem z lastno strukturo avtoritete, moči in sistema oblikovanja odločitev (Eldersveld, Weber, Duverger). V naslednjo skupino bi lahko razvrstili opredelitve, ki stranke povezujejo z obvladovanjem države – torej s prisvajanjem oblasti. Neumann tako smatra stranko kot organizacijo za boj za oblast in nadzor nad upravno oblastjo. Poseben pogled na stranke imajo komunistični ideologi (Marx, Lenin, Kardelj), ki stranko opredeljujejo kot odtujeno politično organizacijo ter kot inštrument razrednega boja (glej Fink-Hafner 2001: 12-14).

V Leksikonu politike (Sruk 1995: 322) so stranke opredeljene kot organizirane skupine ljudi, ki si s politično dejavnostjo v družbi, še posebej pa s sodelovanjem na volitvah, prizadevajo za pridobitev neposrednega vpliva na odločanje. Prav sodelovanje na volitvah stranke bistveno loči od gibanj, organizacij in društev.

Politične stranke je mogoče razvrščati in razlikovati po različnih merilih. Glede na programske družbene smotre in nazorske usmeritve je mogoče razlikovati v glavnem konzervativne stranke, stranke krščanskega etosa, nacionalne stranke, agrarne stranke, liberalne stranke, socialdemokratske stranke, komunistične stranke in fašistične stranke (Sruk 1995: 323). Prav glede na družbene smotre in nazorske usmeritve posamezne stranke izberejo področja in javne politike, ki jim bodo namenile več pozornosti. Izbor strank je v večji meri odvisen od njihovega nastanka. Tako socialdemokratske stranke namenjajo več pozornosti socialnim javnim politikam, agrarne kmetijskim področjem, krščanske krščanskim (glej Krašovec 2002: 31).

Glede na osnovne organizacijske značilnosti Duverger razlikuje štiri zgodovinske vrste strank. Caucusi so arhaična oblika političnih strank, ki so nastali na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem. To so ohlapna združenja uglednih posameznikov, ki so temeljila na individualnosti in so značilna za liberalne in konzervativne stranke v 19. stoletju. Branžne organizacije so se oblikovale na prehodu iz 19. v 20. stoletje in so izum socializma. So relativno centralizirane, članstvo je inkluzivno (čim večje število članov). S splošno volilno pravico so doživele velik razvoj in so do druge svetovne vojne dominirale na političnem prizorišču. Celice so visoko centralizirane organizacije v glavnem komunističnih strank. Združujejo člane, ki delujejo na istem delovnem mestu in štejejo od 15 do 20 članov. Milica je izum fašizma in v marsičem spominja na zasebno vojsko. Je najbolj oddaljena od volilnega procesa, še več, gre za organizacijsko obliko antisistemskega (protidemokratskega) delovanja. Člani so podrejeni vojaški disciplini in usposabljanju, so uniformirani, korakajo z zastavo in so pripravljene na oborožene akcije proti sovražniku. Med institucionalno zelo razvite zglede strankarskih milic sodijo Hitlerjeve SA enote, italijanski fašistični skvadristi in jugoslovanski orjunaši (glej Fink-Hafner 2001: 63-67).

Zgodovinsko gledano so se razvili naslednji najpomembnejši tipi političnih strank, in sicer stranke caucusa in branžne stranke, kadrovske stranke, množične stranke, ljudske (catch all) stranke in kartelne stranke. Sam se bom osredotočil na množične stranke, kajti prav množične stranke so dominirale v obdobju med obema svetovnjima vojnoma, torej v obdobju, ki ga bom v diplomski nalogi obravnaval.

Množične stranke so nastale po razširitvi demokratičnih pravic, ki so vključevale tudi možnost politične udeležbe širšega dela družbe in ne več samo ozkih delov družbe, ki so

oblikovali zaledje kadrovske stranke (Krašovec 2002: 6). V obdobju od preloma 20. stoletja do petdesetih let istega stoletja, ki velja za zlato dobo množičnih strank, je bil vzpostavljen model političnih strank kot predstavnikov delov družb v državi. Stranke so imele korenine v družbi in glede dostopnosti virov (finančnih, organizacijskih, kadrovske in mobilizacijske) je bilo jasno od kod izvirajo. Politične stranke so imele množično članstvo, ki ga je v stranki predstavljalo več centralnih organov in katerim (posredno s tem pa članstvu) so bili dejansko odgovorni deli strank, ki so bili v parlamentu in vladi. Tak tip strank je imel predvsem vlogo socialnega in manj institucionalnega akterja (Krašovec 2002: 11).

Množične stranke so uvedle novo obliko financiranja – članarine, zato je bilo število članov toliko bolj pomembno. Stranke so svoje člane tudi izobraževale in pripravljale na možnost delovanja v vladi in državni upravi. Značilnost množičnih strank je, da so bile oblikovane zunaj parlamenta ter da so se vanje lahko včlanile druge organizacije (sindikati). Relativno pomembna je bila strankarska disciplina in ideologija. Na začetku so bile množične stranke le socialistične stranke, kasneje pa so to postale tudi druge. Množične stranke so torej dominirale prvi polovici dvajsetega stoletja, vendar se je že po drugi svetovni vojni začel vzpon novega tipa strank – ljudskih (catch all) strank. To so stranke, ki se niso vezale na interese le ene družbene skupine, ampak so skušale čim boljše predstavljati čim širši krog volilcev.

2.2. Ekstremna desnica

S terminom ekstremna desnica mislimo stranke, kot že samo ime pove, ki so locirane na desni strani levih in desnih političnih orientacij in katerih program nakazuje, da so ali fašistične ali antisistemske. Vse te stranke združuje naglaševanje etničnega ekskluzivizma, kar pomeni sovražnost do tujcev ter agresivni nacionalizem in lokalizem.

Bistvo skrajne desne politike je pojem »drugi«. Besedo »drugi« razumejo v povezavi z besedo »mi«, gre torej za boj »nas« proti »njim«. V tej povezavi so drugi in drugačni obravnavani kot sovražniki (Ramet 1999: 4). Politika organizirane nestrpnosti je v sovražnosti do drugačnosti (Ramet 1999: 27), ne glede na to, ali se drugačnost kaže v rasi, religiji, navadah, običajih, jeziku... S pojmom organizirane nestrpnosti misli na tisto nestrpnost, ki razlikuje med skrajno in zmerno desnico, saj je organizirana nestrpnost skrajne desnice naravnana k nasilju nad drugače mislečimi in zaničevanju šibkih (Ramet 1999: 27).

Pri opredeljevanju pojma skrajne desnice in desnih gibanj igra ključno vlogo tradicija oziroma vprašanje, kako rešiti tradicijo. Tradiciji pripisujejo različne pomene: kot arhetip, kot idealna podpomena o obstoju odločilnega obdobja v zgodovini človeštva, kot zgodovinski spomin, kot zvestoba narodu, kot skupnost usode.....zato skrajna desnica poudarja »obrambo preteklosti, izročila, dediščine« (Bobbio 1995: 74). Bobbio (1995: 70) razlikuje med reakcionarno desnico, ki je verska, med pogansko desnico, ki vero uporablja zato, da bi si z njo pridobila prednosti ter med zmerno desnico, ki ima na politiko laičen pogled.

Pojem ekstremne desnice se pogosto uporablja v povezavi s sinonimoma ultra oziroma radikalne desnice. Sestavine desnega ekstremizma so (Ramet 1999: 6): pretiran nacionalizem, ki vsebuje sovražen pristop nasproti drugim državam ali ljudem, zanikanje enakih človekovih pravic vsem ljudem, zavračanje parlamentarno-pluralističnih sistemov, ki temeljijo na vladavini večine in etnocentristična ideologija. Desni skrajneži verjamejo, da so upravičeni do uporabe vseh razpoložljivih sredstev za vsiljevanje svojega mnenja v družbi, od umora, požiga in korupcije v demokratičnem procesu (Ramet 1999: 19).

Če povzamem je za skrajno desnico značilna avtoritarnost, fašistoidnost, populizem ali pretirana vdanost, zvestoba posameznika skupini, teorija zarote ali tajni načrt takoimenovanega sovražnika družbe², bolj ali manj skrit šovinizem, pretiran nacionalizem, zanikanje enakih človekovih pravic vsem ljudem, podobni cilji napadov (nesoistomišljeniki),. Skrajna desnica ljudi še posebej privlači v času družbenoekonomskih kriz, ko socialno in družbeno nezadovoljstvo naredi skrajno desnico še privlačnejšo. Specifična obdobja družbene, ekonomske ali politične krize torej ustvarjajo plodna tla za pojav skrajne desnice.

2.3. Ideologija ekstremne desnice

Kot smo ugotovili igra ideologija pri ekstremni desnici zelo pomembno vlogo, zato bi najprej pojasnil kaj pojem ideologija sploh pomeni. Ideologija je »javni sistem prepričanj in vrednot o človeški družbi«. »Javni« zato, ker privatna in osebna prepričanja ne moremo obravnavati kot ideologijo. »Sistem« zato, ker ideologija vsebuje organiziran skupek idej. Je bolj razločna in natančna kot npr. politična kultura. Sistem »prepričanj in vrednot« nudi tako analizo obstoječe družbe, pa tudi podlago za čustva usmerjena k idealnemu cilju, čeprav lahko ta cilj predstavlja

² Drugo poimenovanje je t.i. teorija zarote, ki ponuja t.i. grešne kozle, ki so krivi za vse slabosti družbe

revizionizem dobrih starih časov. O »človeški družbi« pa govori definicija zato, ker so ideologije po vsebini socialne in politične. V praksi jih označuje močna želja njihovih privrženecv spremeniti svet v skladu z njihovimi političnimi vrednotami (Hague, Harrop in Breslin 1993: 91).

Ideologije si pridružujejo pravico do oblikovanja resnic. Določenim vrednotam, stališčem in teorijam dajejo prednost pred ostalimi. Iz njih zgradijo celoto idej in jo legitimirajo. Posameznike oskrbijo s pričakovanji, stališči in vrednotami, da si skozi razlagajo družbeno delovanje. Na ta način ideologije posledično pripomorejo pri vzpostavljanju občutka solidarnosti in pripadnosti določeni družbeni skupini znotraj določene družbe ter pri vzpostavitvi družbenega reda in stabilnosti (Bobbio 1995: 35).

Štiri glavne ideologije skrajne desnice so: skrajni nacionalizem, fašizem, ksenofobija in rasizem. Ideologija ORJUNE³, kot že samo ime pove, je temeljila na utopičnem jugoslovanskem nacionalizmu, ki je vključeval tudi elemente fašizma in ksenofobije. Pri opredelitvi nacionalizma se teoretiki že od vsega začetka srečujejo s skoraj nepregledno različico definicij. Nacionalizem je prvotno označeval nacionalno zavest kot enotnost nacionalne volje in ponosa, bodisi pripadnikov naroda, ki se je že konstituiral kot nacija. Negativno konotacijo začanja dobivati, ko se uveljavi prepričanje o večvrednosti lastnega naroda, kadar postane narod predmet obtoževanja in platforma nacionalnih programov. Posledice so lahko agresivne težnje nasproti drugim narodom (šovinizem), ali celo doktrina o narodnosti izključenosti (fašizem).

Glavni cilj nacionalizma je vzpostaviti nacijo, najpogosteje kot neodvisno ali vsaj samoupravno enoto. Na drugi strani pa obstaja tudi takoimenovani uradni nacionalizem ali patriotizem, ki izraža pripadnost obstoječi državi in njeni kontinuiteti in h kateremu lahko prištevamo tudi ORJUNO kot avantgardo v obrambi novonastale jugoslovanske države in unitarizma (Alter 1991: 221).

Kot smo ugotovili je skrajni nacionalizem tudi značilnost fašizma. Fašizem je ideologija, ki zagovarja vzpostavitev močne avtoritarne in totalitarne države, skrajni nacionalizem, agresivnost zoper drugače misleče, rasizem, šovinizem, revanšizem in socialno demagogijo.

³ ORJUNA – Organizacija jugoslovanskih nacionalistov

Kot politični sistem ga označujejo: odprava ustavne ureditve, princip vodje, nasilna odstranitev demokratičnih sil, militarizacija. Posameznik se mora popolnoma absorbirati v skupnost ali socialno skupino. Ideal je nov človek, heroj, motiviran z dolžnostjo in pripravljen, da posveti svoje življenje slavi svojega naroda ter da je popolnoma poslušen nadrejenemu vodji.

Tretja ideologija skrajne desnice je ksenofobija. Ksenofobija je iracionalni strah pred tujci in vsem kar je tuje. V praksi ni usmerjena samo proti ljudem, ki prihajajo iz drugih držav, ampak proti vsemu, kar je tuje njihovemu domačemu oziroma nacionalnemu načinu življenja in njihovim vrednotam.

3.RAZCVET STRANK IN POLOŽAJ LIBERALNEGA TABORA V SLOVENIJI MED LETOMA 1918 IN 1925

3.1. Razcvet strank in strankarska arena v slovenskem delu Kraljevine SHS v prvi polovici dvajsetih let

3.1.1. Strankarska arena v Kraljevini SHS v prvi polovici dvajsetih let

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je nastala 1.12. 1918, ko je princ regent Aleksander Karadjordjević v Beogradu sprejel 28 člansko delegacijo Narodnega sveta iz Zagreba z izjavo o združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo. Delegacija Narodnega sveta je bila predstavnik Države SHS in je obsegala območje južnih Slovanov v avstroogrski monarhiji, vendar ni bila mednarodno priznana in tako je bila prisiljena v združitev z zmagovito Srbijo. Območje Države SHS, se pravi Slovenije, Hrvaške, BiH in Vojvodine, naj bi ob srbski in črnogorski predstavljalo tretjo enoto v skupni federalistični državi. Pričakovanja Slovencev in Hrvatov se niso uresničila, saj je bil kasneje z vidovdansko ustavo sprejet centralistično unitaristični koncept ureditve države, kar je bil temelj konflikta skozi celotno obdobje prve Jugoslavije.

Aprila 1919 je bila imenovana začasna vlada, kateri je načeloval srbski politik iz vrst Narodno radikalne stranke Stojan Protić. Vlada je imela nalogo uskladiti sisteme dežel z različno kulturno tradicijo, saj sta bili Srbija in Črna gora samostojni kraljevini dolgo pod turško hegemonijo, Hrvaška s Slavonijo je imela ogrski sistem, Kranjska, Štajerska, Koroška, Dalmacija avstrijskega, medtem ko je bila BiH avstrijski kondominij. Vendar je že v začetku avgusta 1919 Protićeva vlada odstopila in zamenjala jo je vlada demokrata Ljube Davidovića, v kateri so bili tudi trije socialni demokrati. Že 19. 2. 1919 je vlado spet sestavil Stojan Protić. Vanjo so vstopili tudi predstavniki slovenske SLS. Vendar tudi ta vlada ni zdržala dolgo, saj je že 17. maja bila imenovana nova.

Začasno narodno predstavništvo je začelo zasedati marca 1919 v Beogradu. V njem ni bilo delegatov HSS (Hrvaške kmečke stranke) Stjepana Radića, ker ta monarhije ni priznal. Zahteval je republiko in federacijo. Poleg Hrvatov, so bili nezadovoljni tudi Makedonci in

Albanci. Prve so Srbi smatrali za južne Srbe, Makedonijo pa za južno Srbijo in jih niso priznavali kot narod. Zato se je oblikovala revolucionarna organizacija imenovana VMRO⁴, ki je uživala podporo Italije. Druge pa so Srbi smatrali za uzurpatorje zibelke srbstva, zato je ob podpori Italije nastal Komite za narodno zaščito Kosova. Nezadovoljstvo med nesrbskimi narodi je bilo vsesplošno prisotno. Najbolje je ta položaj ponazoril hrvaški pisatelj Miroslav Krleža z besedami: »Naša avstro–madžarska stvarnost se je pijano zakotalila pod prestol Karadjordjevičev kot prazna steklenica piva v smeti« (Pirjevec 1995: 26).

Na notranje politične razprtije glede ureditve države so v veliki meri vplivali odnosi s sosedami, ki so bili v času Kraljevine SHS vseskozi napeti. Treba je bilo namreč doseči mednarodno priznanje države in določiti njene meje, ki so se vile v dolžini 3.000 km in so se skoraj povsod zarezovale v tkivo starih historičnih in jezikovno mešanih dežel. Seveda ni šlo brez hudih trenj s sosedi, saj je bilo praktično nemogoče potegniti mejno črto, ki ne bi zadela ob interese tega ali onega naroda. Zato je bila Kraljevina SHS v sporu s kar petimi svojimi sosedi (Pirjevec 1995: 26).

Leta 1920 je Kraljevina SHS s plebiscitom izgubila slovensko Koroško v avstrijsko korist, vendar je po zaslugi generala Rudolfa Maistra pridobila Maribor in Dravsko dolino. Od Madžarske je s Trianonsko pogodbo dobila Prekmurje in Medjimurje, z Bolgarijo je bila v sporu zaradi vardarske Makedonije, z Albanijo, ki je bila pod italijansko zaščito pa so bile razmere prav tako neurejene. Vse te države je podpirala Mussolinijeva fašistična Italija, ki je s sklepanjem sporazumov s sosedami Kraljevine SHS imela namen obkoliti državo in je tako postala njen glavni zunanjepolitični nasprotnik. Italija je sklenila pogodbe o prijateljstvu z Madžarsko, Bolgarijo in Albanijo. Kot odgovor na obkoljevanje Kraljevine SHS pa je le ta sklenila pogodbo o večnem prijateljstvu s Francijo.

Italija je z Rapalsko pogodbo dobila Primorsko, del Notranjske, Istro, otoke Cres, Lošinj, Lastovo in enklavo Zadar, medtem ko je Reka postala svobodno pristanišče. Pod Italijo je tako prišlo 500.000 Slovencev in Hrvatov. Dunajski list je tako med drugim ironično zapisal: «Rapalo je srbska zmaga nad slovensko-hrvaškimi interesi» (Pirjevec 1995: 51).

⁴ VMRO – tajna makedonsko narodnoosvobodilna organizacija

Vendar se z Rapalsko pogodbo fašistični apetiti po ozemlju Kraljevine SHS niso končali. Mussolini je zahteval Reko, češ da je to njegova zadnja zahteva in s popustljivostjo beograjske čaršije je to tudi dosegel. Leta 1924 je bil sklenjen sporazum po katerem je Reka pripadla Italiji, Bakar pa Kraljevini SHS. Kralj Aleksander Karadjordjević je ob tej priložnosti dejal: »To je zgodovinsko dejanje o pomenu katerega si bodo povsem na jasnem šele bodoče generacije« (Pirjevec 1995: 52). Leta 1925 so bile podpisane Nettunske konvencije⁵, ki so se nanašale na trgovanje z Reko in Zadrom, vendar v teh konvencijah niso niti z besedo omenili Slovencev in Hrvatov.

Strankarsko življenje je bilo v Kraljevini SHS zelo pestro. Politično življenje so zaznamovale številne vlade, izmed katerih se nobena ni obdržala prav dolgo. Značilne so bile zakulisne igrice. V grobem sta politiko v Kraljevini SHS zaznamovala dva konflikta. Na državni ravni je dominiral konflikt glede narodnega vprašanja oziroma narodnostne ureditve in oblike države. Tu je šlo za konflikt med avtonomističnimi in centralističnimi silami. Centralistični blok, ki je svoje programe snoval na centralizmu⁶ in nacionalnem unitarizmu⁷, je zagovarjal tezo, da se lahko le močna in centralizirana država uspešno zoperstavi tujim zunanjim pritiskom, ki so bili v tistem času še kako prisotni. Najmočnejši stranki centralističnega bloka sta bili NRS (Narodno radikalna stranka) Nikole Pašića, ki je zastopala stališče, da mora Srbija dati pečat Kraljevini SHS in je bila zagovornica velikosrbske politike ter JDS (Jugoslovanska demokratska stranka), ki je zastopala idejo unitarizma oziroma zlitja treh plemen v enotni narod ali v takoimenovano integralno jugoslovanstvo. Prvak JDS Svetozar Pribičević je tako med drugim izjavil: »Z ostanki preteklosti ni mogoče iskati kompromisa, temveč jih je treba tudi s silo zatreti in tako uresničiti pogoje za integralno jugoslovanstvo« (Pirjevec 1995: 18).

Nasproti centralističnemu je stal avtonomistično federalistični⁸ blok, ki je bil sestavljen iz SLS (Slovenske ljudske stranke), HSS (Hrvatske seljačke stranke), ki do leta 1924 sploh ni sodelovala v skupščini, črnogorskih federalistov, HZ (Hrvatske zajednice) ter JMO (Jugoslovanske muslimanske organizacije) Mehmeda Spahe. Proticentralistični blok je bil

⁵ Nettunske konvencije-gospodarski sporazum med Italijo in Kraljevino SHS

⁶ Centralizem – sistem odnosov med centralnimi in necentralnimi državnimi organi, v katerem velja načelo nadrejenosti in podrejenosti

⁷ Unitarizem – načelo o popolni državni in narodni enotnosti

⁸ Federacija – oblika ureditve države s samostojnimi teritorialnimi enotami

ideološko in versko zelo pestro obarvan. Skupno jim je bilo nasprotovanje unifikaciji in zavzemanje za ohranitev individualnosti posameznih narodov znotraj države.

Poleg narodnostnega vprašanja je postajalo, še posebej v industrijsko najrazvitejšem slovenskem delu Kraljevine SHS, vse bolj pomembno delavsko vprašanje. Število delavcev je namreč v dvajsetih letih skokovito naraslo. Nastale so številne delavske organizacije, ki so skušale izboljšati slab položaj delavcev. Te organizacije so bile v večini pod pokroviteljstvom z Obznanom⁹ prepovedane KPJ (Komunistične partije Jugoslavije) in SSJ (Socialistične stranke Jugoslavije), medtem ko so bili interesi kapitala zastopani predvsem v JDS. Ta dva konflikta sta se najbolj zaostriła prav v letu 1924, kar je povzročilo silno notranjepolitično krizo v državi.

Na volitvah v ustavodajno skupščino leta 1920 je dobila največ mandatov in sicer 92 JDS, 91 jih je dobila NRS, KPJ 58, HSS 50, Zemljoradniška stranka 39, SLS 27, JMO 24, JSDS 10 in Džemijet 8 (Gligorijević 1974: 115). Ustavodajna skupščina je imela nalogo sprejeti ustavo. Kopja so se lomila ob vprašanju kakšna naj bo ustava. NRS in JDS sta zagovarjali centralistično ustavo, medtem ko so ostali zagovarjali federalistično. Nastala je pat pozicija, saj si centralistične sile niso mogle zagotoviti niti polovice glasov, kaj šele dvotretnjske večine. Kasneje so to dosegli s podkupovanjem in sicer tako, da so muslimanom obljubili koncesije na področju šolstva in vere v zameno za glasovanje za ustavo. Tako je bila sprejeta kompromisna unitaristična vidovdanska ustava ob podpori JMO in Džemijeta¹⁰, vendar le z navadno večino, kar je pomenilo svojevrsten presedan.

Po vidovdanski ustavi je bila država razdeljena na 33 oblasti, ki so bile oblikovane po ključu, ki je zanemarjal tradicijo in interese nesrbskega prebivalstva. Oblastem je načeloval od Beograda postavljen veliki župan. Vsa oblast je bila skoncentrirana v rokah Narodne skupščine in vlade v Beogradu, kar je pokopalo vse obljube o avtonomiji posameznih delov države. Po uboju notranjega ministra Milorada Draškovića v Delnicah julija 1921, je skupščina sprejela Zakon o zaščiti države. Komunističnim poslancem so odvzeli mandate in s tem poslansko imuniteto. Sredi avgusta je umrl kralj Peter Karadjordjević in nasledil ga je princ regent Aleksander, ki pa je dejansko vladal že prej.

⁹ Obznana – odredba s katero je oblast z izgovorom, da pripravlja prevrat, prepovedala propagando KPJ do sprejema ustave. Povod za to je bila rudarska stavka decembra 1920 v Trbovljah, ki so jo organizirali komunisti.

¹⁰ Džemijet – stranka makedonskih muslimanov

Številne vlade med letoma 1920 in 1924 je vodil prvak radikalcev in preizkušen srbski politik Nikola Pašić, skupaj z demokrati Svetozarja Pribičevića. Vendar pa se je leta 1923 situacija spremenila, ko je JDS razpadla na dva dela in sicer na del, ki ga je vodil Svetozar Pribičević in del pod vodstvom Ljube Davidovića. To je povzročilo razpad vlade. Del stranke, ki je podpiral Ljubo Davidovića je zastopal stališče, da se je treba v dobrobit države sporazumeti z avtonomističnimi silami, ki sta jih posebej obsegala dr. Anton Korošec s svojo SLS in Stjepan Radić s HSS in s tem spremeniti centralistično vidovdansko ustavo. Drugi del je ostal na centralističnem bregu pod vodstvom Svetozarja Pribičevića, ki je ustanovil SDS (Samostojno demokratsko stranko) in kateremu so se pridružili tudi slovenski liberalci pod vodstvom dr. Gregorja Žerjava. Za Svetozarja Pribičevića je bilo koaliranje z avtonomisti nesprejemljivo, saj so bili avtonomisti zanj le habsburški plačanci (Pirjevec 1995: 34). Zato je Svetozar Pribičević skupaj z novonastalo SDS botroval ustanovitvi ORJUNE, ki se je razvila iz že prej delujoče JNNO in ki naj bi varovala državno enotnost.

Po razpadu vlade in odstopu Nikole Pašića z mesta mandatarja so bile marca 1923 razpisane volitve v narodno skupščino. V volilni kampaniji je bil v ospredju obračun med radikali in demokrati. Iz volitev so prišli radikali okrepljeni, demokrati pa močno oslabljeni, saj je bil narod v večini razočaran z jugoslovansko unitaristično idejo. NRS je torej dobila relativno večino, ni pa dobila dovolj mandatov v Narodni skupščini, da bi lahko sama oblikovala vlado. Celo skupaj s SDS niso imeli večine mandatov, zato so se morali začeti ozirati po sporazumu z avtonomističnim blokom. Tako je prišlo do podpisa takoimenovanega Markovega protokola¹¹ s SLS ter HSS. Vendar se je spreten politik kot je bil Nikola Pašić medtem o podpori dogovoril s poslanci Džemijeta ter predstavniki nemške manjšine, tako da je odstopil od Markovega protokola in s tem izigral opozicijo. Ob tej priložnosti je Stjepan Radić dejal: »Pašić je s tem obsodil kraljevino SHS na smrt« (Pirjevec 1995: 37).

Marca 1924 je bil ustanovljen opozicijski blok, v katerega so vstopili SLS, HSS, JMO ter JDS Ljube Davidovića. S tem se je opozicijski tabor močno okrepil in posledica tega je bila, da je Nikola Pašić 25. marca 1924 odstopil z mesta predsednika vlade. Vendar so se centralisti že čez nekaj dni združili in oblikovana je bila vlada PP (Pašić- Pribičević), ki se je imenovala Vlada narodnega bloka. Težava pa je bila v tem, da je imela v Narodni skupščini majhno večino in sicer 15 glasov. Ko so poslanci HSS začeli vstopati v skupščino, prej namreč

¹¹ Markov protokol se je imenoval po poslancu NRS Marku Đuriću

zaradi nasprotovanju vidovdanski ustavi niso bili navzoči v skupščini, je vlada narodnega bloka izgubila že prej tanko večino. Zato je Nikola Pašić aprila ponovno odstopil.

Kralj Aleksander je 26. maja zopet imenoval Pašića za mandatarja in ponovno je bila oblikovana vlada Pašić- Pribičević. Vendar vlada ni imela večine v skupščini, zato je kralj do 20. oktobra zaprl Narodno skupščino. To je bil drastičen ukrep in opozicija je obtožila kralja, da je izvedel državni udar. Država se je znašla v krizi legitimitete, saj predstavniški organ ni deloval, poleg tega pa tudi ni bila spoštovana volja ljudstva, saj bi potemtakem moral mesto mandatarja zasedati nekdo iz opozicijskega bloka. Začele so se ustanavljati strankarske oborožene enote. Poleg že obstoječe in dejavne ORJUNE, so bile v tem času ustanovljene oborožene enote NRS, ki so se imenovala Petar Mrkonjić, ki jih je organiziral član NRS in kasneje atentator na Stjepana Radića Puniša Račić. Imele so nalogo pomagati policiji pri akcijah, njihov pravi namen pa je bil v čuvanju obstoječega stanja, se pravi hegemonije Srbov v državi, ki je bila v tistem času resno ogrožena.

Junija je Nikola Pašić svetoval kralju, da razpusti skupščino in ponovno razpiše volitve, vendar je kralj odklonil, zato je Nikola Pašić ponovno odstopil. Kralj je bil jezen zaradi reakcije Nikole Pašića in je 27. junija končno zaupal mandat Ljubi Davidoviću in s tem prvič tudi Opozicijskemu bloku. Nova vlada je 6. avgusta predstavila ambiciozen program, ki je zajemal tri ključne točke: narodna pomiritev, ureditev uprave in boj proti korupciji. Zdelo se je, da so se razmere končno uredile, ko je Stjepan Radić z nekaj nespametnimi potezami pripomogel k padcu Davidovićeve vlade. Stjepan Radić je namreč konec junija 1924 odšel na peti kongres Komiterne v Moskvo in se priključil Mednarodnemu sovjetu kmetov, ki je deloval v okviru tretje internacionale. Dejal je, da je s tem hotel Hrvatom zagotoviti podporo velike sile, ki ni vezana na Versajsko mirovno pogodbo (Pirjevec 1995: 38). To je imelo isti učinek kot če bi rekel, da računa na razpad države. Poleg tega, je dajal vrsto nepremišljenih izjav, ki so zbudile beograjsko čaršijo. Najprej je dejal, da je treba v državi uvesti monarhijo angleškega tipa, nato pa je hotel federacijo kmečkih in delavskih republik (Pirjevec 1995: 38). Vse te nepremišljene izjave so dajale dodatne argumente Nikoli Pašiću, da je ta 15. oktobra prepričal kralja, da mora Ljuba Davidović zaradi Radićevih nepremišljenih izjav odstopiti. S tem je bilo konec vlade avtonomistov.

Po padcu Davidovićeve vlade je vlado prevzel znova Nikola Pašić z neverjetnim preobratom, saj je v vlado stopila HSS, ki se odpovedala republikanski ideji ter priznala dinastijo

Karadjordjević. Do nastopa šestojanuarske diktature leta 1929 so se dogajali svojevrstni preobrati. Po odhodu iz vlade se je Svetozar Pribičević povezal z HSS in ustanovljena je bila Kmečko demokratska koalicija. To se je zgodilo zaradi razočaranosti Svetozarja Pribičevića in s tem prečanskih Srbov¹² z beograjsko čaršijo, saj je le ta gledala na narode, ki so prišli iz razpadle avstroogrške kot na drugorazredne državljane. Prebivalstvo iz prečanskih dežel je bilo med drugim skoraj dvakrat bolj obdavčeno kot prebivalstvo Srbije. Po atentatu v beograjski skupščini 20. junija 1928 in uboju Stjepana Radića je bilo jasno, da so razmere presegle vse meje in ne dolgo za tem, po odstopu Koroščeve vlade, ki je bil edini nesrb na tem mestu, je kralj razpustil skupščino ter razglasil diktaturo.

Hegemonistična politika je v Kraljevini SHS že od prvega dne ustvarjala odnose narodne neenakopravnosti. V državi niso bili vzpostavljeni enaki pogoji za razvoj posameznih narodov (Pleterski 1986: 146). Jugoslovanski narodi že od začetka niso bili zadovoljni s takšno združitvijo, saj je dajala Srbiji velike prednosti. V novi državi so se takoj pokazala nacionalna in socialna nasprotja. Političnih kriz ni bilo in ni bilo konca. V 10 letih se je zamenjalo 25 vlad, kar pomeni, da je ena vlada delovala v povprečju štiri mesece. Tako je razočarani Svetozar Pribičević dejal:

»Le dve vladi sta bili poraženi v parlamentu, vse druge pa so bile žrtev spletk in zakulisnih spopadov v katerih je sodeloval kralj Aleksander prepričan, da morajo priti vajeti v njegove roke..... zaverovanost v avtokracijo ga je silila, da ni podpiral sil in osebnosti, ki so bile zmožne ustvarjalne politike, temveč nasprotno sejalice ljulke. Pri tem ga je obdajala četa pretorijancev, od katerih bi mnogi bolj spadali za rešetke, kot pa na dvor. Ti ljudje so ga z ene strani ščitili, z druge strani pa so ga imeli za talca, saj so ga s svojo prisotnostjo nenehno spominjali na tragično usodo njegovih petih predhodnikov na srbskem prestolu, od katerih so bili kar trije ubiti.« (Pirjevec 1995:49)

Kljub nesposobnosti skupščine in zakonodajni paralizi, ni mogoče trditi, da Kraljevina SHS v dvajsetih letih ni imela nekaterih demokratičnih lastnosti. Med temi je bila tudi svoboda združevanja in govora.

¹² Prečanski Srbi – Srbi, ki živijo na območju Z od reke Drine

Lahko rečemo, da je Kraljevino SHS že od samega začetka razjedalo nerešeno nacionalno in socialno vprašanje. Nerešeno nacionalno vprašanje je ogrožalo obstoj nove države. Najmočnejši odpor velikosrbskemu hegemonizmu in nacionalizmu so dajali Hrvatje. Od Kraljevine SHS so zahtevali drugačen status tudi Slovenci, Makedonci in Črnogorci. Da bi razrešil nacionalno krizo, se je velikosrbski režim naslonil na mladinske organizacije JNNO (Jugoslovanska napredna nacionalistična mladina), ki je bila predhodnica ORJUNE. Nacionalistične organizacije so bile v tem obdobju številne: ORJUNA, SRNAO (Srbska nacionalna mladina), HRNAO (Hrvaška nacionalna mladina)... Vse te organizacije so bile akcijske čete nacionalnih privržencev, ki so bile organizirane za obračune s svojimi nasprotniki. Vsebovale so tudi fašistične elemente, zatekale so se k socialni demagogiji, z vojaško terorističnimi organizacijami so se borile z nasprotniki in so se pri tem okoriščale s tradicionalnimi nacionalnimi čustvi (glej Amon 1985: 449).

3.1.2. Strankarska arena v slovenskem delu Kraljevine SHS v prvi polovici dvajsetih let

Ločitev od Avstroogrske 29. 10. 1918 je postavila Slovence v bistveno nov zgodovinski položaj. Na Slovenskem so bili v prvih letih obstoja nove države prisotni nemiri, to pa zato, ker sta se zaostrovala koroško in štajersko vprašanje okoli boja za meje. Boji za meje na Primorskem so potekali le na diplomatskem področju, saj proti Italiji kot antantni sili ni bilo mogoče in smiselno začeti oboroženega spopada. S koroškim plebiscitom in Rapalsko pogodbo je Slovenija izgubila Koroško in Primorsko. Zaradi te izgube je Slovence prizadelo hudo razočaranje.

V letih od 1918 do 1929 je prišlo na Slovenskem do izbruha politično strankarskega življenja, kar predstavlja pomembno obdobje v zgodovini slovenskega naroda. Za to obdobje je značilno, da sta bila liberalni in socialdemokratski tabor zelo razcepljena, še najmanj pa je bil razcepljen katoliški tabor (glej Perovšek 1998: 6). To se je odražalo v podpori volilcev, saj je na vseh volitvah prepričljivo zmagala glavna in praktično edina pomembna sila v skoraj nerazcepljenem katoliškem taboru, se pravi SLS, medtem ko so se glasovi v liberalnem taboru porazdelili med JDS in Samostojno kmetijsko stranko. Zelo je bil razcepljen tudi socialistični tabor, kjer so bili glasovi porazdeljeni med komuniste in socialiste.

Na volitvah v ustavodajno skupščino leta 1920 je v Sloveniji zmagala SLS s 36 % glasov, Samostojna kmetijska stranka jih je dobila 21%, Socialisti 19%, KPJ 10%, JDS 8% in Narodna socialna stranka 4%. Na naslednjih volitvah v Narodno skupščino leta 1923 je SLS dobila kar 60% glasov, JDS 8%, HSS 5%, Nemci (sodelovali v NRS) 3,4%, socialisti 6,7%, Samostojna kmetijska stranka 6,2% ter NDSJ 3%¹³. Na volitvah v narodno skupščino leta 1925 je SLS dobila 56% glasov, HSS 8,8%, SDS 8%, Samostojna kmetijska stranka 7%, Narodni blok 5% in socialisti 3,3% (Gligorijević 1974: 63). S teh podatkov je razvidno, s kakšno večino je SLS zmagala prav na vseh volitvah v slovenskem delu Kraljevine SHS. To je razumljivo, saj je imela svojo bazo med kmeti, ki so v tistem času predstavljali veliko večino prebivalstva. Ne gre prezreti tudi dejstva, da se je SLS zavzemala za avtonomijo Slovenije in očitno je, da je bil ta koncept Slovencem bolj po godu kot pa integralno jugoslovanstvo, ki ga je zastopala JDS.

Poleg teh treh glavnih taborov, so obstajale še manjše stranke, ki jih ne moremo vključiti v nobenega od treh glavnih političnih taborov, na primer Kmečka zveza za Prekmurje, Prekmurska kmetijska stranka, Kočevska kmečka stranka in Politično in gospodarsko društvo Nemcev v Sloveniji, ki je bilo vključeno v Vsestržavno stranko Nemcev s sedežem v Novem Sadu.

V nadaljevanju bom predstavil socialistični (delavski) in katoliški tabor, medtem ko bom liberalni tabor podrobneje opisal v naslednji točki.

3.1.2.1. Socialistični (delavski) tabor

Razcep v dotlej enotnem delavskem taboru je nastal v letih po prvi svetovni vojni kot posledica boljševistične revolucije v Rusiji in revolucionarnega vrenja, ki je pretreslo Evropo v letu 1919. Levi del takratnih socialdemokratskih strank, ki denimo v novo nastali Kraljevini SHS sploh še niso bile združene in so nastopale vsaka zase, je želel doseči socializem po revolucionarni poti, se pravi po zgledu oktobrske revolucije v Rusiji. Tako je bil 20. aprila 1919 v Beogradu združitveni kongres delavskih strank in skupin, ki so se odrekle sodelovanju z meščanskimi strankami ter se izrekle za revolucionaren razredni boj. Stranka se je poimenovala Socialistična delavska stranka Jugoslavije. Hkrati so izglasovali tudi združitev

¹³ NDSJ – Neodvisna delavska stranka Jugoslavije (dejansko so v njej vse ključne položaje zasedali komunisti, po trboveljskem spopadu delavcev z orjunaši jo z Malo obznano prepovejo)

sindikalnega gibanja. Kongresa so se udeležili predstavniki delavskega gibanja iz vseh krajev države, razen iz Slovenije, kjer je vodstvo Jugoslovanske socialdemokratske stranke udeležbo preprečilo. Prav tako se niso hotela pridružiti komunistom tudi vodstva Socialdemokratske stranke Hrvaške in Slavonije ter oporečniška skupina Socialdemokratske stranke iz Bosne in Hercegovine, ki se je imenovala Zvonaši (glej Enciklopedija Slovenije 1991: 228).

V Sloveniji je JSDS delovala vsaj navidez enotno, saj se slovensko delavstvo ni pridružilo Socialistični delavski stranki Jugoslavije, vendar sta se v stranki oblikovali dve krili. Desno krilo, ki zagovarjalo minimalističen program in reformno pot v socializem ter levo komunistično krilo, ki je zagovarjalo maksimalističen program, torej revolucionarno pot v socializem. Marca 1920 se je levo strankino krilo odcepilo od JSDS in ustanovilo Delavsko socialistično stranko za Slovenijo ter začelo izdajati glasilo Ujedinjenje. Na kongresu v Ljubljani 11. aprila 1920 se je Delavska socialistična stranka Slovenije priključila Socialistični delavski stranki Jugoslavije, vendar je kot pokrajinska organizacija v Sloveniji ohranila precejšnjo samostojnost. Samostojnost je kmalu izgubila, saj je bil na kongresu Socialistične delavske stranke Jugoslavije sprejet statut, ki je stranko dodobra centraliziral, stranka pa se je preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije (glej Enciklopedija Slovenije 1991: 230).

Po odhodu levega krila je bila JSDS precej oslABLJENA, poleg tega pa še ni bila izvedena združitev z drugimi socialdemokratskimi strankami v državi. Leta 1921 se socialdemokratske stranke iz vseh delov države vendarle združijo v enotno stranko, ki se je poimenovala SSJ (Socialistična stranka Jugoslavije) in katere privrženci so se zbirali okoli glasila Naprej. V SSJ so se združile naslednje skupine: JSDS iz Slovenije, Socialdemokratska stranka Jugoslavije ter Socialistička radniška partija Jugoslavije. Vendar je prišlo v slovenskem delu SSJ že v letu 1922 do razcepa in sicer na skupino, ki jo je vodil predsednik SSJ Zvonimir Bernot in se je od leta 1926 ponovno imenovala JSDS ter na skupino, ki sta jo sestavljali ljubljanski in mariborski organizaciji SSJ in ki se ni strinjala z Zvonimirjem Bernotom (Perovšek 1998: 111). Taka razcepljenost socialdemokratov je omogočila komunistom, ki so po Zakonu o zaščiti države delovali v ilegali, da so želi večje uspehe med slovenskim delavstvom kot socialdemokrati. Program socialistov je bil zelo podoben tistemu, ki so ga zagovarjali komunisti, razlika je bila le v tem, da so bili socialisti zmernejši in so zagovarjali legalne dejavnosti za izboljšanje položaja delavstva. V svojem programu so tako kot komunisti zagovarjali načelo narodnega unitarizma, poddržavljanje podjetij, agrarno reformo, združevanje

kmetov v zadruge, republiko kot obliko vladavine, splošno volilno pravico, ki naj bi zajela moške in ženske, osem urni delavnik, pravico delavcev do stavke in socialno ter pokojninsko zavarovanje za delavce (Perovšek 1998: 112). Če so bili za komuniste največji sovražniki socialdemokrati, potem tudi za socialdemokrate velja, da so v komunistih videli svoje najhujše nasprotnike. Takšna razcepljenost in sovražno razpoloženje med obema poloma delavstvu prav gotovo ni koristila.

Slovenski komunisti so po vključitvi Delavske socialistične stranke za Slovenijo v KPJ izdajali glasilo Rdeči prapor. Vodja KPJ v Sloveniji je bil sekretar pokrajinskega komiteja za Slovenijo Lovro Klemenčič, ki je bil velik prijatelj s predsednikom KPJ Simom Markovičem. Po volitvah v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 je KPJ postala z 12 % glasov tretja najmočnejša stranka v državi. Zaradi stavke trboveljskih rudarjev za izboljšanje mezd in zaradi suma, da za vsem tem stojijo komunisti, je beograjska vlada z Obznano prepovedala delovanje KPJ in vseh njenih organizacij. Po vidovdanskem atentatu na kralja Aleksandra 29.6. 1921¹⁴ in uboju notranjega ministra Milorada Draškovića 21.7.1921 v Delnicah, ki ga je izvršil komunist Alija Alijagić, je bila KPJ z Zakonom o zaščiti države prepovedana.

KPJ je bila prisiljena na delovanje v ilegali, na kar ni bila pripravljena. Stranka je bila izpostavljena močnemu državnemu nasilju, zlasti številne so bile aretacije strankarskih in sindikalnih voditeljev. Tako kot drugod po državi je tudi v Sloveniji KPJ prišla v hudo organizacijsko krizo. Od več kot 12.000 članov stranke leta 1920, jih je ostalo v organizaciji samo nekaj deset. V takih razmerah so se notranji spori v stranki poglobljali. Strankino vodstvo, ki je večinoma emigriralo, je ustanovilo vzporedni zamejski komite pod vodstvom Sime Markovića. Znotraj stranke so se pojavile skupine, ki so zagovarjale sodelovanje s socialdemokrati in ki so uživale podporo predsednika KPJ Sime Markovića. Pristaš takšnega sodelovanja je bila tudi skupina zbrana okoli pokrajinskega sekretarja KPJ za Slovenijo Lovra Klemenčiča, ki je na občinskih volitvah v Ljubljani sodelovala s socialdemokrati in levim krilom SLS, ki so se imenovali krščanski socialisti. Višek združevanja za dobrobit delavskega razreda je predstavljala ustanovitev SSDL (Socialistične stranke delovnega ljudstva), v katero so se na kongresu 21.1.1923 v Ljubljani združili komunisti zbrani ob glasilu Delavske novice

¹⁴ Atentat se je zgodil v trenutku, ko se je kralj po položitvi prisege na vidovdansko ustavo peljal na pregled čet na Terazijah. Komunist Spasoje Stejić je nanj vrgel bombo, vendar je bomba eksplodirala v zraku preden se je kralj peljal mimo.

pod vodstvom Lovra Klemenčiča, Zarjanov¹⁵ in ljubljanske SSJ. Po mnenju pokrajinskega sekretarja KPJ za Slovenijo Lovra Klemenčiča temelji SSDL na zlitju s socialdemorati in potemtakem naj bi KPJ postala odveč. Temu se je ostro uprl podmladek komunistov, organiziran v Zvezi komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ-u), ki je zagovarjal ustanovitev takšne delavske stranke, ki bi bila pod neposrednim vplivom KPJ. Tako je SSDL razpadla, 15.4.1923 pa je bila ustanovljena NSDJ (Neodvisna delavska stranka Jugoslavije), ki je bila dejansko pod vplivom ilegalne KPJ, medtem ko so Lovra Klemenčiča izključili iz stranke. Voditelji NSDJ so bili Jaka in Marcel Žorga, France Klopčič, itd. NSDJ je obstajala do 12.7.1924, ko jo vlada po trboveljskih prvounijskih dogodkih z Malo obznano prepove. Vlada je med drugim prepovedala tudi vse druge organizacije in društva, za katere je domnevala, da so pod vplivom KPJ.

Komunisti, ki so zagovarjali revolucionarno pot v socializem in nato v komunizem¹⁶ kot najvišji stadij socializma, so pridobili veliko somišljenikov predvsem v industrijskih središčih, kjer se je novonastalo delavstvo znašlo v zelo težkem položaju. Akcijski program KPJ je bil usmerjen v boj proti kapitalističnem sistemu, medtem ko so komunisti zanemarili narodno in kmečko vprašanje. Komunisti so se torej osredotočili na delavca in sicer z geslom, da ima delavski razred nalogo osvoboditi človeštvo izpod jarma kapitalizma in imperializma. Zagovarjali so delavsko revolucijo po vzoru na rusko. Poleg delavcev naj bi se v revolucionarni boj vključile tudi takrat na Balkanu prevladujoče kmečke mase, s ciljem da se na Balkanu vzpostavi Federacija delavsko- kmečkih republik, ki bi jo v Sloveniji predstavljala Delavsko kmečka vlada. Da so zagovarjali nasilen prehod v socializem, je razvidno iz gesla »Edino v boju je zmaga, ne v volitvah!« (Kermaver 1979: 62). V svojem programu, ki se ni veliko razlikoval od programa socialistov, so komunisti poudarjali pomembnost organiziranja delavskega gibanja, propagando le tega med delavci, zagovarjali so osem urni delavnik, socialno zavarovanje delavcev, zakonsko definirano minimalno mezdo, izboljšanje življenjskih razmer delavcev (tu so mislili predvsem na graditev stanovanj za delavce), za agrarno reformo in za splošno volilno pravico (Perovšek 1998: 121). Ko se v dvajsetih letih v Evropi začnejo ustanavljati fašistične organizacije, so komunisti med prvimi opozarjali na nevarnost fašizma in ekstremnega nacionalizma, ki ga je takrat v Kraljevini SHS posebej ORJUNA in ki je dosegel vrh v spopadu med komunisti in ORJUNO 1.6. 1924 v Trbovljah.

¹⁵ Zarjani – skupina, ki se je zbirala okoli časopisa Zarja

¹⁶ Komunizem- ime za različne nazore o preobrazbi družbe, povezuje jih predstava o skupni lastnini, odpravi družbenih razredov in izkoriščanja, višja faza družbe in delitev vsakemu koliko potrebuje

Pokrajinski odbor KPJ za Slovenijo so sestavljali baza, aktivisti in funkcionarji ter člani. Bazo je predstavljalo vodstvo, ki ga je v Sloveniji vodil Lovro Klemenčič in ki so ga leta 1923 odstavili zaradi poskusa sodelovanja s socialisti. Slovensko vodstvo je bilo sorazmerno podrejeno centralnemu vodstvu KPJ. Po odstititvi Lovra Klemenčiča so vodilno vlogo med slovenskimi komunisti prevzeli mlajši člani, ki so bili organizirani v SKOJU, vendar ni bilo izrazito vodilne osebnosti.

Komunisti so organizirali sindikate, nad katerimi je imela vpliv KPJ. Poleti leta 1920 so ustanovili Zvezo rudarskih delavcev Jugoslavije, v katero so revirski rudarji masovno vstopali in pustili Uniji slovenskih rudarjev, ki je delovala v okviru socialdemokratov, le peščico članov. Po prepovedi KPJ in organizacij pod njenim vplivom, so komunisti organizirali Zvezo rudarskih delavcev za Slovenijo, v katero je vstopila večina članov iz prepovedane Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije.

Prav tako intenzivno so delovala tudi kulturno prosvetna društva pod vplivom komunistov, ki so se imenovala: Vesna, Solidarnost, itd. V teh društvih so obstajale razne sekcije. V Vesni organizirana športna sekcija je pomenila alternativo katoliškimi Orlom, liberalnim Sokolom in socialdemokratski Svobodi. Poleg športnih odsekov, so bili tu še dramski, pevski, godbeni in drugi odseki.

Športni odsek Vesne je vodil Franjo Vulč, ki je organiziral tudi vojaške organizacije delavstva, ki so se imenovala PAČ (Proletarske akcijske čete). Bile so slabo oborožene, vendar v industrijski središčih dokaj številčne. Njihov namen je bil predvsem obramba pred nevarnostjo, ki jo je posebej ORJUNA (glej Klopčič 1975: 26).

Zanimivo je stališče KPJ glede narodnega vprašanja, ki so mu meščanske stranke skozi celoten obstoj posvečale največ pozornosti. KPJ je bila vse do leta 1924 zagovornica centralizma in je zagovarjala enotno jugoslovansko nacijo. Federalizem se jim je zdel nevaren za enotnost delavskega razreda. Vodstvo slovenskih komunistov je prvo znotraj KPJ opozorilo na nevdržnost teorije o enotnem jugoslovanskem narodu, vendar je na dunajski konferenci leta 1922 vodstvo KPJ takšno možnost ostro zavrnilo, češ da se jugoslovanskega proletariata ne tiče vprašanje spremembe vidovdanske ustave, ker gre tu le za spor med različnimi plemenskimi buržuazijami, kako bi si razdelile polje za kapitalistično izkoriščanje

(glej Prunk 1975: 52). Takratni vodja slovenskih komunistov Lovro Klemenčič je na dunajski konferenci izjavil:

»Teorija narodnega edinstva SHS in vse parole, ki izhajajo iz nje so samo maska imperializma - buržuazija in reakcija belega terorja, katere se poslužujejo, da bi odvzeli Slovincem in Hrvatom pravico do samoodločbe in samouprave in s katero se opravičuje beli teror nad delavskim razredom in narodnimi manjšinami. Proti tej teoriji je treba najodločnejše poudarjati dejstvo, da je razlika med Bolgari in Srbi jezikovno, religiozno in etnografsko zgodovinsko mnogo manjša kot med Srbi in Slovenci, pa če se smatrajo Srbi in Bolgari za samostojna naroda, toliko bolj so Slovenci in Srbi dva naroda« (Prunk 1975: 52.)

Takšno stališče je pomenilo veliko odstopanje od tedaj uradne linije KPJ. Lovro Klemenčič je podal tudi svoje stališče do avtonomije:

»Avtonomija je parola religioznih, katoliških, muslimanskih in pravoslavnih strank. Ona ne sme in ne more biti parola KPJ. Nasproti centralizmu mora KPJ poudarjati federacijo balkanskih narodov, a nasproti separatističnim idejam je treba delati za kulturno enotnost Srbov, Hrvatov, Slovencev in Bolgarov. Posebej se je potrebno bojevati proti monarhijam, srbski, bolgarski, romunski, grški, ki so največja ovira na poti k federativni ureditvi balkanskih narodov« (Prunk 1975: 52).

Stališče slovenskih komunistov je prevzela glavna linija KPJ v začetku leta 1924 na konferenci KPJ 1.1. 1924 v Beogradu, ki je bila osnova politike komunistov tudi v drugi Jugoslaviji. Prišlo je do spoznanja, da je Jugoslavija mnogonacionalna država in da je najbolje, da se uveljavi federativni koncept v smislu delavsko kmečkih republik.

Kljub razcepljenosti delavskega razreda na komunistični in socialdemokratski del je prišlo do nekaj poskusov skupinskih akcij. V Sloveniji, kjer je bilo delavstvo najbolj številčno, je bil delavski razred tudi najbolj razcepljen. Poleg komunistov, ki so prevladovali med rudarji in železničarji so bili močni tudi socialisti s svojo Strokovno komisijo. Poleg tega je bila močna tudi organizacija krščanskega socialnega delavstva, ki ga je obvladovala SLS. Prva takšna skupna akcija so bile občinske volitve v Ljubljani leta 1921, kjer so komunisti nastopili skupaj s socialisti, krščanskimi socialisti in narodnimi socialisti pod geslom o združevanju

slovenskega proletariata in političnih opozicijskih sil v Sloveniji proti centralistični JDS. Posledica te enotne liste je bila zmaga na ljubljanskih občinskih volitvah. Za župana je bil izvoljen narodni socialist Anton Presk, po razveljavitvi rezultatov s strani beograjske čaršije na prošnjo JDS pa socialist dr.Ljudevit Perič. Posledica volitev v ljubljanski občinski svet je bil razkol v JDS, tako da se je staro liberalno krilo odcepilo in ponovno ustanovilo Narodno napredno stranko (glej Prunk 1975: 55).

Drugi skupni nastop je bil ponovno za občinske volitve v Ljubljani, saj je beograjski režim na prigovarjanje liberalcev razpustil občinski svet. Za nove volitve je bil določen nedemokratičen volilni zakon, ki je zagotavljal stranki z relativno večino absolutno večino v občinskem svetu. Tak zakon je onemogočal manjše stranke, zato je prišlo do povezovanja v takoimenovani protiliberalni blok. Ustanovljena je bila ZDL (Zveza delovnega ljudstva), ki je pomenila višek poskusa združitve socialističnega tabora. V ZDL so se združili komunisti, krščanski socialisti, ki so delovali v okviru SLS in ljubljanska frakcija SSJ. ZDL je na volitvah zmagala in dobil absolutno večino v ljubljanskem občinskem svetu. Po teh volitvah je bila januarja 1923 ustanovljena Socialistična stranka delovnega ljudstva, v katero so se združili komunisti in ljubljanski odsek SSJ. Komite KPJ v izgnanstvu na čelu s predsednikom Simom Markovičem je povezovanje s socialisti pozdravil, medtem ko je Namestniški izvršni odbor KPJ, ki je medtem predsednika zamejskega komiteja potisnil na stranski tir, takšno možnost ostro zavrnil. Prav tako je združitev zavrnila večina slovenskih komunistov s skojevci na čelu. Tako je bil Lovro Klemenčič na kongresu novo ustanovljene NDSJ aprila 1923 izključen iz stranke in se je priključil SSJ. S tem je padel v vodo še zadnji poskus združitve levih strank.

Komunistično gibanje je po 12. julija 1924 objavljeni Mali obznani, s katero je vlada prepovedala vse organizacije za katere so menili, da so pod vplivom komunistov, zašlo v veliko krizo, ki je trajala gotovo celo desetletje. Poleg NDSJ so bile prepovedane tudi ZDMJ, kulturno društvo Vesna ter Zveza neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo. Če je bilo do tedaj delovanje komunistov prek NDSJ še napol legalno, od sedaj naprej ni bilo več tako. Nekateri zmernejši komunisti so se priključili sindikatu Združena delavska sindikalna zveza Jugoslavije in kulturno prosvetnemu društvu Svoboda, ki sta bila pod vplivom socialistov, medtem ko so »ambicioznejši« komunisti odšli na usposabljanje v tedaj edino državo z ljudsko demokracijo, torej v Sovjetsko zvezo. Kljub vsemu so komunisti izdajali Delavsko kmečki list, ki ga je leta 1926 zamenjala Enotnost in je izhajala vse do uvedbe šestojanuarske

diktature leta 1929. Prav tako so nastopili na parlamentarnih volitvah leta 1925 in sicer z listo, ki je nosila ime Delavsko kmečki republikanski blok, vendar niso dosegli pretiranega uspeha.

Vpliv socialistov in komunistov je bil v različnih delih Slovenije različen. Komunisti so bili močnejši med rudarji v Zasavju ter železničarji, medtem ko so bili socialisti s Strokovno komisijo močnejši drugod. V Ljubljanski oblasti, kamor je spadal tudi komunistom zelo naklonjen revirski bazen, je bilo razmerje med komunisti in socialisti 2:1 v korist komunistov, medtem ko je bilo v Mariborski oblasti ravno obratno (V.Melik 1975: 116).

3.1.2.2. Katoliški tabor

Najmanj razcepljen in med obema vojnoma daleč najmočnejši je bil katoliški tabor. Najmočnejša sila v katoliškem taboru in na Slovenskem nasploh je bila ves čas VLS (Vseslovenska ljudska stranka), ki si je leta 1920 na kongresu v Ljubljani nadela ime SLS. Svojo moč je črpala iz najštevilčnejšega sloja prebivalstva – kmetov, ki jim je njena konzervativna politika s poudarjeno vlogo cerkve v družbi, zlasti šolstvu in kulturi, ustrezala. Kljub temu je potrebno povedati, da je v dvajsetih letih pridobila veliko simpatizerjev prav zaradi avtonomističnega programa, ki je med množicami naletel na večjo podporo kot pa unitarizem, vendar o tem več kasneje v nadaljevanju.

Drug pomemben dejavnik v katoliškem taboru so bili krščanski socialisti, ki so sledili politični misli Janeza Evangelista Kreka in so do tridesetih let delovali v okviru SLS. Preko strokovne organizacije JSZ (Jugoslovanske strokovne zveze) so uživali največ podpore med novonastajajočim delavstvom. Voditelji na čelu z Josipom Goistinčarjem so se zavzemali za krščanskosocialno solidaristično doktrino, politično pa so sledili vodstvu konzervativne katoliške SLS. Ko je konec dvajsetih let JSZ dobila novo mlado vodstvo s Srečkom Žumrom na čelu, se je začel zaostrovati spor med JSZ in SLS, ki je dosegel vrhunec v začetku tridesetih let s papeško encikliko *Quadragesimo anno*, ki so jo krščanski socialisti odklonili (glej Enciklopedija Slovenije 1992: 245). V encikliki se je papež zavzel za krepitev katoliških organizacij in klubov, zlasti Katoliške akcije, ki si je prizadevala za radikalno prenovo življenja po katoliških načelih. Religiozne vrednote so prenašali v politično življenje na nasilen in izključujoč način, posebno ostro so nastopali proti sekularizmu, zlasti pa socializmu, kar je povzročilo razdor med katoliškimi desničarji in krščanskimi socialisti, ki so nasprotovali takšni radikalizaciji. Vodstvo SLS je hotelo disciplinirati JSZ oziroma vsiliti

svoje kandidate, vendar se vodstvo JSZ ni uklonilo in prekinilo pokornost SLS (glej Repe 1995: 106).

Tretja stranka in edina v katoliškem taboru, ki je zagovarjala unitarizem in centralizem je bila NLS (Narodna ljudska stranka). Leta 1923 jo je po svojem prihodu iz tujine ustanovil bivši načelnik SLS in bivši deželni glavar Kranjske dr. Ivan Šušteršič. V svoji brušuri z naslovom Moj odgovor je napadel vodstvo SLS, ki ga je leta 1917 odstavilo z vodilnega mesta v stranki. Pri ustanovitvi stranke mu je pomagal sam predsednik vlade Nikola Pašić, ki je računal da bo na ta način prestrašil vodstvo SLS, ki je bila v tistem času v opoziciji in je ostro napadala politiko radikalskega centralističnega režima. NLS je nasprotovala SLS na vseh področjih družbenega in političnega življenja. Zato je tudi pri narodnem vprašanju zagovarjala tej stranki nasproten nacionalnopolitični programski koncept. Postavila se je na unitarnocentralistično stran, pri tem pa se je od ostalih slovenskih unitarnih in centralističnih sil razlikovala v tem, da ni podpirala načela jugoslovanske nacionalne enotnosti. Vendar je imela Šušteršičeva NLS obrobni značaj, saj je na volitvah v Narodno skupščino marca 1923 prejela le 875 glasov, kar je znašalo 0,4% in je po volitvah dejansko prenehala obstajati. Svoje delovanje je omejila le na stalno napadanje SLS kot tudi njenih voditeljev. Pri tem je preko svojega glasila Ljudski tednik dolžila SLS zapeljevanja ljudskih množic in v tej zvezi zlasti poudarjala demagoško ravnanje dr. Antona Korošca (glej Perovšek 1991: 80).

Če je imela NLS na volitvah in političnem življenju obrobno vlogo, pa kaj podobnega ne moremo trditi za SLS, ki je na volitvah v slovenskem delu Kraljevine SHS vselej zmagala s prepričljivo večino. Še najmanjši uspeh je doživela na prvih volitvah v konstituantno leto 1920, ko je prejela 36 % glasov, kar so v stranki smatrali za neuspeh (Gligorijević, 1974). Kajpak se je to zgodilo predvsem zaradi zunanjepolitičnega pritiska na volilce, saj sta Slovence v tem letu prizadela nepravilna Rapalska meja in neuspeli Koroški plebiscit. Prav zaradi teh dveh dogodkov so se volilci raje odločili za podporo strankam, ki so zagovarjale centralizem nasproti decentralizirani državi, kot jo je zagovarjala SLS. Vendar je SLS vztrajala na svoji opozicijski politiki, ki je vključevala revizijo centralistične vidovdanske ustave, kar so volilci nagradili na naslednjih volitvah v Narodno skupščino leta 1923. SLS je prejela 60 % glasov in je zmagala v vseh volilnih okrajih, razen v Ljubljani, kjer jo je premagala JDS (Gligorijević, 1974). Trend premoči SLS na slovenskem političnem prizorišču se je nadaljeval tudi leta 1925, ko je na naslednjih volitvah v Narodno skupščino prejela 56% glasov, kljub pritisku centralistično usmerjenega režima, ki je prepovedal propagandni material in prekinjal

predvolilne shode¹⁷ (Gligorijević, 1974). Iz analize volilnih rezultatov v začetku dvajsetih let je razvidno, da je SLS kljub pritiskom režima ostala trdno zasidrana na prvem mestu med slovenskimi volilci.

Tako kot vse katoliške stranke v Evropi se je tudi ideologija SLS napajala iz papeških okrožnic. Zaradi vsesplošne krize in vse večje laizacije ter sekularizacije družbe, je takratni papež Pij XI.¹⁸ izdal kar tri enciklike, ki so imele velik vpliv na katoliške stranke. Če so prejšnje papeške enciklike poudarjale predvsem duhovnost, je Pij XI. v svoji encikliki *Urbi arcano Dei Consilio* iz leta 1922 poudaril, da je treba duhovno silo podkrepiti tudi z družbeno silo. S tem je mislil na organiziranje in dejavno delovanje katoličanov na vseh področjih družbe, ki naj ta področja rekatolizirajo. To je pomenilo premik iz kristjanov v politiki v politične kristjane. V ta namen je bila ustanovljena totalna, borbena, elitna, totalitarna in razvejana organizacija Katoliška akcija (Dragoš 1998: 175). Katoliška akcija je bila formalno nepolitična organizacija in je imela laično vodstvo, vendar so bili dejansko podrejeni cerkvi, saj je duhovni vodja, ki ga je imenovala cerkev, imel pravico veta na sklepe, ki so zadevali versko in moralno vzgojo članstva. Zato so se tudi v SLS zavzemali za stanovsko urejeno družbo, v kateri ne bi prihajalo do socialnih spopadov. Prav s stanovsko urejeno družbo naj bi rešili socialno vprašanje, ki je bilo v Kraljevini SHS eno izmed najbolj izpostavljenih.

Najpomembnejši vprašanja v novonastali Kraljevini SHS sta bili definitivno narodno vprašanje in ureditev države. Nasproti centralističnemu vladnemu ustavnemu predlogu, se je SLS zavzemala za decentralizirano državo kot je bila sprejeta v Ženevski deklaraciji. Zato so februarja 1921 predlagali avtonomistični koncept ureditve države, ki je poudarjal individualnost posameznih narodov nasproti unifikaciji. Predlagali so ustavni načrt pokrajinskih avtonomij. Ta ustavni načrt je bil kompromis med centralistično in federalistično idejo. Zavzeli so se za delitev države na šest pokrajin (Slovenija s Prekmurjem, Hrvaška s Slavonijo in Medjimurjem, BiH z Dalmacijo, Srbijo, Črno goro in Vojvodino). Vsaka pokrajina naj bi imela pokrajinsko vlado in skupščino (Prunk 1986: 51). To je bil prvi podrobni slovenski avtonomistični državnopravni program, oblikovan po nastanku jugoslovanske države. Vendar pa omenjeni predlog ureditve države ni bil sprejet, ker je beograjska čaršija vsilila centralistično vidovdansko ustavo z navadno večino.

¹⁷ Leta 1925 je v Ljubljani ORJUNA nasilno razgnala predvolilni shod SLS

¹⁸ Papež Pij XI. je papeževal med leti 1922 in 1939. Izdal je tri pomembne enciklike: *Urbi arcano Dei Consilio* (leta 1922), *Quadragesimo anno* (leta 1931) in *Divini Redemptoris* (leta 1937)

Kljub temu, da je bila SLS v začetku dvajsetih let v opoziciji in je bila sprejeta centralistična vidovdanska ustava, je SLS vseskozi poudarjala svoj avtonomistični program. Leta 1923 so ta program celo nadgradili in v brušuri »Sodite po delih, kažipot slovenskim volicem v boju za samostojnost!«, ki je bila izdana priložnostno za bližajoče se volitve v Narodno skupščino, zahtevali slovensko nacionalno samoodločbo in državnost slovenskega naroda znotraj jugoslovanske državne zveze. To zvezo naj bi sestavljale štiri avtonomne enote – slovenska, hrvaška, srbska in bolgarska. V njej bi bile skupne zunanje in vojaške zadeve, finance, denar, državljanstvo in prometna sredstva (glej Perovšek 1997: 551). Brušura tako na več mestih razlaga, kaj pomeni avtonomija, ki jo zahteva SLS. Predvsem je to politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva. Na koncu avtorji brušure pazljivo poudarijo, da so Slovenci poseben narod, ki ima svoj jezik, kulturo in izobrazbo ter od Srbov različno vero (Prunk, 1986). Ta brušura je bila svojevrsten odgovor na poskuse zlitja oziroma utopitve slovenskega jezika v jugoslovanskem morju, ki so prišli predvsem s strani liberalnega tabora in je nedvomno jasen dokaz orientiranosti SLS glede narodnega vprašanja.

Poleg narodnega vprašanja, ki je bilo vseskozi v ospredju, so poudarjali nujnost rešitve socialnega vprašanja na podlagi krščanskih načel (socialno in pokojninsko zavarovanje delavcev), ustanovitev delavske zbornice, socialno delavsko zakonodajo, višje davke na dobiček, davčno reformo, nujnost čimprejšnje izvedbe agrarne reforme (razlastitev veleposestnikov in razdelitev med manjše kmete), pospeševanje zadružništva in enako volilno pravico za moške in ženske (Perovšek, 1998).

Na kulturnem področju je SLS branila krščansko kulturo ter privilegije cerkve. Bila je nosilec oportunistične politike zoper kulturno zlitje jugoslovanskih narodov, to je za utopitev slovenskega jezika v jugoslovanskem morju kot ga je zagovarjala JDS. Menili so, da je slovenski jezik enakopraven srbohrvaškemu in da ni le dialekt le tega. V tem so našli podporo večine intelektualcev, ki so do tega vprašanja zavzeli podobno stališče, pa čeprav so bili idejno bližje liberalnemu taboru.

Po ustanovitvi Prosvetne zveze leta 1923, ki je bila naslednica predvojne Slovenske krščanske socialne zveze, se je delovanje SLS le še okrepilo. V Prosvetni zvezi je bila združena cela paleta društev katoliškega tabora. Med njimi sta bila najštevilčnejša telovadno društvo Orel, ki je štel preko 8.000 članov ter Krekova mladina, ki sta se kasneje osamosvojila (Dolenc 1994: 102).

SLS je med obema vojnama vodil nesporno vodilni slovenski politik v tistem času dr. Anton Korošec. Kljub temu, da se je izsolal za duhovnika, po mnenju dr. Antona Trstenjaka ni bil klerikalec, marveč predvsem državnik (glej Perovšek 1991: 320). Tudi njegovi politični nasprotniki so mu pripisovali odlike kot so govorniški dar, sposobnost političnega taktiziranja in karizmo. Bil je eden glavnih tvorcev Majniške deklaracije iz leta 1917, programa Sodite po delih iz leta 1923 ter Ljubljanskih punktacij iz leta 1932. Nekoliko vprašljiva je le njegova vloga in sodelovanje v Stojadinovičevi vladi, ostro nasprotovanje ljudsko frontnemu gibanju ter spogledovanje ali pa vsaj pasivnost pri prodoru elementov fašizma v slovenski in jugoslovanski prostor.

Največji nasprotniki privržencev SLS so bili liberalci, predvsem iz stranke, ki jo je Beograd vseskozi privilegiral, to je iz JDS in kasneje SDS. Zaposlovanje uradnikov in učiteljev iz vrst JDS, vse to je kuhalo jezo pri privržencih katoliškega tabora in logično je, da so bile številne puščice v katoliškem tisku obrnjene prav proti liberalcem. Tako je SLS v brušuri Slovenski liberalizem v pravi luči odgovorila in pojasnila svojim bralcem kaj je liberalizem:

»Liberalizem je struja, ki izza francoske revolucije, oziroma izza cerkvene revolucije ali reformacije v 16. stoletju razjeda človeško družbo in se smatra za nasprotnico katoliške cerkve. Liberalizem je ena glavnih zmot naših časov, povzročitelj zmede in nereda v sedanji človeški družbi in oče naklepov, nasprotstev in sovraštva proti katoliški cerkvi. Namen predstavnikov liberalizma je cerkev uničiti ali vsaj izriniti jo povsod iz javnega življenja« (Slovenski liberalizem v pravi luči 1923: 65).

Prav tako je o liberalcih veliko pisal tudi osrednji katoliški dnevnik Slovenec, ki je med drugim zapisal:

»Posebna lastnost starega liberalca je bila, da je bil vedno proti svojemu ljudstvu. Res je vpil živijo Slovenci, toda ti Slovenci so bili zanj dvoje vrste, gospodje in navadni ljudje.....Značilno za miselnost liberalca je čaščenje vsega tujega. Kaj bo Slovenec! S tujcem iti skupaj, njega posnemati, to je bil ideal naprednega Slovenca. In celo liberalen uradnik! Ljudstvo je radi njega, ne on radi ljudstva.« (Slovenec 31.7. 1925: 3)

Nič manj prizanesljiv do liberalnega tabora ni bil niti dr. Anton Korošec, ki je na enem izmed shodov med drugim dejal: »Naš največji sovražnik je liberalizem, ki se je z njim od Nemcev okužil dobrušen del naše inteligence« (Perovšek 1997: 544).

Za katoliški tabor so bili v dvajsetih letih poleg liberalcev najbolj nevarni nasprotniki komunisti. Konzervativni politiki so bili prepričani, da je liberalni tabor oče socializma, medtem ko je njegov dedič boljševizem (Prunk 2001: 26). Na vse to je opozarjal papež Pij XI. v svojih okrožnicah. Strah pred širitvijo komunistične revolucije je bil v dvajsetih letih prisoten v celi Evropi. Tako je tudi dr. Korošec do komunizma zavzel ostro stališče in je med drugim dejal:

»Proti komunizmu se je treba boriti ne le s policijo, zapori in obsodbami, marveč idejo je treba postaviti proti ideji.....boj proti komunizmu mora zajeti ves narod.....vsaka nemarnost in popustljivost bi brez dvoma našemu narodu povzročila le veliko škodo.....premagana mora biti liberalno marxistična miselnost, ki zatrjuje, da je vera, zlasti katoliška zasebna zadeva« (Vidovič – Miklavčič 1993: 66).

V komunizmu je dr. Anton Korošec daljnoročno videl edinega resnega nasprotnika. Tako je na velikem zboru SLS aprila 1920 dejal: »Boj prihodnosti, boj ki se bo resno bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in komunizmom.« (Slovenec 8.4.1920: 2). Katoliški politiki so v komunizmu videli najbolj brutalen materialistični svetovni nazor in v tem se njihovo stališče ni prav nič razlikovalo od liberalcev. Sovraštvo do komunizma in socializma se je v tridesetih letih le še stopnjevalo, saj je v slovenskem katoliškem taboru prevladal konzervativno – avtoritarni koncept, ki se je opiral na prej omenjene papeške enciklike in se je spogledoval s korporativizmom.

3.2. Položaj slovenskega liberalnega tabora v prvi polovici dvajsetih let

3.2.1. Liberalne tradicije na Slovenskem

Liberalizem je filozofsko – politični, gospodarski in družbeni nauk, po katerem je svoboden razvoj posameznika, njegovih sposobnosti in hotenj temelj gospodarskega, družbenega in kulturnega napredka (Enciklopedija Slovenije 1991: 280). Ime je dobil iz španske besede

liberales, ki se je prvič pojavila leta 1812 in je označevala konstitucionaliste v španskem Cortesu.¹⁹ Doktrina liberalizma je torej osredinjena na idejo svobode. V tem širokem smislu lahko k liberalizmu prištejemo vse v svobodo usmerjene ideje in gibanja.

Liberalizem na Slovenskem do začetka devetdesetih let 20. stoletja nikoli ni bil hegemonna doktrina ali ideologija, najprej zaradi nadvlade korporativizma na čelu s katoliško cerkvijo, nato pa socialističnega gibanja v obdobju 1945-1990, vendar je kljub temu igral pomembno vlogo v slovenski politiki (Lukšič in Pikalo 1999: 126). Liberalne tradicije na Slovenskem lahko razdelimo v štiri obdobja in sicer: na obdobje Avstroogrške (liberalizem Narodno napredne stranke), obdobje Kraljevine SHS (projugoslovanski liberalizem Jugoslovanske demokratske stranke), obdobje socialistične Jugoslavije (narodno-socialistični liberalizem šestdesetih) in liberalizem v samostojni Sloveniji.

Za začetek liberalne tradicije na Slovenskem velja protestantsko gibanje s Primožem Trubarjem na čelu, vendar je s protireformacijo ponovno postal obrobjen vse do sredine 19. stoletja. Po uvedbi dualizma z vzpostavitvijo Avstroogrške monarhije leta 1867, se je začel ponovni vzpon liberalnih idej v avstroogrski monarhiji in tako tudi na Slovenskem. Slovenski politiki so se v tistem času po češkem vzoru delili na staroslovence in mladoslovence. Mladoslovenci, liberalno usmerjeni intelektualci, so leta 1868 ustanovili časopis z imenom Slovenski narod. S tem časopisom, ki je leta 1873 postal dnevnik, je slovenski liberalizem dobil trdno hegemonsko osnovo. Bil je center slovenskega intelektualnega življenja, kjer so objavljali najbolj znani slovenski politiki, pisatelji in pesniki. Liberalna politična opcija (združena v Narodno napredni stranki) je bila najmočnejša v šestdesetih in sedemdesetih letih devetnajstega stoletja ter v letih županovanja Ivana Hribarja v Ljubljani (1896-1910).

Slovenski liberalni tabor je bil v času med obema svetovnima vojnama zelo razcepljen, kar bom podrobneje zapisal v nadaljevanju. Liberalne stranke so bile v zanikanju samostojnega slovenskega naroda v večini centralistično, probeograjsko naravnane, kar je pomenilo, da so bile brez pravega samostojnega vpliva na politično življenje v Sloveniji. Pred začetkom druge svetovne vojne v Sloveniji je liberalni tabor razpadel na več delov zaradi naslednjih dilem: demokracija ali fašizem, parlamentarizem ali diktatorstvo, komunizem in delavsko gibanje ali pregon, narodno vprašanje in federalizem (Melik v Lukšič in Pikalo 1999: 120).

¹⁹ Cortes – skupščina v Španiji

Za časa socializma je bil liberalizem persona non grata. Toda če pogledamo natančneje vidimo, da je bil do določene mere dopuščan, predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih. Najmočnejše liberalno gibanje med kulturno elito je bilo Perspektivovstvo v sredini šestdesetih let, na politični ravni pa je cvetela pomlad narodov v Jugoslaviji v sedemdesetih letih na čelu s takratnim predsednikom slovenske vlade Stanetom Kavčičem. Vendar so bila notranja nasprotja premočna in mednarodne razmere preveč nenaklonjene, da bi liberalizem v Sloveniji lahko vzdržal. Kljub njegovemu političnemu porazu in politični likvidaciji njegovih glavnih akterjev, so bile nekatere njegove ideje vključene v Kardeljevo ustavo iz leta 1974 (Lukšič in Pikalo 1999: 121).

Liberalizem v samostojni Sloveniji vleče korenine s konca osemdesetih let, ko so nova družbena gibanja, mladinska organizacija ter reformno krilo komunistov začeli z liberalizmom: zagovarjali so svoboden trg, zasebno lastnino, človekove pravice, svobodne neposredne volitve, ločitev vojske od države, strankarski pluralizem....V procesu nastajanja strank so nastale tri liberalne stranke: Liberalna demokracija Slovenije (sestavljena iz mladinske organizacije-ZSMS, zelenih, demokratov in socialistov), Demokratska stranka ter Liberalna stranka (prej Slovenska obrtniška stranka). Na kontinuumu od leve do desne bi lahko LDS in Demokratsko stranko uvrstili bolj levo, medtem ko LS bolj desno (Lukšič in Pikalo 1999: 126). Če so bile liberalne stranke v prvi Jugoslaviji (predvsem vodilna JDS) izrazito nacionalistično obarvane, pa je vodilna liberalna stranka v samostojni Sloveniji (LDS) izrazito nenacionalno obarvana.

Če zaključim vidimo, da so bile liberalne tradicije do vzpostavitve slovenske državnosti daleč od klasičnih konceptov liberalizma. V nasprotju s klasičnim liberalizmom so svobodo vezali na narodno telo, ne pa na posameznika. Liberalizem na Slovenskem se je ukvarjal s problemom graditve naroda in nacije, ne pa s problemom osebne svobode.

3.2.2.Stranke in cepitve v liberalnem taboru v prvi polovici dvajsetih let

Slovenski liberalni tabor med obema svetovnima vojnama je zagovarjal ideje liberalizma, v skladu z njim je podpiral ločitev cerkve in države ter odpravo klerikalizma, kar je za njih pomenilo izrabo cerkve in vere v politične namene. S tem so hoteli omejiti vpliv SLS na slovenske množice, kar jim je na prvih volitvah v konstituantu tudi uspelo. Kljub temu pa so

bili slovenski liberalci v Kraljevini SHS najbolj prepoznavni prav po čvrstem zagovarjanju unitarizma in integralnega jugoslovanstva. Pri tem so deloma izhajali iz prepričanja, da bo s tem rešen problem malega slovenskega naroda, deloma pa tudi iz nasprotovanja avtonomistično usmerjeni SLS.

Kljub prizadevanjem po omejitvi vpliva SLS je začel liberalni tabor v novi jugoslovanski državi že kmalu razpadati. Iz dela vodilne stranke liberalnega tabora JDS (Jugoslovanske demokratske stranke), v kateri so bili organizirani predvsem liberalna inteligenca, mestni bogataši, večji del drobnega meščanstva ter veliki kmetje, sta leta 1919 nastali dve posebni liberalno usmerjeni stranki in sicer SKS (Samostojna kmetijska stranka), ki je zastopala interese velikih kmetov ter NSS (Narodno socialistična stranka), ki je zastopala interese delavcev. S tem je bila razbita dotedanja enotnost slovenskega liberalizma, ki je bila dosežena z združitvijo Narodno napredne stranke iz Kranjske in Narodne stranke iz Štajerske v enotno JDS. Kljub temu, da je bil liberalni tabor dosti bolj razcepljen kot katoliški, se programi liberalnih strank med seboj niso kaj dosti razlikovali, ločevali pa so jih različni interesi in neenotna stališča do bistvenih političnih vprašanj, kar bom predstavil v naslednjih točkah.

3.2.2.1. NSS (Narodno socialistična stranka)

NSS je bila edina stranka v liberalnem taboru, ki je nasprotovala takojšnji centralizaciji novonastale države Kraljevine SHS. Ustanovljena je bila 7. decembra 1919 na kongresu v Ljubljani. Nastala je po vzoru na češko narodno–socialistično gibanje iz liberalno usmerjenega narodno–socialističnega strokovnega gibanja. Njeni pripadniki so bili nezadovoljneži iz vrst JDS ter nekdanji člani JSDS, katerim socialdemokratska stranka ni bila blizu zaradi njene internacionalistične usmeritve. NSS je v glavnem predstavljala stranko malomeščanstva, nižjih uradnikov, malih obrtnikov in dela delavstva (Perovšek, 1998). NSS je torej združevala nezadovoljneže iz JDS in JSDS. Ob ustanovitvi je bil za načelnika NSS izvoljen Ivan Deržič, ki je vodil stranko do leta 1926, ko ga je zamenjal Rudolf Juvan. Svoje poglede in programe so objavljali v strankarskem glasilu Nova pravda, ki je izhajal v Ljubljani. Na volitvah v ustavodajno skupščino so narodni socialisti v slovenskem delu Kraljevine SHS prejeli 4 % glasov in tako dobili dva poslanska mandata v Narodni skupščini. Vendar na naslednjih volitvah niso uspeli ponoviti uspeha iz prvih volitev ter so tako ostali na margini političnega prizorišča.

Poleg SLS in avtonomistično usmerjenih slovenskih kulturnih delavcev je ideja slovenske samostojnosti v okviru jugoslovanske države podpirala tudi NSS. NSS ni oblikovala posebnega državnopravnega programa, vendar je kljub temu zagovarjala jasno razvidno proticentralistično usmeritev. Zavzemala se je za decentralizirano državno upravo, skratka za samoupravo pokrajin. Posebej so poudarjali slovensko individualnost na kulturnem področju in so bili proti hitri asimilaciji slovenskega jezika s srbohrvaškim. Priznavali pa so, da bi se bodoče generacije mogle zediniti glede tega.

NSS, kakor že samo ime pove, je težišče svojega programa usmerila k delavstvu. Poudarjali so nujnost izboljšanja pogojev delavcev, kajti samo to krepi narodno moč. Tako so zahtevali zakonsko definiranje minimalne mezde, socialno zavarovanje delavcev, nujnost izobraževanja delavcev in izboljšanje delovnih pogojev le teh. Podpirali so združništvo in podžavljanje rudnikov ter gozdov. Vse te reforme naj bi uresničili postopoma, kajti priznavajo, da se vseh stvari ne da naenkrat spremeniti (Perovšek, 1998).

Zaradi takih programskih konceptov ter vabljenja v svoje okrilje prav vseh ljudi, ki se čutijo izkoriščani, je bila NSS seveda v ostri borbi s SLS in JDS, ker jima je konkurirala med meščanstvom in delavci. To rivalsvo je bilo še posebej zanimivo med NSS ter JDS, saj je zelo nazorno kazalo polarizacijo znotraj slovenskega liberalnega tabora. NSS je obsojala bogatenje vodilnih ljudi v JDS ter poudarjala, da je JDS »pogrebna forma liberalizma, ki je po vojni propadel po celem svetu in bo propadel tudi pri nas« (Perovšek 1993: 184).

Po nekajletnem životarjenju na slovenski politični sceni se je NSS 26. februarja 1928 združila s slovenskim delom SDS, ki je po razpadu enotne JDS ostal zvest Svetozarju Pribičeviću, kateri se je iz enega tvorcev centralistične politike prelevil v njenega glavnega kritika.

3.2.2.2. SKS (Samostojna kmetijska stranka)

SKS je bila druga največja stranka v liberalnem taboru. Nastala je z bolj ali manj tiho podporo JDS, ki je hotela zajeziti trdno zasidran vpliv SLS na podeželju. Vendar se tudi kmetje, ki so bili vključeni v JDS znotraj le te niso počutili najboljše in so prav oni težili k ustanovitvi nove stranke. Tako se je po ustanovitvi SKS 1. junija leta 1919 zgodilo, da so celotni odbori JDS na podeželju vstopali v novoustanovljeno SKS.

Vendar se je SKS hitro otresla pokroviteljstva JDS in je proti pričakovanjem začela nastopati povsem samostojno. Pripadniki SKS so bili predvsem veleposestniki, večji kmetje, podeželjski obrtniki, trgovci, gostilničarji, pridružil pa se jim je tudi del strokovnjakov na kmetijskem področju (glej Enciklopedija Slovenije 1992: 314). Po priključitvi Samostojne gospodarske stranke leta 1920 se je stranka organizacijsko še okrepila. Stranka je svoja stališča do posameznih vprašanj prezentirala v javnost preko strankarskega glasila Kmetijski list. Geslo stranke je bilo: »Kmet pomagaj si sam in svoje stališče v državi uravnaj sam!« (Stiplovšek 1974: 71) Pod vodstvom načelnika stranke Jakoba Kušarja je SKS na volitvah v konstituantno dosegla največji uspeh. Z določbo, da smejo na listi SKS kandidirati le kmetje in kmetijski strokovnjaki je požela odobravanje med prebivalstvom in dobila kar 21 % glasov, kar je pomenilo osem mandatorv v Narodni skupščini. Po nekajletnem sodelovanju v Pašičevi vladi, najvidnejši politik stranke Ivan Pucelj je bil v tem času minister za poljedelstvo in vode, so bili volilci očitno razočarani nad SKS in tako je stranka na naslednjih volitvah v Narodno skupščino leta 1923 dobila le 7 % glasov, na volitvah leta 1925 pa le 6% glasov, kar je prineslo le en mandat.

Program SKS je bil ves čas pretežno kmečko stanovsko naravnani. SKS je poudarjala nujnost vsestranske izobrazbe kmetov, torej ustanovitev novih šol, ki bi bile prilagojene kmečkim potrebam. Terjala je izboljšanje prometa, trgovine in carinske politike v korist agrarnih proizvajalcev, zaščito siromašnih kmečkih slojev in skrajšanje vojaškega roka za kmete. Zavzemala se je za pravično agrarno reformo, nasprotovala pa je delitvi velikih posestev (razen aristokratskih in cerkvenih), ker so gospodarsko donosnejša (Perovšek 1993: 181).

Glede narodnega vprašanja je SKS podpirala liberalno doktrino o nacionalno homogeni jugoslovanski državi, predvsem zaradi gospodarskih razlogov. Največjo neverodostojnost SKS lahko zasledimo pri vprašanju državne ureditve. Pred volitvami v konstituantno je stranka izražala stališče, ki je bilo v prid avtonomije Slovenije, medtem ko je pol leta kasneje glasovala za centralistično vidovdansko ustavo. O kulturni politiki SKS pa najbolj priča izjava strankarsko najbolj izpostavljenega politika v Narodni skupščini dr. Bogomila Vošnjaka, ki je avtonomistično izjavo slovenskih kulturnih delavcev označil za kulturni snobizem (glej Perovšek 2002: 436). Dr. Bogomil Vošnjak je celo predlagal vladi naj spremeni predlog, da naj bi bil uradni jezik srbohrvaški, medtem ko naj bi bil uradni jezik v Sloveniji slovenski dialekt. Po njegovem bi se uradni jezik moral imenovati srbsko- hrvaško- slovenski, kar je vlada nato tudi sprejela (Perovšek 2002: 437).

Dvoje zaporednih volilnih porazov in spoznanje, da je narodni položaj Slovencev v Kraljevini SHS neugoden, sta SKS spomladi 1925 pripeljala do tega, da je spremenila svoje poglede glede nacionalnega vprašanja. Poslej je zahtevala revizijo vidovdanske ustave ter zakonodajno avtonomijo za posamezne pokrajine. Taka programska usmeritev je omogočila združitev s federalistično usmerjeno Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev Albina Prepeluha v Slovensko kmeto stranko.

Razumljivo da je bila SKS največji trn v peti prav SLS, kateri je na prvih volitvah vzela veliko glasov na podeželju. Tako so duhovniki s prižnic napadali SKS, češ da ima nekrščanski značaj. Poleg SLS je okrepjena SKS prekrizala interese JDS in njenemu voditelju v slovenskem delu Kraljevine SHS dr.Gregorju Žerjavu, ki je leta 1920 dejal: »SKS, ustvarjena od nas, je s kmetkim egoizmom ves čas zahrbtno razbijala demokratske vrste, potegnila z zajednico v Ljubljani, danes pa špekulira na nemške glasove na deželi« (Kmetijski list 21.10.1920: 2). Vse to nam govori kako neenoten je bil slovenski liberalni tabor v dvajsetih letih prejšnjega stoletja.

3.2.2.3. JDS (Jugoslovanska demokratska stranka)

Enotna vseslovenska JDS je bila ustanovljena junija 1918 z združitvijo Narodno napredne stranke iz Kranjske ter Narodne stranke iz Štajerske skupaj z drugimi liberalnimi političnimi organizacijami iz Štajerske, Koroške in Primorske na skupnem shodu v Ljubljani. Torej je bila ustanovljena v zadnjih mesecih obstoja Avstro-ogrske, ko je slovenska politika izražala voljo po nacionalni in politični osvoboditvi le še na osnovi zahtev po nacionalni samoodločbi, to je po zapustitvi avstroogrske monarhije in ustanovitvi samostojne jugoslovanske države (Perovšek 1998: 23). Po razpadu avstroogrskega imperija in ustanovitvi jugoslovanske države so slovenski liberalni politiki iz vrst JDS navdušeno pozdravljali ustanovitev vsedrjavne stranke, ki bi bila centralistično usmerjena. Tako se je tudi takratni načelnik JDS Ivan Tavčar zavzel za ustanovitev take stranke in pri tem na nekem shodu dejal: »Potrebno je ustanoviti eno stranko, katera bo v Skopju zasledovala ravno iste cilje kakor v Mariboru!« (Slovenski narod 24.12.1918: 2)

V začetku leta 1919 se je začelo intenzivno zbiranje liberalnih skupin, ki jih je vodil Svetozar Pribičević in katerih cilj je bil čimprejšnja združitev teh sil v enotno močno stranko. Svetozar Pribičević je bil prvi jugoslovanski politik, ki je na novonastali državni teritorij gledal kot na

enotno celoto, kateri je potrebno dati enotno politično stranko, ki se bo zavzemala za centralizem in unitarizem (Matković, 1972). Tako je prišlo v februarju leta 1919 do ustanovne konference vsejugoslovanske JDS v Sarajevu. V novo stranko so se združile JDS iz Slovenije, Hrvaško-srbska koalicija in Hrvaška narodna skupnost iz Hrvaške, Jugoslovanska demokratska zveza, Muslimanska napredna demokratska stranka, Muslimanska skupina okoli časopisa Vrijeme, organ Banjaluškega okrožja in Muslimanska jugoslovanska demokracija iz BiH. V aprilu so se novi stranki priključile tudi opozicijske stranke iz srbske skupščine in sicer Samostojna radikalna stranka, Napredna stranka ter Nacionalna stranka. Novi predsednik vsejugoslovanske stranke JDS je postal srbski politik Ljuba Davidović. To je bila propagandna poteza zaradi čim večjih strankinih možnosti na skorajšnjih volitvah v Srbiji. Kljub temu, da je postal predsednik Ljuba Davidović, je prevladujoč vpliv v stranki ohranil prečanski Srb Svetozar Pribičević.

Stranka je bila torej ustanovljena od zgoraj z akcijo aktivnih ministrov v začasni vladi (predvsem notranjega ministra Svetozarja Pribičevića) ter združevanjem že obstoječih političnih strank ter skupin iz vseh delov nove skupne države in ne z organiziranjem množic.

Kaj je to pomenilo za do tedaj še enoten slovenski liberalni tabor? Na splošno so združitev v enotno stranko sprejeli z navdušenjem, kajti pomembno je poudariti, da je bila s tem ustvarjena politična sila, ki je na ravni države zastopala tista stališča za katere so se sami tako intenzivno zavzemali. O navdušenju priča članek v Slovenskem narodu: »V notranji politiki se vedno bolj uveljavlja spoznanje naj pride do živega izraza vse ono, kar nas spaja..... te naloge nas kličejo na pozitivno delo, v katerem se bo ustvarila jedna država na zunaj in znotraj z močno središčno oblastjo« (Slovenski narod, 18.12.1919: 3). Z novo stranko je bila ustvarjena sila, ki je bila najmočnejša v državi. S tem so slovenski liberalci prišli do vzvodov oblasti v Beogradu, kar jim je omočilo boljše pozicije za obračun z v Sloveniji najbolj priljubljeno SLS, ki pa ji v Beogradu zaradi »avstrijske preteklosti« niso pretirano zaupali.

Članstvo v vodilni stranki liberalnega tabora in drugi najmočnejši slovenski stranki med obema svetovnjima vojnoma, ki je bila obenem skoraj vseskozi tudi vladna stranka, so sestavljali pretežno meščani in posvetna inteligenca, ki je bila sestavljena iz uradnikov, advokatov, zdravnikov, učiteljev in študentov. Razumljivo je, da je bila JDS na podeželju šibka, zato je logično, da so podprli ustanovitev SKS kot protiutež SLS na podeželju. Svoja strankarska stališča so posredovali javnosti večinoma prek liberalnega dnevnika Jutro, nad

katerim je imela vpliv Žerjavova skupina. Slovenski del JDS je do sredine leta 1919 vodil Ivan Tavčar, katerega je nato zamenjal dr. Vekoslav Kukovec. Po reorganizaciji notranjega ustroja JDS na oblasti, sta bila na območju slovenskega dela Kraljevine SHS ustanovljeni dve oblastni organizaciji JDS in sicer ljubljanska, ki jo je vodil vodilna avtoriteta in ideolog slovenskega dela JDS dr. Gregor Žerjav, ki je bil nekaj časa tudi minister za gozdove v beograjski vladi, na čelu mariborske oblastne organizacije pa je bil dr. Franjo Lipold. Med vidnejše politike v slovenskem delu JDS lahko prištejemo tudi Antona Kramerja, ki je bil minister za konstituinto in uskladitev zakonov v začasni vladi do volitev v ustavodajno skupščino.

Uspeh JDS na volitvah v slovenskem delu Kraljevine SHS ni nikoli dosegel tistega na območju celotne države. Procentulno se je JDS vseskozi gibala okoli 8 %. Pri tem je potrebno omeniti uspeh celotnega liberalnega tabora na prvih volitvah, takoimenovanih volitvah v konstituinto, kjer je liberalni tabor na račun velikega uspeha SKS skupaj prejel kar 33% glasov in s tem oslabil SLS.

Za JDS je bilo leto 1923 zelo burno, kajti notranje razprtije v stranki, natančneje med Svetozarjem Pribičevićem in Ljubo Davidovičem so dosegle vrhunec prav konec leta 1923, ko JDS razpade na dva dela in sicer na del, ki ga je vodil Svetozar Pribičević in del pod vodstvom Ljube Davidovića. Del stranke, ki je podpiral Ljubo Davidovića je zastopal stališče, da se je treba v dobrobit države sporazumeti z avtonomističnimi silami, ki sta jih poseblyala dr. Anton Korošec s svojo SLS in Stjepan Radić s HSS in s tem spremeniti centralistično vidovdansko ustavo. Drugi del je ostal na centralističnem bregu pod vodstvom Svetozarja Pribičevića, ki je ustanovil SDS (Samostojno demokratsko stranko) in kateremu so se pridružili tudi slovenski liberalci pod vodstvom dr. Gregorja Žerjava. Za Svetozarja Pribičevića je bilo koaliranje z avtonomisti nesprejemljivo, saj so bili avtonomisti zanj le habsburški plačanci (Pirjevec 1995: 34). Zato je Svetozar Pribičević skupaj z novo nastalo SDS botroval ustanovitvi ORJUNE, ki se je razvila iz že prej delujoče JNNO in ki naj bi varovala državno enotnost.

Program in temeljne ideje najmočnejše liberalne stranke v Sloveniji med obema vojnoma so na področju gospodarskih vprašanj in področju svobode posameznika ostale praktično enake kot pred prvo svetovno vojno. Novo pa je bilo stališče do temeljnega vprašanja, ki se je porajalo skozi celoten obstoj Kraljevine SHS, do vprašanja ureditve države. JDS je bila v tem

primeru zastavonoša radikalnega centralizma in unitarizma, kar bom predstavil v eni od naslednjih točk.

3.2.2.4. Obnovitev NNS (Narodno napredne stranke)

Razcep med liberalnimi starini in mladini se je v slovenskem delu JDS pripravljaj že dalj časa, do njega pa je končno prišlo, ko je Ravniharjeva skupina, zbrana ob glasilu Slovenski narod izstopila iz JDS in 20. januarja 1923 ustanovila NNS (Narodno napredno stranko). Predsednik NNS je postal dr.Karel Triller, dejansko vodilni politik stranke pa je bil dr.Vladimir Ravnihar. Vzroki za razcep tičijo v nemoči starinov, saj so mladi liberalci pod vodstvom dr.Gregorja Žerjava potisnili starine na stranski tir. Dogodek, ki je sodu izbil dno je bila takoimenovana afera Jadranske banke. Izvedelo se je namreč, da so mladi liberalci v korist strankarskega krila poneverili denar, ki je bil s strani Jadranske banke namenjen financiranju propagande za koroški plebiscit (glej Perovšek 1993: 414).

NNS je na slovenskem političnem prizorišču igrala obrobno vlogo, njihov program se v veliki meri ni bistveno razlikoval od programa JDS. Vendarle so obstajale razlike, predvsem po združitvi z oddelkom Pašičeve NRS za Slovenijo, ko je NNS prevzela velikosrbski program za razliko od programa JDS, ki je bolj poudarjala jugoslovanstvo kot pa srbstvo. Tako je strankarsko glasilo Slovenski narod pisal o opustitvi latinice in prevzemu cirilice: »Cirilica je postala nek simbol narodnosti in zbog tega bi bila za Srba veliko večja žrtev, da se odreče cirilice, kakor pa za nas latinice« (Slovenski narod, 15.2.1924: 1). Ta politika je na volitvah leta 1923 in 1925 doživela popoln neuspeh in v naslednjih letih so starini delovali na margini političnega življenja.

3.2.3. Ideje, nazori in stališča slovenskega dela JDS²⁰

Z nastankom nove jugoslovanske države konec leta 1918 je v razvoju slovenskega liberalizma nastopilo novo obdobje. Kontinuiteto s predvojnim programom liberalnega tabora lahko zasledimo le na področju pravic in svoboščin posameznika, kjer so stališča kot so svoboda misli, svoboda posameznika in podjetnosti ter zavračanje poltičnostrankarskega zlorabljanja vere praktično ostala enaka kot pred prvo svetovno vojno. Vsekakor težko govorimo o

²⁰ Po razcepu v JDS leta 1923 se je slovenski del JDS priključil pribičevičevi SDS

enotnem liberalnem taboru, kajti liberalni tabor je bil enoten le v prvi polovici leta 1919, nato pa je bil razcepljen na več strank, ki so si bile na nekaterih področjih zelo blizu, na drugih pa spet kilometre daleč. Zato bom za osnovo vzel JDS, največjo in najvplivnejšo stranko v liberalnem taboru.

Liberalci so na gospodarskem področju zagovarjali svobodo v gospodarstvu. Poudarjali so, da se je potrebno gospodarsko osamosvojiti, kajti le gospodarsko neodvisen narod bo dosegel politično svobodo. Zato so ideje centralizma in unitarizma padle na plodna tla prav pri slovenskih voditeljih JDS, ki so v močni državi videli jamstvo za velik gospodarski trg, na katerem bi bila podjetja iz najbolj razvite in industrijalizirane jugoslovanske pokrajine, torej Slovenije dominantna.

Z nastankom nove države se je slovenski liberalni tabor močno okreplil, saj je v nasprotju s svojima glavnima konkurentima SLS in JSDS, ki sta konec leta 1918 zagovarjali federalistično oziroma republikansko stališče, vseskozi zagovarjal centralizem in se s tem dokazal kot državotvoren faktor ter v odločilnem trenutku pripomogel, da je bil skladno s srbskimi političnimi interesi uveljavljen unitaristični, centralistični in monarhistični koncept jugoslovanske državne združitve (Perovšek 1994: 89). S sprejemom vidovdanske ustave junija 1921, s katero so bili pravno vzpostavljeni centralizem, unitarizem in monarhija, je bil dosežen vrh slovenskega medvojnega liberalizma, saj je vidovdanska ustava v celoti uresničila slovenski liberalni politični koncept, ki je s centralističnim ustrojem države liberalnemu kapitalu omogočila večji gospodarski razmah. S tem se je položaj JDS v razmerju do SLS znatno okreplil. Tako so slovenski predstavniki JDS dosegli, da je bil sprejet takoimenovani kanceliparagraf, ki je določal kaznovanje tistih duhovnikov, ki bi v politične namene zlorabljali bogoslužje.

Če je bila centralizirana država voda na mlin liberalcev, je bila trn v peti SLS, ki je zavračala vidovdansko ustavo in zagovarjala avtonomijo Slovenije. Liberalni politiki iz vrst JDS so na avtonomistični koncept gledali posmehljivo. Prepričani so bili, da bi bila vsaka oblika federacije začetek konca Jugoslavije, »peron, s katerega se prestopa v Veliko Srbijo, vazalno Hrvaško in v Slovenijo kot laško nemško provinco« (Jutro, 31.5.1924: 2). Oblikovanje avtonomne Slovenije so posmehljivo imenovali državica od Ljutomera do Kranjske gore, pri čemer Prekmurja niso prištevali Sloveniji, ker naj bi bilo samoumevno, da bi le to pripadlo Hrvaški (Perovšek 1993: 426).

Poleg ureditve države so se politična kopja lomila tudi na narodnostnem vprašanju. JDS je bila zastavonoša ideje unitarizma oziroma zlitja treh plemen v enotni narod ali v takoimenovano integralno jugoslovanstvo. S tem so zanikali slovensko narodno samobitnost in poudarjali jugoslovanstvo, ali kot je zapisal osrednji časnik JDS Jutro: »Jugoslovanstvo je negacija teorije o treh narodih, ono je integracija treh plemen v enotni narod. Z njim se potiska plemensko čustvo navzdol v drugo kategorijo, ki se ima podrediti velikemu nacionalnemu idealu.« (Jutro, 24.12. 1923). Za liberalce iz vrst JDS je pomenilo biti pripadnik jugoslovanskega naroda nekaj višjega kakor pripadnik slovenskega naroda. Pri tem so enako vrednotili tako Slovence, kot Srbe in Hrvate in jih medsebojno izenačevali kot plemena, ki se zlivajo v enotni jugoslovanski organizem. V nasprotju z velikosrbsko NRS Srbom niso priznavali posebnih pravic, kar je občasno povzročalo konflikte med tema dvema strankama, ki se se stopnjevali v drugi polovici dvajsetih let prejšnjega stoletja.

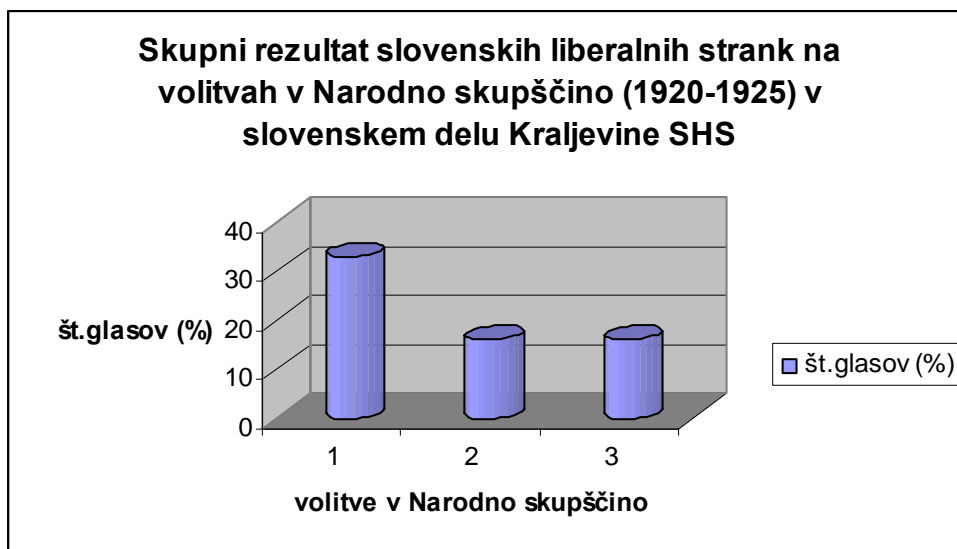
Svojo zavezanost jugoslovanskemu unitarizmu so bili v vrstah JDS pripravljene podpreti tudi v kulturnem pogledu. Podpirali so zблиževanje slovenskega in srbohrvaškega jezika, ki naj bi privedlo do tega, da bi bila leta 1950 pismena slovenščina precej bližje srbohrvaščini in obratno (Perovšek 1994: 93). Pri tem so poudarjali obojestransko jezikovno zблиževanje, čeprav je povsem jasno, da bi bila ob uresničitvi takšne politike utopitev slovenskega jezika v jugoslovanskem morju neizbežna.

Poleg ureditve države in narodnega vprašanja je bilo v industrijsko najrazvitejšem slovenskem delu Kraljevine SHS, vse bolj pomembno tudi delavsko vprašanje. Število delavcev je namreč v dvajsetih letih skokovito naraslo. Nastale so številne delavske organizacije, ki so skušale izboljšati slab položaj delavcev. Te organizacije so bile v večini pod pokroviteljstvom z Obznanjo prepovedane KPJ in SSJ, medtem ko so bili interesi kapitala zastopani predvsem v JDS, kljub temu da se je le ta v svojem programu deklarativno izražala za obrambo delavskih pravic. Ti konflikti so se najbolj zaostriili prav v letu 1924, kar je povzročilo silno notranjepolitično krizo v državi.

Vzroke za odkrito podpiranje jugoslovanstva in pri tem vztrajno zanikanje slovenske samobitnosti lahko iščemo na notranjem in zunanje političnem področju. Vsekakor je bila močna centralizirana država potrebna za zadovoljitev liberalnega koncepta, ki je poudarjal velik in enoten trg. Na drugi strani je potrebno imeti na umu zunanje politično situacijo, ki je bila za novonastalo državo vse prej kot rožnata. Kraljevina SHS je bila v sporu s kar petimi

sosebam, ki so imele apetite po njenem ozemlju. Ta strah je bil v Sloveniji še posebej prisoten zaradi izgube Primorske in Koroške po prvi svetovni vojni. In prav v centralizirani in močni državi so nekateri videli jamstvo za obrambo pred zavojevalci. Zato so bili v vrstah JDS najglasnejši v protestih zoper italijansko zasedbo Primorske, kar jim je v prvih letih po prvi svetovni vojni gotovo prineslo nekaj političnih točk.

Tabela št.2: Skupni rezultat slovenskih liberalnih strank na volitvah v Narodno skupščino (1920-1925)

Legenda:

- 1- prve volitve v Narodno skupščino (leta 1920)
- 2- druge volitve v Narodno skupščino (leta 1923)
- 3- tretje volitve v Narodno skupščino (leta 1925)

V zgoraj prikazani tabeli, ki prikazuje prve tri volitve v Narodno skupščino, je prikazana podpora volilnega telesa v slovenskem delu Kraljevine SHS politiki liberalnega tabora v celoti. Torej podpora vsem trem oziroma kasneje po razkolu na mladine in starine štirim strankam, ki so pripadale sicer razklanemu, vendar v stališču do nekaterih vprašanj enotnemu slovenskemu liberalnemu taboru. Najprej je potrebno poudariti, da je uspeh liberalnih strank obratno sorazmeren z uspehom SLS, to pa zato, ker je bil delavski tabor po prepovedi KPJ prešibak, da bi lahko resno konkuriral tema dvema opcijama. Vidimo, da je bila podpora liberalnim strankam največja prav na prvih volitvah v konstituantno leta 1920, kjer so skupaj dobile kar 33% glasov. Za ta uspeh je najbolj zaslužna prav SKS, ki je prejela 21% glasov. Uspeh liberalnih strank na prvih volitvah leta 1920 moramo gledati s takratne perspektive in v duhu takratnih razmer. Uspeh sil, ki so poudarjale centralizem in delni neuspeh SLS je bil

posledica zunanjepolitičnih dogodkov. Slovenci so namreč takrat ostali brez primorskih in koroških »bratov«, ki so bili pripojeni Italiji oziroma Avstriji. Prav negotovost in strah pred nadaljnemu krčenju slovenskega ozemlja sta pripomogla, da je velik del podprl politiko močnejšega vezanja na Beograd, v katerem so videli manjše zlo kot v Rimu ali Dunaju.

Toda že na naslednjih volitvah leta 1923 se je volilni uspeh liberalnih strank skorajda prepolovil. Največ je izgubila prav SKS, ki se je kompromitirala z delovanjem v korumpirani centralistični vladi. Prav spoznanje volilcev, da liberalni tabor zagovarja centralistični in unitaristični koncept, ki Slovincem ne omogoča zadovoljive narodne rasti. Tako je avtonomistično federalistična usmeritev, ki jo je zagovarjala SLS, dobila večinsko podporo in je kasneje vseskozi predstavljala vodilno politično usmeritev slovenskega naroda v Kraljevini SHS.

3.2.4. Vzroki za pojav radikalnih organizacij v okviru liberalnega tabora

Za razumevanje radikalnih organizacij v okviru liberalnega tabora moramo definirati kaj je radikalizem. Beseda radikalizem izhaja iz latinske besede radix, kar pomeni korenina. V političnem življenju pomeni radikalizem prizadevanje za globoke in korenite spremembe razmer. Najprej se izraz uveljavi v 19. stoletju v Angliji. V politiki se pojem radikalizem deli na reformni radikalizem, ki zagovarja spremembe v okviru obstoječega sistema in revolucionarni radikalizem, ki zahteva prave prelome z obstoječo ureditvijo. Med revolucionarne radikalizme prištevamo: anarhizem, komunizem, fašizem, nacizem, skrajni levi in desni radikalizem (Sruk, 1995). Nauk radikalizma je soroden liberalizmu, ker se praviloma zavzema za relativno napredne cilje, vendar pri uveljavitvi svojih ciljev ne pozna nobenih kompromisov in odstopanj od svoje ideologije.

Takšne so splošne definicije radikalizma. Kako pa je bilo z radikalizmom v okviru liberalnega tabora v dvajsetih letih prejšnjega stoletja? Za razumevanje le tega moramo iz slovenskega okvirja preiti v državni okvir. Če pogledamo program JDS, ki je bila v okviru liberalnega tabora najbolj radikalen zagovornik unitarizma in centralizma ter program ORJUNE, za katero lahko mirno zatrdimo, da je bila bojna in teroristična organizacija JDS oziroma SDS vidimo, da se ta dva programa ujemata v vseh stvareh razen v eni. ORJUNA se je za razliko od JDS (SDS) odkrito zavzemala za uporabo sile proti svojim političnim nasprotnikom in se je tega nasilja tudi dejansko z blagoslovom oblasti posluževala, najbolj pogosto v tistih delih

države, kjer so bile avtonomistične sile najmočnejše, se pravi v Sloveniji in na Hrvaškem. O neprikitem zagovarjanju sile priča članek v strankarskem tedniku ORJUNE, ki se je prav tako imenoval ORJUNA: »Če imamo v svojem programu v slučaju sile tudi fizično moč kot sredstvo, je pri nastopanju nasprotnikov jugoslovanske nacije in države to upravičeno, da celo potrebno« (ORJUNA, 16.7.1923: 2).

O akcijah in ustroju ORJUNE bom obširneje spregovoril v nadaljevanju diplomskega dela. V tem trenutku nas najbolj zanima kakšni so vzroki za radikalizacijo v okviru liberalnega tabora. Zakaj je JDS oziroma Svetozar Pribičević z blagoslovom velikosrbske NRS ustanovil ORJUNO? Opozicijski tisk je pogosto poudarjal, da želi Svetozar Pribičević z ustanovitvijo ORJUNE okrepiti svojo stranko in dobiti močne borbene enote za uničenje političnih nasprotnikov in s tem utrditi centralizem in unitarizem. Očitno so tudi najbolj fanatični zagovorniki unitarizma ugotovili, da prebivalstvo še zdaleč ni naklonjeno unitaristični ideji in so razmišljali v smislu če ne gre zlepa, bo šlo pa z grda. Položaj zagovornikov integralnega jugoslovanstva je bil leta 1923, ko je prišlo do ustanovitve ORJUNE vse prej kot rožnat. Po štirih letih vladanja koalicije NRS in JDS, ki je bila izrazito centralistično naravnana in številnih malverzacijah, korupcijskih aferah ter slabem delu parlamenta, ki je v nekaj letih sprejel le dober ducat zakonov, je podpora prebivalstva tem silam močno upadla, tako da na ravni države nikakor niso mogli pridobiti večine. Poleg tega se je JDS zgodil še razcep znotraj stranke na frakcijo Ljube Davidovića, ki je zagovarjala sporazum z avtonomističnimi silami in frakcijo Svetozarja Pribičevića, ki je še naprej vztrajal pri centralistični ureditvi države in vidovdanski ustavi. Pribičevićeva frakcija se zato odcepi in ustanovi SDS (Samostojno demokratsko stranko), kateri se pridruži tudi slovenski del JDS, medtem ko se Davidovićeve frakcija pridruži opozicijskemu bloku, katerega sestavljajo SLS, HSS ter JMO.

Centralistične sile tako močno oslABLJENE preidejo v novi način delovanja in sicer onemogočanje nasprotnikov z razkazovanjem svoje sile preko oborožene ORJUNE in s tem zastraševanju drugače mislečih sil ter končno tudi k samim nasilnim akcijam. Zgled za to so našle v sosednji Italiji pri fašističnih skvadrstih, ki so bile podobno kot ORJUNA bojne enote fašistične stranke PNF (Partita Nazionale Fascista) dokler le ta s pohodom na Rim leta 1922 ni prišla na oblast. Italijo so namreč pred prihodom fašistov na oblast pretresali nemiri in možnost komunistične revolucije. Razklana je bila na dva dela in sicer na industrijski severni del, v katerem so imeli večino socialisti in komunisti ter srednji in južni del, kjer so bili močnejši desni Popolari. Po fašističnem prevzemu oblasti je oblast s postopnim

zmanjševanjem demokratičnih svoboščin vzpostavila red v državi, kar je fasciniralo zagovornike unitarizma na drugi strani Jadrana. ORJUNA je tako povzela ideologijo fašizma in sicer socialno demagogijo, antikomunizem ter nasilne akcije, pri tem pa pozabila, da Kraljevina SHS za razliko od Italije ni enonacionalna država.

Pri vzrokih za ustanovitev ORJUNE kot radikalne organizacije v okviru liberalnega tabora moramo vsekakor omeniti tudi strah pred sosednimi državami na čelu z Italijo, ki novi državi niso bile niti najmanj naklonjene. Nezadovoljstvo državljanov zaradi Rapalske meje je bilo najbolj prisotno v Sloveniji in Dalmaciji. To so izrabile centralistične sile, ki so poudarjale, da se samo močen in enoten jugoslovanski narod lahko zoperstavi nevarni zahodni sosedi. Prav zaščita ozemlja nove države pred številnimi zunanjimi sovražniki je bila uradno glavna naloga orjunašev. Zato je imela ORJUNA največ podpore prav v krajih, ki so mejili na njeno največjo sovražnico Italijo, torej v Sloveniji in Dalmaciji.

Kljub temu, da je bila ORJUNA ustanovljena za obrambo pred zunanjimi sovražniki, so jo njeni botri uporabili predvsem za obračunavanje s svojimi ideološkimi nasprotniki. Ti ideološki nasprotniki so bili iz vrst avtonomistov (SLS, HSS) in komunistov (KPJ). Avtonomisti so bili po njihovem mnenju le tuji plačanci, medtem ko so za komuniste menili, da so izraz največje nekulture.

ORJUNA je v slovensko politično areno vnesla radikalizem, nacionalizem in fašizem katerih posledice so bili oboroženi spopadi. Pri ORJUNI tako najdemo številne elemente revolucionarnega radikalizma, povezavo z liberalno usmeritvijo in nezmožnost sklepanja kakršnikoli kompromisov z drugače mislečimi, kar se popolnoma ujema s splošno definicijo radikalizma, ki sem jo predstavil na začetku te točke. Za kakšne spremembe se je torej zavzemala ORJUNA, če je bila res radikalna organizacija? Zavzemala se je za spremembo po njihovem »tisočletne zakoreninjenosti plemenske miselnosti«, ali z drugimi besedami sprejetje teze o enotnem jugoslovanskem narodu in potlačitev stare narodne zavesti med prebivalstvom novonastale države.

Kot smo ugotovili, so bili vzroki za pojav ORJUNE kot radikalne organizacije liberalnega tabora na notranjepolitičnem kot na zunanjepolitičnem področju. Res je, da je bil primarni cilj ORJUNE obramba pred vse večjim italijanskim nacionalizmom, ki ga je podpihoval fašizem, vendar se je delovanje ORJUNE sprevglo v obračunavanje z notranjepolitičnimi nasprotniki

in ohranitvi srbske hegemonije pod krinko unitarizma ter obrambe pred komunizmom. To, da je bila ORJUNA ustanovljena z veliko podporo SDS ni čudno, kajti prav v ORJUNI je SDS našla faktor, ki ji je pomagal pri ohranitvi statusa quo, torej veljavo centralistične vidovdanske ustave, kar je ustrezalo liberalnemu taboru. ORJUNA je povzela ideologijo fašizma, kljub temu da je nastala prav zaradi obrambe zoper njega, kar je svojevrsten paradoks.

4. ORJUNA

4.1. Splošno o ORJUNI

Tako kot se je veliko zgodovinarjev ukvarjalo z vprašanjem kaj je fašizem, se jih je veliko ukvarjalo tudi z vprašanjem kaj je ORJUNA. Nekateri so se s tem vprašanjem ukvarjali le obrobno, drugi pa podrobneje.

V Enciklopediji Slovenije je zapisano, da je ORJUNA kratica za Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov, ki je bila bojna in teroristična organizacija JDS oziroma kasneje SDS v dvajsetih letih 20. stoletja. Ustanovljena je bila marca 1921 v Splitu, prvotno z namenom, da bi branila ogrožene kraje pred italijanskim iredentizmom. Jugoslovanski unitaristični in centralistični politiki so jo kmalu po ustanovitvi preoblikovali v teroristično organizacijo namenjeno obrambi centralistično unitaristične državne ureditve ter dušenju revolucionarnega delavskega gibanja v Kraljevini SHS. Združevala je drobne obrtnike, trgovske pomočnike, nižje nameščence in lumpenproletariat. Člane je pridobivala iz sokolskih ter raznih drugih športnih in telovadnih društev. V družbenem programu je izhajala iz meščanske solidaristične oziroma univerzalistične teorije in poudarjala, da mora vsak razred opravljati posebno družbeno nalogo skladno splošnimi koristmi narodne skupnosti (Enciklopedija Slovenije 1994: 157).

V Leksikonu Cankarjeve založbe je ORJUNA označena kot kratica za Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov, ki je bila profašistična organizacija, ustanovljena leta 1922. Zagovarjala je unitaristično jugoslovansko usmeritev, ustanavljala je oborožene akcijske odrede, ki so napadali nastope opozicijskih strank. Razpuščena je bila leta 1929 (Leksikon CZ 2002: 754).

V Zgodovini Slovencev piše, da je ORJUNA nastala kmalu po formiranju radikalnih in radičevskih bojnih organizacij. V tem času so tudi drugod po Evropi nastajale podobne organizacije. ORJUNA je nastala v Dalmaciji kot obramba pred italijanskim iredentizmom. Orjunaši so zahtevali, da se uredijo gospodarske in socialne razmere v državi ter pomirijo verska in plemenska nasprotja (Zgodovina Slovencev 1979: 641)

Janko Pleterški je označil ORJUNO kot izraz centralističnih in nacionalno militarističnih elementov in to predvsem v Sloveniji in na Hrvaškem. Slovenci in Hrvatje so si v tem gibanju hoteli pridobiti večje upoštevanje pri kralju, želeli so se prikazati kot branilci trdnosti nacionalno enotne Jugoslavije pred komunizmom in separatizmom ter kot zaščitniki slovenske in hrvaške manjšine v Italiji pred nazadovanjem (Pleterški in Božič 1975: 54).

Branko Božič definira ORJUNO kot bojovito organizacijo jugoslovanskih nacionalistov, v katero je bila vključena predvsem meščanska mladina. ORJUNA se je zavzemala za jugoslovanski unitarizem in monarhijo. Nastopala je predvsem proti komunistom, klerikalcem, HRNAO-ju in SRNAO-ju ter proti Italiji. Želela je pridobiti svoje pristaše predvsem med delavstvom (Božič 1980: 133).

France Klopčič piše, da je ORJUNA temeljila na zmoti, da obstaja en sam jugoslovanski narod. Geslo ORJUNE je bilo: en narod, ena država, en kralj. Namesto socialne ali proletarske revolucije je ORJUNA terjala nacionalno revolucijo, namesto diktature proletariata pa diktaturo nacionalistov. Razpolagala je z vsemi sredstvi, predvsem pa z nasiljem. Imela je pokrovitelja v kralju Aleksandru Karadjordjeviću (Klopčič 1980: 117).

Zanimivo je stališče Edvarda Kardelja, ki je med drugim zapisal, da naloga ORJUNE ni bila le udarjati po delavskem gibanju, ampak tudi, da bi v njej slovenska buržuazija dobila orožje za krepitev svojih političnih položajev proti srbski buržuaziji. To so politični krogi v Beogradu tudi ugotovili in ji niso dajali resnejše podpore, kljub temu, da je imela unitaristično ideologijo (Kardelj 1980: 420).

Izmed jugoslovanskih avtorjev je ORJUNI največ pozornosti namenil Branislav Gligorijević v Istoriji XX. veka. Piše, da je bila ORJUNA ustanovljena v Dalmaciji in sicer, da so bili med ustanovitelji ljudje, ki so zbežali iz območji, ki jih je po prvi svetovni vojni zasedla Italija. Nekaj časa je ORJUNA sodelovala z Združenjem četnikov, kasneje pa z militaristično Narodno obrambo. Pokrajinska vlada za Hrvaško in Slavonijo je financirala ORJUNO iz fonda za Istro in nacionalno propagando. Najmočnejša oporišča je imela v Dalmaciji in Sloveniji. Bila je nosilec ekskluzivnega jugoslovanskega nacionalizma. Po duhovni združitvi narodov v Kraljevini SHS se je pričakovala še unifikacija z Bolgarijo ter oblikovanje Velike Jugoslavije od Varne do Trsta ter od Segedina do Soluna. Agresivno jugoslovanstvo

ORJUNE, s primesmi romantičnega in megalomanskega panslavizma, je nahajalo na vse večji odpor srbskih in hrvaških nacionalističnih organizacij (Istorija XX.veka 1963: 315).

4.2. Nastanek ORJUNE

Takoj po nastanku Kraljevine SHS so hoteli obnoviti pred prvo svetovno vojno ustanovljeno Jugoslovansko združeno mladino in pri tem so v vodstvu nove države uživali veliko podporo. Vendar je prišlo na konvenciji za pripravo kongresa enotne mladinske organizacije do spopada med mladino naklonjeno nacionalistom in mladino naklonjeno komunistom. Tako do ustanovitve enotne mladinske organizacije sploh ni prišlo, saj se je komunistično orientirana mladina organizirala v Zvezi komunistične mladine Jugoslavije, nacionalistično usmerjena mladina pa je delovala pod okriljem drugih političnih strank, med katerimi je bila najmočnejša organizacija, ki je bila pod ideološkim vplivom JDS (kasneje SDS) in se je imenovala JNNO (Jugoslovanska napredna nacionalistična mladina). Iz nje je kasneje nastala ORJUNA.

JNNO je bila ustanovljena 23. marca 1921 v Splitu, na pobudo mlajših članov JDS, po zgledu Mussolinijevih skvadrstov. Ustanovljena je bila kmalu po razglasitvi Obznane, se pravi prepovedi KPJ, tako kot tudi nekatere druge garde ustanovljene za boj proti revolucionarnemu delavskemu gibanju. Politiki iz JDS so v njej videli silo za boj proti komunistom in močnim opozicijskim strankam na Hrvaškem in v Sloveniji. Centralistične sile v vrstah JDS in NRS so sicer imele večino v parlamentu, vendar v Sloveniji in na Hrvaškem med prebivalstvom niso uživali prevelikih simpatij. Zato so hoteli ustanoviti organizacijo, da bi dobili podporo širšega kroga prebivalstva. ORJUNA je bila ustanovljena tudi za potrebo obrambe s strani Italije ogroženih krajev. Izkoristili so nezadovoljstvo prebivalstva z Rapalsko mejo, zato so v Sloveniji in Dalmaciji, ki ju je ta meja najbolj prizadela, tudi uživali največjo podporo. Dobršen del članstva je bil z območji, ki jih je po Rapalski pogodbi dobila Italija (Gligorijević 1975: 124). JNNO je bila že od začetka namenjena delovanju v lokalnih okvirih, okoliščine pa so pogojevale, da je prerasla v širše gibanje.

JNNO je izvedla prve teroristične akcije po atentatu na notranjega ministra Milorada Draškovića 21. julija 1921 v Delnicah. Njeni člani so na splitskih ulicah demonstrirali proti komunističnem terorju, uničevali so stanovanja komunistov, prišlo je celo do spopada s komunisti. V Zagrebu so demonstranti poskušali uničiti redakcije časopisov Obzor, Hrvat in Jutarnji list, ki so pisali, da je za atentat kriva beograjska vlada. V Osijeku so demonstranti

uničili več stanovanj komunistov in delavski dom. Fizični boji ter oborožene bitke med pripadniki JNNO in hrvaškimi nacionalisti v Osijeku, Zagrebu in Gospiću, ki so zahtevali nekaj smrtnih žrtev, so ustvarjali atmosfero državljanske vojne. Največji shod je bil v Beogradu julija 1921. To je bil protikomunistični miting na iniciativo JNNO, s katerega so poslali zahtevo narodni skupščini, naj uporabi energične ukrepe proti antidržavnim elementom in naj takoj sprejme Zakon o zaščiti države. Protestni shodi so se nadaljevali skozi vse leto, pogosti pa so bili tudi oboroženi spopadi med JNNO in HRNAO.

Zunaj Dalmacije se je gibanje najprej organiziralo v Zagrebu, kjer je bilo njeno jedro sestavljeno iz nacionalistične mladine, prostovoljcev in sokolov. Organiziranje JNNO na Hrvaškem, se je vršilo pod parolo boja proti hrvaškemu separatizmu, proti HSS Stjepana Radića, torej proti hrvaškemu nacionalnemu gibanju. Organizacije JNNO so se ustanovljale v času vlad NRS in JDS, ki sta pomagali organizirati mrežo JNNO na Hrvaškem.

Gibanje JNNO je naletelo na ugodna tla tudi v Vojvodini. Težnja srbskih krogov v Vojvodini, da izrine z vodilnih položajev še vedno gospodarsko močne Nemce, Žide in Madžare ter težnja JDS, da se politično izenači s vplivom NRS je naletela v JNNO na odobravanje. Organizacije so bile ustanovljene predvsem v mestih, kjer so bile prisotne te nacionalne manjšine. Pripadniki JNNO so v Vojvodini uničevali redakcije madžarskih in nemških časopisov. Zanimivo je, da se gibanje JNNO v Srbiji ni nikoli dobro razvilo in ni imelo večjega pomena.

V Sloveniji se je gibanje razširilo najkasneje. Prve organizacije so bile ustanovljene v začetku leta 1922, vendar so kmalu razpadle. Leta 1923 se je gibanje okrepilo in pridobilo na svojo stran množice, ki so bile nezadovoljne zaradi okupacije slovenskega Primorja s strani Italije in z rezultati koroškega plebiscita. Zato se tu gibanje predstavlja kot težnja za osvoboditev okupiranih krajev. Organizacije so se ustanovljale pod pokroviteljstvom JDS. Prve teroristične akcije so bile usmerjene proti Nemcem (glej Gligorijević 1975: 127).

JNNO je bila ustanovljena kot mladinska organizacija, vendar je postopoma postala splošna politična organizacija ne glede na starost. Z novim statutom maja 1922, se je spremenilo ime iz JNNO v ORJUNA (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov). Namen organizacije pa je ostal nespremenjen. V svojem nastopanju se ni odpovedovala uporabi fizične sile, saj so menili, da je sila dobra in plemenita, če je uporabljena za visoke etične ideale. Gibanje se je

razširilo po vsej državi, poleg tega so okrepili enotnost znotraj gibanja, tako da je delovalo kot celota. V začetku novembra 1922 je bil sestanek vseh oblastnih odborov s Centralnim odborom v Splitu, ki je imel značaj kongresa. Na njem so proučevali notranjo politično situacijo in zunanje politični položaj države. ORJUNA je zahtevala, da se gibanje uzakoni. Konec decembra 1922 je ministrstvo za notranje zadeve potrdilo njen program in statut, s tem pa so tudi najvišje oblasti formalno omogočile njeno nemoteno delo.

4.3. Organiziranost

Člani ORJUNE so bili odlično organizirani. Kot znak članstva so nosili osmerokotne značke z državno trobojnico in monogramom O.J.N.. Ob državnih slovestnostih so oblekli orjunske uniforme, ki jih je leta 1923 odobrilo notranje ministrstvo. K uniformi je spadala kapa z državno kokardo, plava srnjica, sive hlače s pasom in pas za orožje, ki so si ga nadeli preko ramena.

ORJUNA je bila sestavljena iz: vrhovnega organa Centralnega (glavnega) odbora, pokrajinskih organov Oblastnih odborov, mestnih odborov ter poverjeništev. Glavni odbor je imel sedež v Splitu, oblastni odbori pa so bili ustanovljeni v vseh pomembnih središčih v Kraljevini SHS: Ljubljani, Zagrebu, Novem Sadu, Subotici, Beogradu, Splitu, Sarajevu, Skopju in Cetinju. Po celotni Kraljevini so v krajih, kjer je delovalo najmanj dvajset organiziranih članov, ustanavljali mestne odbore. Glavni odbor je upravljal z vsemi zadevami organizacije, v kolikor niso sodile v oblast kongresa. Izvršni organ Glavnega odbora je bil Direktorij, ki je bil sestavljen iz sedmih oseb. Po statutu je imel Direktorij nalogo, da rešuje dnevna vprašanja, v katerih mora ORJUNA zavzeti stališča načelne in taktične narave. Predsednik glavnega odbora je bil istočasno tudi predsednik Direktorija, torej vodja celotne organizacije in gibanja. Imel je posebno pooblastilo, da lahko v nujnih primerih sprejme odločitve in o tem kasneje obvesti Direktorij. Kot stalni izvršilni organ kongresa in Izvršnega odbora je bil leta 1927 ustanovljen Generalni sekretariat z Generalnim sekretarjem na čelu, ki je imel tudi pravico, da odloča o delu ORJUNE v posameznih oblasteh. Jasno je vidna težnja po centralizaciji in koncentraciji oblasti v rokah najvišjih upravnih organov, da bi se na ta način uvedel absolutni centralizem v upravljanju organizacije.

Na prvem sestanku vseh organizacij v Splitu leta 1922 so posamezne organizacije zahtevale širša pooblastila za vodenje gibanja v svojih oblasteh. Ker centralni odbor ni mogel

kontrolirati dela posameznih organizacij, je odobril tako pooblastilo. Do leta 1928 je bil Direktorij v Splitu, z ustanovitvijo generalnega sekretariata pa so sedež organizacije prenesli v Beograd, torej iz periferije v center.

4.4. Ideologija

ORJUNA ni imela trdno postavljenega programa. Vsekakor lahko rečemo, da je imela ORJUNA zelo podoben, če ne celo identičen program kot JDS in kasneje SDS. Glavna ideologa ORJUNE sta bila Ljuba Leontić in Niko Bartulović, vendar nista uspela vzpostaviti splošne linije. Vzrok za to so bili različni notranji ideološki tokovi, ki so se pojavili zato, ker je gibanje po svojih političnih prepričanjih vključevalo heterogene elemente.

Kot prvi element ideologije je treba omeniti jugoslovanski nacionalizem. ORJUNA je bila nosilec jugoslovanskega nacionalizma, ki je temeljil na integralnem jugoslovanstvu. Zahtevala je oblikovanje edinstvenega raso nacionalnega jugoslovanskega tipa in izrazite jugoslovanske nacije v kulturnem, fizičnem, etničnem in socialno ekonomskem smislu, kar je predpogoj da se dviga in manifestira duševna kultura naroda, ki ima svoje jedro že v svoji narodni psihi (Perovšek 1998: 51). Orjunaši so se zavzemali za vzpostavitev enotnega naroda, to pa se mora pospešiti s tem, da se uničijo zlohotno narejene ograje in plemenski predsodki ter da se ustvari kohezija (Perovšek 1998: 53). Po mnenju ideologa Nika Bartulovića, bo problem enotnosti rešen takrat, ko bo vsa mlada generacija v ORJUNI. V programu so predvidevali, da bo združevanje potekalo tako:

- združitev vseh jugoslovanskih plemen
- združitev z Bolgarijo
- Velika Jugoslavija (od Trsta do Varne, od Segedina do Soluna)
- združitev vseh slovanskih držav, da bi zagotovili primat slovanski rasi v svetu

Program je kazal izrazite imperialistične težnje. Pred uresničitvijo tega cilja pa je bila glavna naloga jugoslovanskega nacionalizma boj proti separatizmu in komunizmu. Obstajala so različna mnenja, kako uresničiti ta program. Zmernejši del nacionalistov je zahteval postopne socialne reforme, radikalni del pa je zahteval nasilno menjavo obstoječega političnega sistema. Po mnenju teh je bila revolucija neizbežna, izzivali pa so jo stari politiki, ki so bili nesposobni voditi državo. Socialno revolucijo so hoteli pretvoriti v nacionalno revolucijo.

ORJUNA je že od vsega začetka najavila boj proti parlamentarizmu in demokraciji. Po mnenju orjunašev bi morali ukiniti vsako strankarsko politiko in uvesti trdo diktaturo, da se zagotovi red in pomiri separatiste in komuniste. Po diktaturi bi nacionalisti dali državi novo državno ureditev, stanovsko demokrasko ureditev s stanovsko skupščino, v kateri bi namesto predstavnikov strank bili predstavniki posameznih profesionalnih združenj. V tem se prav lahko prepoznajo elementi fašizma. Orjunaško vodstvo je dajalo velik poudarek na disciplino svoji članov. Na prvem kongresu ORJUNE leta 1923 v Splitu je predlagano, da se uvede disciplina podobna kot v vojski. Članstvo je bilo spraševano po borbenem duhu, ki je mejil na fanatizem. Dobrosav Jevdjević, eden izmed voditeljev ORJUNE, je tako ob tej priložnosti izjavil: »Mi moramo imeti ljudi, ki so zavestno pripravljene iti v smrt« (Gligorijević 1975: 127). ORJUNA je podredila svojo organizacijo terorističnim akcijam. Tako je med drugim orjunaški časopis Vidovdan zapisal: »ORJUNA se ne odreka terorističnih akcij, celo poudarja jih« (Gligorijević 1975: 128). Za izvajanje terorja so bili zadolžene akcijske čete ORJUNE. To so bile elitne enote organizacije, katerih delovanja pa Statut ni določal. Vloga akcijskih čet ni bila samo v izvrševanju nalog, temveč tudi v perspektivi, da kot oborožena sila s svojimi protiakcijami prepreči separatizem in revolucijo. Izkušnje so namreč pokazale, da vojska ni vedno zanesljiv dejavnik za ohranitev obstoječega režima, ker je sestavljena iz naroda. Zato po mnenju orjunaških vodij samo organizirane orjunaške čete dajejo največjo garancijo proti vsaki nameri spremembe obstoječega stanja.

Najvišji ideal ORJUNE je bila edinstvena, enotna, močna in napredna Jugoslavija. Nekatere druge pomembne točke pa bom predstavil v nadaljevanju:

1. »ORJUNA se bo borila z vsemi silami, da se popravi vse one mednarodne pogodbe, ki so nam odtrgale sto tisoče naših krvnih bratov in ki so posledica tujega imperialističnega nasilja in naše nesloge« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 4). Pri tem so seveda mislili na nepravilno Rapalsko mejo in na koroške Slovence, ki so ostali zunaj Kraljevine SHS. V ta namen je ORJUNA organizirala podporo primorskim Slovincem v boju proti italijanskemu fašizmu. Zato je v krajih, ki so bili najbolj prizadeti od fašizma, in to je bilo v Sloveniji, Istri ter Dalmaciji, naletela na največjo podporo in bila najbolj aktivna. To bom podrobneje opisal v nadaljevanju.
2. »ORJUNA ponovno poudarja, da je samostojna, nezavisna, izven strank in nadstrankarska organizacija vseh poštenih, borbenih in zavednih Jugoslovenov in da

stoji njeno delo izven vsakega strankarskega, plemenskega, razrednega ali verskega vpliva« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13). Torej naj bi bila ORJUNA nestrankarska organizacija vseh ljudi, ki so sprejeli integralno jugoslovanstvo, ne glede na to ali so delavci, intelektualci ali kmetje. Dejstvo pa je, da je bila ORJUNA prav pri delavcih osovražena, še posebej po dogodkih v Trbovljah.

3. »Politika ORJUNE teži za tem, da združi vse narodne moči, posebej intelektualce, kot voditelje nacionalistične borbe ter da spreobrne množice od separatizma« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13). Torej koncept integralnega jugoslovanstva s poudarkom na mladih intelektualcih, ki naj prepričajo množice (posebej na Hrvaškem in Sloveniji), da se odrečejo separatizmu.
4. »ORJUNA ne preferira tega ali onega plemena ter konstatira, da morajo imeti zaupanje v delo ORJUNE enako vsi pošteni Srbi, Hrvati in Slovenci, ki čutijo narodno edinstvo« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13). Iz tega je razvidno, da ORJUNA ne podpira nobenega naroda, temveč zagovarja stapljanje treh plemen v en narod.

»Napram vsem iskreno nacionalnim strankam bo vodila ORJUNA politiko resne in nepristranske kritike, a tudi ostro borbo proti vsem nezdravim pojavom in tendencam v teh strankah..... Proti vsem nenarodnim, separatističnim in defetističnim strankam pa, kakor tudi proti izdajniškim elementom, bo ORJUNA z vsemi svojimi razpoložljivimi močmi in s prikladno taktiko branila čast, dostojanstvo in interese naroda in države ter s krvjo zaslužene plodove osvobojenja in ujedinjenja« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13)

S tem je ORJUNA napovedala oster boj proti separatistom in komunistom, kar se je kasneje uresničilo.

5. »ORJUNA hoče spraviti v javno življenje čim več novih, odločnih in sposobnih moči, ki bodo pripomogli, da se javno življenje očisti vseh slabih plemenskih režimov, nedelavnosti, korupcije, plemenskih sporov, slabe administracije, defetizma in apatije« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13).
6. V tej točki je navedeno nekaj ciljev ORJUNE na ekonomskem in kulturnem področju. »ORJUNA zahteva izboljšanje pouka in kulture med narodom. V svojih vrstah pa bo širila znanje, plemenitost, človečanstvo in nacionalizem« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13). Zavedali so se, da je vzgajanje mladine v unitarističnem duhu ključ za željeno bodočnost nove države. Nadalje govori program o ekonomskih vidikih:

»ORJUNA zahteva, da se materialni položaj intelektualcev, delavcev, kmetov izboljša..... da se agrarna reforma izvede v najkrajšem možnem času in v pravcu ekonomskega napredka in socialne pravičnosti..... v delavskih vprašanjih se bo ORJUNA zavzemala za vse opravičene zahteve in potrebe delavskega naroda, ki so v soglasju z interesi nacije in napredka. smatrajoč, da je v interesu nacije naša ekonomska neodvisnost, se bo ORJUNA borila proti vsakemu vsiljevanju in vmešavanju tujih interesov v naše gospodarsko življenje ter hoče povzeti vse, da se naša industrija, trgovina in obrt emancipirajo od vseh teh zunanjih vplivov in da koristijo ekonomskemu in kulturnemu procvitu naše domovine« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13).

Torej se je ORJUNA vsaj deklarativno zavzemala za ekonomsko in socialno pravičnost, proti izkoriščanju kmetov in delavcev ter proti tujemu kapitalu.

7. *»ORJUNA poudarja red in disciplino. Njen nastop bo vedno samozavesten in odločen, toda trezen in dostojanstven, tako da združi v svojih vrstah čimprej vse poštene in zavedne Jugoslovane« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 13). S tem je ORJUNA napovedana svoje akcije proti nasprotnikom.*

To so bile glavne točke programa. Kakšno stališče je ORJUNA imela do nekaterih konkretnih aktualnih vprašanj mlade države pa bom prikazal v naslednjih vrsticah. Edinstvena, nedeljiva, močna, enotna, napredna Jugoslavija je bila nedvomno glavni cilj vsakega zavednega orjunaša, vendar so bila stališča različna glede na to, kako ta cilj doseči. Bolj umerjeni člani so bili za nenasilne aktivnosti, medtem ko so radikalnejši poudarjali nujnost posluževanja tudi nasilnih metod.

ORJUNA se je zavedala, da jo njeni nasprotniki primerjajo s fašističnim gibanjem v Italiji, ki je bilo v tistem času na pohodu in je izvajalo teror nad slovensko ter hrvaško manjšino, vendar se ORJUNA s tem ne strinja, ker obstajajo med italijanskim in jugoslovanskim nacionalizmom nekatere bistvene razlike. Priznavajo, da je italijanski nacionalizem močnejši, to pa zato ker je enoten. Na žalost ugotavljajo orjunaši pa jugoslovanski nacionalizem ni enoten, ker so v Kraljevini SHS ljudje prepričani, da so nacionalisti, vendar so ogorčeni nasprotniki jugoslovanskega nacionalizma. To pa zato, ker obstajajo močni plemenski nacionalizmi, se pravi srbski, hrvaški in slovenski (makedonskega in črnogorskega sploh niso

priznavali), ki zavirajo prodor jugoslovanskega nacionalizma. Tako orjunaši odklanjajo vsako kritiko, ki temelji na enačenju ORJUNE z italijanskimi skvadrismi, tako po metodah kot po delu.

Ideologi ORJUNE so si kot prvi cilj zadali pridobitev mladih intelektualcev za orjunaško idejo. Zagon, ki je zajel jugoslovanske narode ob koncu prve svetovne vojne, kjer se je inteligenca odkrito zavzela za jugoslovansko idejo je ob številnih nerešenih vprašanjih, ki so tarili mlado državo v 20. letih splahnel, ali pa je celo prešel na separatistično stran. Krivdo za to nosi po mnenju ORJUNE predvsem režim in pa starejša inteligenca, ki sta svoje spore iz preteklosti prenesla v novo državo. Starejša inteligenca namreč po njihovem mnenju nikoli ni iskreno pozdravila nastanka nove države. Ideolog ORJUNE Niko Bartulović je tako na nekem svojem govoru izjavil:

»Pri nas so vsi spori in tendence naprednjakov in radikalov, koalicionašev in starčevičancev, liberalcev in klerikalcev prešle tudi v novo državo. Še več! Vsi osebni spori Pašića in Marinkovića, Davidovića in Protića, Pribičevića in Lorkovića, Korošca in Tavčarja, prenesli so se v nove razmere in so bili merodajni tako za politiko vlade, kakor tudi za politiko opozicije, kakor najvišji interesi države..... kakor je fašistični pokret absorbiral vse one grupe, ki so bile nacionalno orientirane, bodi tudi naša prva naloga, da v okrilju ORJUNE pod geslom čiste, toda enakopravne in razsodne jugoslovanske ideologije združimo večino mladih intelektualcev, bilo srbskih, hrvatskih ali slovenskih« (ORJUNA nje clji in metode 1924: 8).

Zato naj se mlada inteligenca po mnenju orjunašev vključi v politiko, kajti dala ji bo nov zagon. Mladi intelektualci naj bi tako začeli sodelovati pri vprašanjih, ki se tičejo usode nacije.

O odnosu ORJUNE do vidovdanske ustave in s tem do centralizma je Niko Bartulović na nekem govoru odkrito priznal, da je bila s strani ORJUNE storjena napaka, ker se je preveč postavila na centralistično stran in sicer zato, ker tedaj niti prometne veze, niti takratne socialne, gospodarske in kulturne razmere niso dopuščale, da bi mogel centralizem uspešno funkcionirati. Vendar je bila borba za revizijo ustave v 20. letih za ORJUNO postranska stvar, predvsem zato, ker so le to zagovarjale po mnenju orjunašev podle separatistične sile.

Kar se tiče vdanosti vojski, kralju in dinastiji Karadjordjević, za ORJUNO tu ni nič spornega. Poudarjajo neomajno vdanost dinastiji, »ker je dinastija jamstvo našega napredka« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 9).

4.5. Financiranje

Vseskozi se postavlja vprašanje kdo je financiral delovanje in akcije ORJUNE. V času akcij JNNO, se pravi predhodnice ORJUNE, proti hrvaškemu bloku leta 1922 je ta organizacija po podatkih hrvaškega bloka dobivala finančna sredstva od državnih oblasti²¹. Tako je sklepati, da je tudi ORJUNA vsaj deloma bila financirana s strani beograjske čaršije. Vendar je bila ORJUNA financirana tudi od zasebnikov in združenj, ponekod celo od privatnih bankirjev in industrialcev ter njene lastne zadruge, ki se je imenovala Ekonomska ORJUNA, o kateri bom nekaj spregovoril v nadaljevanju diplomskega dela. Denar je pritekal tudi od jugoslovanskih izseljencev iz Severne in Južne Amerike ter od združenja četnikov. V spominih Janoša Golca²² lahko preberemo, da je delovanje ORJUNE v Sloveniji financirala JDS iz kapitala, ki ga je pridobila iz nacionaliziranih podjetij, bank in denarnih zavodov, njen največji podpornik pa naj bi bil podjetnik Avguštin Praprotnik. Poleg finančnih sredstev je ORJUNA prejela pomoč v orožju posredno od Narodne obrambe ali neposredno od vojaških oblasti. Razen preko organizacij, se je ORJUNA financirala tudi preko članarin, ki pa jih je bilo treba pogosto izterjati z grožnjami.

4.6. Članstvo

Socialno strukturo članstva je težko podati. Vodstvo so sestavljali predvsem mlajši intelektualci (novinarji, književniki), a so bili v njem tudi obrtniki in kmetje. Po podatkih so ORJUNO sestavljali večinoma pripadniki srednjega razreda, med katerimi zasledimo bivše častnike, meščane, ki niso bili zadovoljni s svojim statusom ter emigrante s strani Italije okupirane Primorske. Vanjo so bili vključeni tudi kmetje in delavci, del članstva pa so predstavljali ljudje, ki so se v ORJUNO včlanili z željo, da bi ohranili svoj ekonomski in politični položaj. Dosti pa je bilo tudi takih, ki so se včlanili zaradi groženj, da bi jih proglasili za protidržavne elemente. Ti so predstavljali pasivni del članstva. Del članstva je predstavljal

²¹ Najvišji predstavniki ORJUNE so bili v začetku leta 1922 na avdienci pri kralju in pri najvišjih predstavnikih vlade, kjer so jim obljubili moralno in materialno pomoč

²² Janoš Golec je bil dolgoletni urednik katoliških časopisov Slovenski gospodar ter Straža v Mariboru

tudi lumpenproletariat, ki je v vrstah ORJUNE na lahek način prišel do finančnih sredstev za obstoj. Od začetka so poudarjali, da se organizacija ne sme omejevati le na mladino, vendar je že od vsega začetka predstavljala prav mladina z akcijskimi četami operativno moč.

ORJUNA je svoje člane rekrutirala predvsem iz sokolskih in raznih športnih in gimnastičnih društev. Tako najdemo v ORJUNI ljudi s celo paleto različnih poklicev: natararji, trgovski pomočniki, vajenci itd. Del članstva je ORJUNA odvzela tudi KPJ, saj je KPJ priznala, da se je del njihovega članstva dal zavesti od fašistov (glej Gligorijević 1975: 127). Tako so nastale delavske sekcije v ORJUNI. Vendar so orjunaši sami priznavali, da agitiranje za ORJUNO med delavstvom nima prevelikega uspeha. Zaradi tega je izostala večja aktivnost pri agitiranju delavcev za ORJUNO.

Delavske sekcije so imele v ORJUNI nalogo, da se borijo proti stavkam, ki so bile organizirane s strani komunistov, zatem da se organizirajo delavci v nacionalne sindikate s ciljem borbe proti tujemu kapitalu. Organiziranje delavcev s strani ORJUNE je potekalo predvsem v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem. Vodstvo slovenskih orjunašev se je tako hvalilo, da je ustanovilo delavske sekcije v rudarskih revirjih (Trbovljah, Hrastniku, Zagorju). Z organiziranjem delavcev v sindikate in delavske sekcije je poskušala ORJUNA komunistom odvzeti vpliv nad delavstvom.

Težko je podati točno število članov in podružnic ORJUNE. Po podatkih samih orjunašev je bilo članov okoli 100.000, medtem ko je bilo organizacij približno 200. Vendar so ti podatki verjetno malo pretirani, kajti spet drugi podatki navajajo, da je imela ORJUNA v času krize le 2000 aktivnih članov in le 68 podružnic.

Vodstvo ORJUNE je namenilo veliko pozornost disciplini svojih članov. Vzgajali so jih v borbenem duhu, ki je mejil na fanatizem. Razen v organizacijah so člani delovali tudi v raznih sekcijah in klubih.

4.7. Metode delovanja

ORJUNA se je posluževala tako mirnih, kot tudi nasilnih metod. Veliko pozornost je ORJUNA namenila agitaciji in propagandi. Izdajali so časopise, prirejali tečaje za slovanske

jezike, odpirali čitalnice, ustanavljali pevška, glasbena društva, sokolska in strelska društva ter gospodarske zadruge. Vidimo, da so vzpostavili celo paleto aktivnosti, da bi pritegnili ljudi v svoje vrste. To jim je uspelo predvsem med mladimi.

ORJUNA se je posluževala vseh sredstev, da bi pritegnila delavce v boju proti KPJ. Ob velikih delavskih stavkah so podpirali stavkokaze ali takoimenovane štrajkbreherje. Eno izmed takih sredstev je bil tudi socialni bojkot. Pritiskali so na delodajalce, da odpustijo delavce, ki so komunisti ter pozivali kupce, da ne kupujejo v prodajalnah, kjer so lastniki komunisti.

Zadnja metoda in moram poudariti, da dokaj pogosta je bil teror. V statutu ORJUNE je bilo zapisano, da se bo organizacija borila za uresničitev svojih idejnih načel tudi s pomočjo fizične sile svojih članov. Fizična sila je bila poudarjena tudi kot ena izmed glavnih metod na prvem kongresu v Splitu leta 1923. Kot opravičilo k takšnemu pristopu so največkrat poudarjali argument, da so prav teroristične akcije največ doprinesle in da je ORJUNA dobila pravico javnosti v vsej državi.

Akcije so izvajali preko vojaško organiziranih članov, takoimenovanih akcijskih sekcij, ki so se pojavljale že v času prvih nastopov proti komunistom in separatistom leta 1921, z vojaško zgradbo pa v času boja proti hrvaškim strankam leta 1922. Akcijske čete so formirale bataljone. Na čelu vseh akcijskih čet je bil vrhovni komandant ali veliki čelnik. Člani akcijskih sekcij so imeli vaje z orožjem kot vojska. Najbolj disciplinirane so bile akcijske sekcije v Sloveniji, ki so bile za vzor četam v ostalih delih države. V krogu ORJUNE so akcijskim četam pripisovali velik pomen in niso skrivali, da so bistveni del programa ORJUNE. Njihova naloga je bila, da z oboroženimi akcijami onemogočijo nasprotnike režima. Akcijske čete so sodelovale tudi s policijo. Bile so tajno orožje ORJUNE v težnji, da se dokoplje do oblasti.

4.8. Delovanje ORJUNE v slovenskem delu Kraljevine SHS

Dejstvo je, da je bila ORJUNA najmočnejša v krajih, ki so najbolj občutili pritisk Italije, se pravi v Sloveniji in v Dalmaciji. Sprva je ORJUNA dosti delovala na meji med Kraljevino SHS in Italijo ter s tem pomagala prebivalstvu onstran meje v borbi proti italijanskemu

pritisku. Ob tem je uživala določeno podporo države. Z leti pa je primarni cilj ORJUNE zbledel, začela je nastopati predvsem proti nasprotnikom unitarizma. V takšnih razmerah postane ORJUNA glavna nosilka nereda in s tem slabi tudi podpora države.

V Sloveniji je bila masovno in akcijsko najmočnejša orjunaška oblast. ORJUNA je imela nalogo osvoboditi okupirane kraje izpod Italije in Avstrije. Slovenski orjunaši so malo uporabljali propagando in zборе, več pa fizične akcije. ORJUNA se je pojavila v Sloveniji s pomočjo izrazito jugoslovansko usmerjenih sil, organiziranih v slovenskem delu JDS, ki ga je vodil dr. Gregor Žerjav. JDS je z borbeno organizacijo, kakršna je bila ORJUNA, skušala uničiti gospodarske konkurente Nemce, zmanjšati vpliv SLS in zlomiti delavsko gibanje v Zasavju. Slovenski ORJUNI je načeloval Marko Kranjec, sicer član centralnega odbora ORJUNE in vrhovni komandant akcijskih čet ORJUNE. Doma je bil iz Ilirske Bistrice, vendar se je pred fašističnim terorjem preselil v Kraljevino SHS. Čeprav se je Marku Kranjcu oblastni stolček večkrat majal, je ostal na čelu ORJUNE v Sloveniji vse do leta 1929, ko je bilo gibanje razpuščeno (glej Friš 2004: 509).

V začetku leta 1924 je bilo na Slovenskem nad šestdeset krajevnih organizacij ORJUNE, v dvajsetih krajih pa so bili ti odbori še v nastajanju. Tako so bile organizacije ORJUNE v Ljubljani in njeni okolici, posebej po večjih krajih Gorenjske, pa tudi ob meji z Italijo okoli Logatca in Rakeka, precej manj pa je bila ORJUNA razširjena na Dolenjskem. ORJUNA je bila razširjena tudi v krajih ob Savi in na Štajerskem, nekoliko manj pa v Prekmurju. ORJUNA se je opirala na izročilo in sočasno politiko meščanske liberalne politike, na protiklerikalizem in protikomunizem, ki ga je v začetku 20. let spodbujala skupina mladih liberalcev v obrambi interesov slovenskega kapitala. Za uveljavitev političnih in nacionalnih ciljev je bila ORJUNA, tako kot drugod po državi, tudi v Sloveniji pripravljena uporabiti silo. To je dokazala v največjem spopadu na slovenskih tleh med orjunaši in delavci v Trbovljah, kjer so bili ubiti štiri delavci in trije orjunaši.

Sedaj bi se osredotočil na akcije v katere so bili vmešani orjunaši na slovenskih tleh, vendar za svoje prekrške niso bili kaznovani, ali pa so bili kaznovani z manjšo kaznijo kot je bilo za to predvideno. Iz tega je razvidno, da jih je ščitila država.

Po podatkih, ki jih je navedel v svoji brušuri glavni ideolog ORJUNE Niko Bartulović je bila slovenska ORJUNA ustanovljena v Ljubljani 7.4. 1922, tedaj še kot JNNO. Imela je težave

pri potrditvi pravil, ker jih je takratni pokrajinski namestnik Ivan Hribar kar štirikrat zavrnil, vendar je bila 9. januarja 1923 potrjena in s tem legalizirana. Organizacije so ustanavljali ob italijanski meji z namenom zavarovati mejo proti Italiji, nato so ustanavljali organizacije ob avstrijski meji in nazadnje v notranjosti Slovenije (J.Melik 1989: 247) V nadaljevanju bom opisal nekaj akcij, ki so jih izvedli orjunaši na območju Slovenije.

Mariborski mestni odbor ORJUNE je bil ustanovljen 28. januarja 1923 v veliki dvorani Narodnega doma. V čast ustanovnega zbora mestnega odbora ORJUNE v Mariboru je časopis ORJUNA na prvi strani zapisal: »Maribor! Čuvaj svojo nacionalno posest, katero ti hočejo izdajice prodati! Za teboj stoji celokupna bojna ORJUNA!« (ORJUNA,28.1.1923: 1) Predsednik mariborskega odbora ORJUNE je postal Radivoj Rehar²³, glavni urednik mariborskega liberalnega časnika Tabor. Ustanovitev mariborskega mestnega odbora je bila za organizacijo strateškega pomena, saj je imel mariborski odbor pomembno vlogo pri ustanavljanju novih odborov na Štajerskem in v Prekmurju. V ORJUNI so imeli slogan: »ORJUNA se mora ustanoviti v vsaki vasi!«. Zato so pozivali svoje člane, da v krajih in mestih, kjer ORJUNA še ni delovala, navdušijo prijatelje, da bi prevzeli poverjenišvo. Izkušnje so kazale, da so zaživel le tisti krajevni odbori, ki so imeli navdušene poverjenike. Tako so 26. februarja 1923 ustanovili ORJUNO na Ptujju, 29. aprila v Ormožu, Bolfenku in Središču, maja v Št. Lovrencu pri Mariboru in v Polenškaku pri Ptujju, septembra v Šoštanju in oktobra na Pragerskem (Friš 2004: 509).

Posebej aktiven je bil mariborski mestni odbor ORJUNE, ki naj bi štel kar 6.000 članov. V mariborski ORJUNI je delovalo pet sekcij: akcijska, politično–propagandna, finančna, tiskovna in kulturna sekcija. Najbolj aktivna je bila akcijska sekcija v katero so spadale akcijske čete. Komandant mariborskih akcijskih čet je bil inž.Albert Vedenjak. Akcijski odbor se je delil na tri pododbore: stalno akcijskega, poizvedovalnega in letečega. Pododbori so bili razdeljeni na desetine, več desetini je sestavljalo čete, ki so se združevale v bataljone.

Ustanovni člani mariborske ORJUNE so bili tako kot drugod po državi iz vrst JDS. Zato so bile vse pomembnejše akcije ORJUNE usmerjene proti političnim nasprotnikom. Za najhujše nasprotnike so smatrali SLS ter štajerske Nemce. V nadaljevanju bom opisal tri akcije štajerskih orjunašev, ki so povzročile nemalo prahu med prebivalstvom takratne slovenske Štajerske. V letu 1923, torej v letu ustanovitve mestnega odbora ORJUNE v Mariboru, so bile

²³ Radivoj Rehar je bil doma z Vipave, v Maribor se je preselil po priključitvi Primorske k Italiji

razpisane volitve v Narodno skupščino. V volilni boj se je vključila tudi »nestrankarska« ORJUNA, ki je napadala predvolilne shode opozicijskih strank. Najbolj je odmeval napad orjunašev na tiskarno sv. Cirila in Metoda, ki je tiskala katoliški časopis Straža. Cilj napada, ki se je zgodil v noči iz 10. na 11. februar leta 1923, je bil onemogočiti izhajanje časnika pred volitvami (glej Friš 2004: 515). Čeprav je bila večina akcij pred marčevskimi volitvami naperjena proti SLS, so orjunaši napadali tudi shode drugih strank. Tako so 4. februarja 1923 napadli predvolilni shod NRS v Kazinski dvorani, 14. februarja istega leta pa shod HSS v gostilni Orovič v Vetrinjski ulici v Mariboru, kjer so udeležencem shoda zaplenili propagandni material in jih prisilili k petju državne himne (glej Friš 2004: 515).

Druga odmevna akcija štajerskih orjunašev je bila ob ustanovnem občnem zboru ORJUNE v Slovenski Bistrici aprila 1923. Lokalni odbor SLS je namreč nasprotoval ustanovitvi ORJUNE v Slovenski Bistrici, zato so v ta namen pripravili protestni shod. Okrajno glavarstvo je zaradi napetega ozračja shod prepovedalo. ORJUNA je kljub temu organizirala ustanovni občni zbor, poleg tega je, da bi zaščitila svoje zborovanje, poklicala na pomoč akcijske čete iz Zagreba, Ljubljane in Maribora. Okoli 300 orjunašev je preplavilo Slovensko Bistrico. Razbijali so šipe in terorizirali domačine. Nek orjunaš je vrgel bombo v vežo hotela Neuhold in pri tem ranil šest oseb (Friš, 2004). Takšna je bila bilanca orjunaškega divjanja po Slovenski Bistrici.

Po marčevskih volitvah, na katerih je v Mariborsko – celjskem okrožju JDS ostala praznih rok, je ORJUNA začela vse pogosteje nastopati proti štajerskim Nemcem. Na velikonočni ponedeljek leta 1923 so orjunaši v Mariboru organizirali racijo na razne nemške znake, kot so poimenovali akcijo. Namen akcije je bil dokazati nelojalnost jugoslovanskih Nemcev. Pri tem so zaplenili oznake s slikami cesarjev Franca Jožefa in Viljema II., avstroogrške grbe, razne pangermanske znake in znake nemških monarhistov in fašistov (Friš 2004: 518). Kaplja čez rob v delovanju mariborske ORJUNE so bili dogodki 19. maja 1923 na Ptuj, po katerih je Pokrajinska uprava za Slovenijo razpustila mariborski in ptujski odbor ORJUNE. Organizacija ptujskih Nemcev je namreč organizirala proslavo ob šestdesetletnici organizacije, na katero so povabili Nemce iz celotne Kraljevine SHS. ORJUNA je v tem videla politični shod, zato je tja poslala približno 150 članov akcijskih čet, ki so zahtevali črtanje točk s politično vsebino. Ko je bil skrčen program izveden, so orjunaši zahtevali, da se udeleženci shoda razidejo. Ker se niso hoteli raziti, so jih začeli obmetavati s kamenji. Pri tem je bilo več ljudi ranjenih (Friš, 2004).

Razpustitev mariborske in ptujske ORJUNE je izzvala veliko protestov nacionalistov širom Slovenije in ostalih delov Kraljevine SHS, medtem ko si je večina prebivalcev slovenske Štajerske oddahnila, saj je bilo s tem končano teroriziranje drugače mislečih prebivalcev. Po ukinitvi je prišlo do spora med predsednikom mariborskega odbora ORJUNE Radivojem Reharjem in načelnikom vseslovenske ORJUNE Markom Kranjcem. Radivoj Rehar je namreč obtožil Marka Kranjca »da dela tlako demokratski stranki«, nakar so ga izključili iz organizacije. Leta 1924 je prišlo do obnovitve mariborske ORJUNE, vendar njihove akcije niso več dosegle takšne odmevnosti kot v letu 1923.

Poleg Štajerske je bila ORJUNA v prvem letu delovanja aktivna tudi na Notranjskem, kjer je potekala Rapalska meja z Italijo. Tako so bili orjunaši vpleteni v umor Josipa Urha iz Rakeka. Le tega so leta 1922 obmejni orožniki v Rakeku zaprli, ker je bil italijanski ovaduh. Trije orjunaši so nato prišli na orožniško postajo in zahtevali, da se jim osumljenec izroči. Ti orjunaši so bili Vladislav Arko iz Postojne, Miha Čop iz Blejske Dobrave in glavni revizor centralne banke v Rakeku, Josip Kukec in Franc Žnidaršič. Orjunaši so odpeljali Josipa Urha in ga ustrelili v glavo. Preiskava umora se je nenadoma ustavila, obtoženci pa so bili takoj izpuščeni (J.Melik 1989: 247).

Tretje žarišče orjunaškega delovanja je bila poleg Štajerske in Notranjske Ljubljana. Orjunaši (Pavel Arzenič, Anton Hrovatin, Ivan Omerza, Franc Gebec ter Miha Sviličič) so bili leta 1923 vpleteni v pretep v ljubljanski gostilni Pri trnovskem zvonu. Pretep se je zgodil, ker je neki mož vzel Antonu Hrovatinu orjunaški znak, nakar so orjunaši začeli razgrajati in razbijati gostilno. Kazen so jim izredno omilili, tako da os na koncu plačali le denarno kazen (J.Melik 1989: 248).

Naslednji primer se je zgodil neposredno po krvavih dogodkih v Trbovljah, ko so orjunaši prisili posamezne Ljubljančane, da izobesijo črne zastave ob pogrebu ubitih orjunašev v Trbovljah. To se je zgodilo leta 1924, ko je dejavnost ORJUNE dosegla vrhunec. Obsojeni je bil Ignacij Oblak, ki je ustrahoval Ljubljančane in po trafikah uničeval izvode časnika Slovenec, ker le ta ni pisal prijateljsko o orjunaših. Po zakonu bi moral biti Oblak obsojen na težko ječo od šestih mesecev do enega leta a mu je sodišče izreklo najmanjšo možno kazen (J.Melik, 1989).

Delavsko gibanje v Zasavju in posredno vpliv komunistov na njega je bil trn v peti orjunašev in kapitala v lasti simpatizerjev SDS s Trboveljsko premogokopno družbo (TPD) na čelu. Po številnih stawkah, katerih namen je bilo izboljšanje delovnih pogojev novonastalega delavstva, ki so jih organizirali komunisti, je TPD pozvala ORJUNO, da se organizira med delavci in poskuša izničiti vpliv komunistov. Ustanovitev odbora ORJUNE v Trbovljah tako časovno sovpada z napeto situacijo na državni ravni, ko so centralisti izgubili večino v Narodni skupščini. Bombastično napovedan vsejugoslovanski shod ORJUNE in razvitje prapora le te v Trbovljah je zbudil komuniste, ki so v ta namen urili svoje enote, ki so se imenovale Proletarske akcijske čete (PAČ) in se s tem pripravljali na obračun.

Dne 1. junija leta 1924 je povorka kakih 800 orjunašev iz domala celotne države korakala proti severnemu delu Trbovelj, kjer so nameravali razviti prapor. Pri tem so naleteli na zasedo delavcev, organiziranih s strani komunistov, ki so jih napadli. Začelo se je vsesplošno streljanje in komunisti so uporabili celo dve bombi. Bilanca streljanja je bilo osem mrtvih. Med orjunaši so bili ubiti Stanko Žnideršič (oblastni čelnik ORJUNE), Žarko Boltavžar (namestnik oblastnega čelnika in glavar ORJUNE v Šiški) in France Šlajpah, (prvi tajnik oblastnega odbora ORJUNE). Na strani komunistov so bili ubiti Franc Zupanc, Albin Fric in Franc Fakin, katerega so orjunaši kasneje ubili kot talca. Poleg njih sta bila ubita tudi dva civilista. V obeh taborih je bilo približno 40 oseb lažje in težje ranjenih. V kaosu in brezvladju, ki je vladalo v Trbovljah neposredno po spopadu, so orjunaši zažgali Rudarski dom, zgrajen leto poprej v času velike rudarske stavke. V njem so imele sedež številne delavske organizacije. Na mesto požara so prišli gasilci, vendar jim sprva orjunaši niso dovolili pogasiti požara. Gašenje so dovolili šele, ko je interveniral zastopnik rudnika, ki se je bal, da ogenj ne bi zajel bližnje rudarske kolonije, ki je bila v lasti TPD.

Epilog spopada je sledil na celjskem sodišču, kjer so najprej sodili osumljenim komunistom, katere so obsodili na zaporne kazni. Sojenje orjunašem, ki se bi moralo začeti neposredno po sojenju komunistom je bilo odpovedano po ukazu notranjega ministra Kraljevine SHS Svetozarja Pribičevića iz Beograda, kjer je medtem ponovno na oblast prišla vlada Pašić-Pribičević in po katerem je bil odrejen izpust orjunašev iz celjskih zaporov. Tako so bili iz celjskega zapora izpuščeni Marko Kranjec, Slavko Reja in še sedem preostalih obtoženih orjunašev. Ta dogodek, kateremu so mediji v celi državi povsetili nemalo pozornosti je najbolje opisal ljubljanski dnevnik Slovenec: »Izpustili so obdolžence, še preden je izreklo sodišče svojo odločilno besedo in sicer na brzojavno povelje upravne oblasti. Minister za

pravosodje ni sodnik, ampak je le upravnik sodstva. Tako smo srečno prijadrali nazaj v dobo slavne cesarice Marije Terezije, začnemo lahko znova boj za ločitev sodstva in uprave« (Slovenec 30.11. 1924: str. 2).

Za volitve v narodno skupščino leta 1925 je ORJUNA naročila članom, naj preprečijo, da bi v parlament prišli protinacionalni in protidržavni elementi. Orjunaši so se posebej močno podprli SDS v Sloveniji. Tako so med drugim razgnali volilni shod SLS v Ljubljani, na katerem bi moral govoriti predsednik SLS Anton Korošec.

Do zadnjega oboroženega spopada in akcije orjunašev na Slovenskem je prišlo ob obletnici sprejema unitaristične in cetralistične vidovdanske ustave 28.6.1926 v Ljubljani, ko se je četa 100 uniformiranih in oboroženih pripadnikov ORJUNE, v katerih vrstah so bili večinoma Vojvodinci in Beograjčani, na današnji Čopovi ulici spopadla s policijo, ki orjunašem ni dovolila pohoda po mestnem središču. Na spopad so se ostro odzvale državne oblasti in notranji minister je zaradi ljubljanskih dogodkov 30.6.1926 razpustil ORJUNO v ljubljanski oblasti ter ukazal, naj se vse njene organizacije v državi razorožijo. S tem je bila ORJUNA v jugoslovanskem delu Slovenije izločena iz družbenega in političnega življenja, njeno kratkotrajno delovanje v Sloveniji pa je pokazalo, da se ideologija zasnovana na unitarizmu in centralizmu ter teroristične metode niso močnejše uveljavile v slovenski družbi, ki si je tedaj prizadevala za opredelitev temeljnih slovenskih nacionalnih interesov izraženih v splošni narodni težnji po suverenem in enakopravnem položaju Slovencev Kraljevini SHS.

4.9. Delovanje ORJUNE v ostalih delih Kraljevine SHS

Sedaj bom na kratko predstavil delovanje položaj ORJUNE v drugih delih Kraljevine SHS. V Vojvodini je večji del dejavnosti predstavljal boj proti nacionalnim manjšinam. Poleg tega je imela ORJUNA nalogo, da onemogoči protinacionalne elemente in v vsako mesto v Vojvodini prinese nacionalno idejo. V Srbiji je imela ORJUNA nalogo, da s svojimi manifestacijami in akcijami obrne nase pozornost vodilnih faktorjev v državi in na licu mesta vpliva na sodobna politična dogajanja. Pri tem so ji pomagale tudi druge nacionalistične organizacije: Narodna obramba, Združenje četnikov in Združenje rezervnih oficirjev. Skupaj s temi organizacijami se je ORJUNA tudi pojavljala v akcijah. Glavni boj je ORJUNA v Srbiji

vodila proti komunistom, pa tudi proti SRNAO, ki je bila strankarska organizacija NRS. Pojav te organizacije je vplival na slabitev ORJUNE.

Na Hrvaškem je imela ORJUNA največ podpore v Dalmaciji. Sredi leta 1923 je na Hrvaškem gibanje padlo v globoko krizo, saj je vodstvo ORJUNE ukinilo zagrebški oblastni odbor in ga priključilo ljubljanskemu. ORJUNA je imela na Hrvaškem težko nalogo, saj je bilo treba prepričati hrvaški narod, da je le pleme enega velikega naroda. ORJUNA je prihajala v nasprotje z izrazito nacionalističnimi hrvaškimi političnimi strankami, ki so zahtevale svobodno in neodvisno ali vsaj avtonomno Hrvaško. Imela je svoje nasprotnike tudi v skupinah jugoslovanskih orientiranih Hrvatov, največ iz vrst inteligence. Zato je prišlo v vodstvu hrvaške oblasti do ideološke zmede, ki je pogojevala slabitev gibanja. Za slabitev je bil odgovoren tudi HRNAO, ki je nenehno napadal ORJUNO.

V BiH je bilo gibanje najslabše razvito, ker je bilo stalno izpostavljeno pritiskom obeh organizacij (HRNAO in SRNAO). V tem obdobju je centralno vodstvo ORJUNE nadaljevalo s težnjo, da bi gibanju dalo izrazito borben karakter. Takrat sta bila tudi dva kongresa ORJUNE. Prvi kongres je bil decembra 1922 po ustanovitvi organizacije po vsej državi in je imel nalogo, da postavi smernice dela vsemu gibanju. Drugi kongres je bil maja 1923 v Beogradu. V tem obdobju je gibanje že začelo slabeti. Kongres je imel nalogo, da s skrajnimi napori utrdi organizacijo in najde pot za nadaljnje delo.

Javnost se je večinoma takoj zoperstavila gibanju nacionalistov. Zoperstavila se mu je mladina, posebej študenti, ki so izvedli protestne zборе in sprejeli resolucije, v katerih so obsojali ORJUNO. Posebej aktivni so bili študenti v Beogradu, Zagrebu in Novem Sadu. ORJUNO pa so obsodili tudi študenti, ki so študirali v Berlinu. Posebno oster boj je vodil klub študentov marksistov na Beograjski univerzi. Da bi ustavili ORJUNO so Hrvati organizirali HRNAO, Srbi pa SRNAO. Obe organizaciji sta se zoperstavili ORJUNI z njenim lastnim orožjem-terojem. Poleg teh organizacij so po imenu poznane še: SLONAO (Slovenska nacionalna mladina), MUNAO (Muslimanska nacionalna mladina), ORKAN (Organizacija katoliških nacionalistov), itd.

4.10. Delovanje ORJUNE v Julijski krajini

Asimilacijska fašistična politika do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini je naletela na vsesplošen odpor med tamkajšnjimi Slovenci in Hrvati, ki so se organizirali v odporniških organizacijah. Te organizacije so bile ORJUNA, TIGR, Borba. Njihov namen je bil z nasilnimi akcijami spodbuditi pozornost svetovne javnosti in ustrahovati organizatorje proitalijanske politike, Slovence pa spodbujati k uporabi in krepitvi njihovega zaupanja v možnost združitve z matično domovino. Šlo je za prvi antifašizem v Evropi. TIGR (ime je dobil po začetnih črkah Trsta, Istre, Gorice in Reke) je bila ilegalna revolucionarna organizacija Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, medtem ko je ORJUNA imela sedež v Kraljevini SHS. Namen delovanja ORJUNE na Primorskem je bil predvsem kaliti navidez dobre odnose med državama, ki niso bili v korist slovenske in hrvaške narodne manjšine v Italiji.

Tako je imela ORJUNA odločilno vlogo pri rojstvu ilegalnega aktivnega odpora v Julijski krajini. Znameniti tigrovec Jože Vadnjak je ORJUNO opisal takole: »Od organizacij je bila ORJUNA tista, ki je najbolj kričala proti okupatorju.....nič čudnega ni, da je borbena mladina Primorja videla v ORJUNI organizacijo, ki se je bila pripravljena boriti za osvoboditev slovenskega ozemlja« (Kacin-Wohinz 1990: 51).

Za Slovence v zamejstvu je ORJUNA odigrala mnogo bolj pozitivno vlogo kot pa za Slovence v domovini. Nasproti Italiji se njena politika ni skladala s politiko vlade, zlasti ne s politiko kralja Aleksandra in zunanjega ministra Momčila Ninčiča, ki sta si v dvajsetih letih prizadevala za iskreno prijateljstvo z močno sosedo. ORJUNA pa je nasprotno ves čas gojila sovraštvo do Italije, posebej do fašizma, zaradi odtrgane Primorske, Zadra in Istre. Sovraštvo so poglobljali emigranti iz Julijske krajine, ki so bili med voditelji ORJUNE v domovini. V Sloveniji, kjer je ORJUNA delovala pod vodstvom Ilirskobistričana Marka Kranjca, je bilo še posebej čutiti nezadovoljstvo z Rapalsko mejo. Zato je imela ORJUNA postojanke v obmejnih krajih za vdore čez mejo, s katerimi so zbirali vojaške informacije, rekrutirali nove člane, imeli razpredeno obveščevalno mrežo, v kateri so sodelovala predvsem planinska društva s Primorske. Med pomembnejše akcije spada zasedba vrha Triglava avgusta 1923, s čimer naj bi ta vrh zagotovila Kraljevini SHS, kar je bilo v nasprotju z italijanskimi apetiti po

premiku meje na strateško pomembne točke. Podobno je skupina orjunašev pregnala s Sušaka skupino fašistov, ki so po D'Annunzijevem zgledu poskušali pridobiti ta kraj za Italijo.

O tem, kdaj se je organiziral odpor proti fašistični oblasti imamo malo podatkov, vsekakor pa so bili odporniki organizirani vsaj od konca leta 1924 dalje, ko se je v Prestranku zbralo 30 ljudi iz pivškega območja. Nastala je organizacija brez posebnega imena, ki pa se je vse bolj širila in po besedah Jožeta Vadnjala so vzpostavili vezo s simpatizerji v Kraljevini SHS, s člani ORJUNE, ki so jim vseskozi šli na roko, predvsem kar se tiče dobave orožja (Kacin-Wohinz, 1990).

Pripadniki antifašističnega odpora so izvajali celo paleto aktivnosti. Opravljali so obveščevalne naloge in sicer so zbirali podatke o italijanskem letalstvu in letališčih, o utrdbah na meji z zemljevidi vred, o premikih vojaških enot. Med nalogami orjunašev so bile tudi nasilne akcije (fizični spopadi, uboji, požigi). Znan je uboj slovenskega regenta Josipa Urha iz Postojne, bivšega člana ORJUNE, ki so ga orjunaši z zvijačo ugrabili iz zapora v Cerknici, kjer je bil zaprt zaradi tihotapstva in ga ustrelili v bližini državne meje. Znan je tudi napad orjunaša Staneta Molka na dva italijanska karabinjerja pri Črnem Kalu. Prvi orjunaški napad z razstrelivom na ozemlju Italije je bil 8. marca 1926. Na gradbišču požganega Narodnega doma v Trstu je eksplodirala granata in zrušila začetna gradbena dela nove italijanske palače (Kacin-Wohinz, 1990).

V letih 1923/26 so se pojavile tudi druge vrste akcij, kot posledica organiziranega ilegalnega odpora. To so bili napadi na italijanske simbole: snemanje italijanskih zastav, brisanje fašističnih simbolov, stresanje letakov in pisanje gesel po zidovih, zamenjava italijanskih izveskov s slovenskimi v Jablanici pri Ilirski Bistrici, uničenje Mussolinijevih slik v Lipi in Temenici na Krasu (Kacin-Wohinz, 1990).

Vendar pa odnosi med ORJUNO in primorskimi Slovenci niso bili vselej tako dobri. Prvi TIGR, ki je bil ustanovljen leta 1924 v Trstu je bil neodvisen, včasih pa deloval celo proti ORJUNI. ORJUNA in njen voditelj v Sloveniji Marko Kranjec, se je počutila odrinjeno s primorskega prostora, zato je svojim članom prepovedala vstop v TIGR. Vendarle so se obe strani nekako sporazumele in na kongresu ORJUNE 20. decembra 1925 v Ljubljani so sprejeli sklep o združitvi TIGRA in ORJUNE na Primorskem v skupno organizacijo ORJUNAVIT, kar pomeni ORJUNA v Italiji. Vodilni odbor sta sestavljala po dva člana ORJUNE in TIGRA.

O povezanosti teh dveh organizacij govori vodja ORJUNE Marko Kranjec: »Po fuziji so se Primorci doma šteli za tigrovce, ko prišli v Slovenijo pa za orjunaše« (Kacin-Wohinz 1990: 55).

Združene organizacija je delovala dve leti, poleti leta 1926 pa se je TIGR ponovno osamosvojil, ker so Primorci nasprotovali rigorozni Kranjčevi komandi in njegovemu samovoljnemu načrtovanju atentatov. Ključni dogodek za odnose med ORJUNO in TIGROM se je zgodil 3. aprila 1926 v Prestranku. Pet oboroženih orjunašev je namreč vdrlo v urad železniškega blagovnega prometa pri postaji v Prestranku. Iz blagajne so vzeli 246.000 lir in zbežali. Toda eden izmed uradnikov je zbežal skozi okno in zasledoval orjunaše. Prišlo je do spopada in ubita sta bila dva fašista ter dva orjunaša. Namen roba na Prestranku je bil priti do denarja za nakup orožja in drugih potrebščin primorske organizacije. Toda primorsko vodstvo ni dobilo od tega denarja ničesar, kar je tudi vplivalo na odcepitev TIGRA od ORJUNE (Kacin-Wohinz, 1990). Po letu 1926 je aktivnost začasno upadla, saj je bila ORJUNA v Sloveniji razpuščena in je materialno prenehala podpirati organizacijo na Primorskem. Vendar so se tudi kasneje akcije proti Italiji nadaljevale, posamezno v sklopu Narodne odbrane, predvsem pa TIGRA, v katerega so vstopili orjunaši iz Julijske krajine. Po besedah orjunaša Filipa Kosca je bil v ospredju isti cilj, le organizacija je imela drugo ime. Sprememba se je zgodila tudi v vodstvu, saj so bili poprej v vodstvu predvsem posamezniki iz Pivškega (Marko Kranjec), poslej pa iz Goriškega (Albert Rejec).

4.11. Odnos ORJUNA-SDS

»Da izvedemo načela nacionalistične ideologije do popolnosti, neodvisno in brez kompromisa do skrajnih konsekvenc, nočemo da bi bil naš pokret akcija politične stranke. Vsa nacionalistična praksa, z ozirom na današnje razmere, je podrejena visokim in določenim etičnim ciljem, ki jih ne morejo imeti navadne stranke. Vsled tega smatramo za potrebno, da odredimo metodo, ki jo zahteva praksa te nove ideologije in ki jo imajo obstoječe stranke« (Perovšek 1998: 50).

Tako piše v delu programa ORJUNE, ki zadeva članstvo v političnih strankah. Na prvem kongresu ORJUNE leta 1923 je bil sprejet sklep, po katerem so bili člani ORJUNE lahko tudi člani političnih strank, če programi teh strank niso bili v nasprotju s programom ORJUNE. Tako je Niko Bartulović med drugim dejal: »Mi nimamo vzroka ogrevati se ne za ene ne za

druge, od vseh pa sprejmimo, kar najdemo dobrega pri njih in pri drugih..... tako mora biti naše razmerje napram vsem strankam in grupam, ki zagovarjajo edinstvo države, lojalno, dokler so one lojalne napram nam- toda nobene odvisnosti, ne protežiranja. Mi ne smemo biti slepi, niti se ne smemo takim glumiti« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 9). To je bilo uradno stališče vrha ORJUNE, ki pa ni imelo nobene realne podlage, saj je bilo več kot 90% članstva članov ali simpatizerjev SDS. V ORJUNI je sicer obstajala skupina, ki je nasprotovala, da se člani ORJUNE angažirajo v političnih strankah, vendar je bila ta skupina v manjšini.

Vendar je bila ORJUNA lojalno razpoložena le do tistih strank, ki so zagovarjale vidovdansko ustavo, integralno jugoslovanstvo in unitarizem. Separatistične stranke, med katere sta spadali tako SLS kot HSS je ORJUNA gledala osovraženo. Odnos do teh strank je najbolje opisal ideolog ORJUNE Niko Bartulović v stavku: »Vsi mi delimo radikalno mišljenje, da napredek in interesi naše nacije ne morejo čakati dotlej, da večina zaostalih seljakov uvidi, da je bolje vreči kroglico v volilno žaro jugoslovanskih nacionalistov, kot pa v žaro Stjepana Radića ali popa Korošca« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 6). V tej izjavi vidimo, da je bila ORJUNA pripravljena tudi na fizično obračunavanje z nasprotniki unitarizma, v smislu če ne gre z lepa, gre z grda, kar je kasneje tudi uresničila.

Pri določanju odnosa ORJUNE do posameznih političnih strank je treba vzeti v obzir predvsem število članov pristašev teh strank v ORJUNI. Največ pristašev je nedvomno imela JDS oziroma SDS. O tem govori tudi Bartulović:

»Po našem jugoslovanskem unitarizmu sta nam vsekakor bližja demokratska in zemljoradniška stranka, slednja v kolikor ni prešla v polkomunistično levico. Republikanci se oddaljujejo od nas s svojim izrecno naglašenim republikanstvom, radikali pa – ako jim že hočemo verjeti, da niso plemenska, temveč splošno narodna stranka ter da so za narodno edinstvo - so nam oddaljenejši od demokratov« (ORJUNA nje cilji in metode 1924: 9).

Vidimo, da je bila ORJUNA tudi do vladajoče NRS pogosto v dvomu. Najprej je podpirala to stranko kot protiutež Hrvaškemu bloku. Do preloma je prišlo, ko je NRS začela odkrito pomagati pri ustanovitvi ORJUNI sovražne organizacije SRNAO.

Kakšen odnos je imela ORJUNA do slovenskih političnih strank je razvidno iz pisanja tednika ORJUNA. Predvsem je bila ORJUNA sovražno razpoložena do SLS in njenega dnevnika Slovenec. Proti SLS je ORJUNA pisala skoraj v vsaki številki, to pa zato, ker niso podpirali njihovih nacionalističnih idej in ker so imeli avtonomističen program, kar je za orjunaše pomenilo, da je separatističen.

Cepitev JDS je ORJUNA pričakala nepripravljena. V začetku se je vodstvo opredelilo za frakcijo Ljube Davidovića, kasneje pa so se prilagodili zahtevam članstva, kjer je bilo več pristašev SDS Svetozarja Pribičevića. V tisku se je pogosto poudarjala odvisnost ORJUNE od SDS, ker naj bi bil Svetozar Pribičević ustanovil ORJUNO. Trdili so, da želi Svetozar Pribičević okrepiti svojo stranko in da želi z ustanovitvijo ORJUNE dobiti močne borbene enote za uničenje političnih nasprotnikov ter da ORJUNA ni nič drugega kot ekponent SDS. Takšne obtožbe so največkrat prihajale s strani NRS. Kljub temu pa so orjunaši takšne očitke zavračali. Tako je na takšne očitke odgovarjal tudi orjunaški časopis Pobeda:» Kot organizirano gibanje imamo popolnoma neodvisno in svoje članstvo, ki deloma pripada raznim političnim strankam. S SDS imamo v mnogočem podoben program, zato je razumljivo, da je večina članov ORJUNE iz vrst SDS» (Matković 1972: 129).

Vendar je ORJUNA v nekem smislu vendarle bila pod nadzorom SDS in Svetozarja Pribičevića. Svetozar Pribičević je pazil, da vodje ORJUNE ne zamenjajo politično orientacijo in da organizacijo ne podredijo neki drugi politični stranki ali da postanejo samostojna stranka. To najbolj kaže afera leta 1925, ko je Svetozar Pribičević obtožil predsednika Direktorija ORJUNE Ljuba Leontića, ker se je sestal s predsednikom NRS Nikolo Pašićem. Lahko rečemo, da je bila ORJUNA povezana z JDS in kasneje s SDS, saj je bila v dobršni meri podprta prav s strani SDS. Lahko bi celo rekli, da je bila ORJUNA bojna enota SDS, da je bil Svetozar Prbičević na nek način boter ORJUNE, vendar pa se njihova stališča v določenih trenutkih niso povsem ujemala.

4.12. Odnos ORJUNA –KPJ

ORJUNA je imela do komunistov enak odnos kot do separatistov, kakor je imenovala pripadnike federalistično avtonomističnega bloka. O komunistih je imela podobno kot SDS zelo negativno mnenje, saj je bil Svetozar Pribičević kot notranji minister tvorec Obznane leta 1920 in leto kasneje Zakona o zaščiti države, kar je komuniste potisnilo v ilegalo. Tako je

Svetozar Pribičević med drugim izjavil: »Razredni boj bi uničil vse naše državne dosežke« (Matković 1972: 125). Boljševizem je Svetozar Pribičević smatral za doktrino uničevanja in zastrupljanja in glavno nevarnost, ki preti družbi in ga zato vse stranke v civiliziranem svetu odklanjajo z največjo odklonilnostjo. ORJUNA je odklanjala komunizem in diktaturo proletariata tudi zaradi tega, ker zastopajo samo delavce, medtem ko liberalne demokracije zastopajo cel segment naroda.

Direktno so se interesi ORJUNE in KPJ začeli križati, ko je ORJUNA hotela pridobiti delavce za svojo idejo. Vendar delavci, ki so bili v industrijskih središčih, v večini zaradi slabih delovnih pogojev, pod vplivom komunistov, niso pokazali prevelikega zanimanja za nacionalistično idejo. V svojem socialnem programu je ORJUNA na vidnem mestu izpostavljala boj za delavske pravice. Posebej je poudarjala, da bo zagovarjala vse interese delavcev, ki so v skladu z interesi naroda in njenim programom. Njen glavni cilj v tem pogledu je bil ukinitvev razrednega boja. V propagandi za pridobivanje delavcev so imeli največji uspeh s parolo, da se borijo proti vplivu tujega kapitala. Za pridobivanje delavcev so organizirali delavske zборе, na katerih so govorili o ORJUNI in proti boljševizmu. Pošiljali so svoje odposlance v industrijska mesta, da so tam ustanavljali delavske sekcije ORJUNE. Delavcem so obljubljali zaposlitev, če postanejo orjunaši. ORJUNA je ustanavljala tudi nacionalne sindikate, s katerimi je poskušala delavce preusmeriti, da bi postali ustvarjalna sila na temeljih nacionalne države. Nacionalisti so rekrutirali delavce največ iz sokolskih in drugih športnih združenj. Vendar akcije ORJUNE za pridobivanje delavcev niso naletele na veliko uspeha.

Zaradi neuspehov pri organiziranju delavcev je uporabljala ORJUNA tudi druga sredstva. Poskušala je voditi stavkovno gibanje delavcev, vendar se je tu pokazala v dokaj dvoletni vlogi. ORJUNA je trdila, da zagovarja interese delavskega razreda, v resnici pa je hotela, da se stavke kar najhitreje končajo, zato so angažirali stavkokaze.

V nadaljevanju prizadevanj, da pridobijo delavce v svoje nacionalne sindikate, so nacionalisti spoznali, da imajo komunisti med delavstvom veliko podporo. Prepoved KPJ in ustanovitev NDSJ (Neodvisne delavske stranke Jugoslavije) je ORJUNA pričakala pripravljena. Nastopila je s svojimi preizkušenimi metodami: razganjala je zборе NDSJ in terorizirala njene vodje. Orjunaši so tako mučili delavce in uničevali delavske domove.

Da je orjunaško gibanje skušalo pridobiti delavce na svojo stran je razvidno tudi iz pisanja tednika ORJUNA. V prispevku 2. redna skupščina oblastnega odbora ORJUNE za Slovenijo s podnaslovom ORJUNA in delavstvo je zapisano: »Javno mnenje je napačno poučeno, ker misli, da poskuša ORJUNA pridobiti delavce s tem, da jim obljublja pravice in boljše pogoje dela. ORJUNA je zadnja rešilna bilka, če se hoče delavstvo rešiti, preden utone v vodah, kamor so ga speljali zastopniki Lenina in Marxa« (ORJUNA, 9.2.1924: 4).

V prispevku Rdečim apostolom ORJUNA piše: »Orjunaši so prijatelji delavskih sotrpinov in pri tem nimamo nobenih sebičnih namenov. Naš namen je prežeti vsakega delavca z idejami programa ORJUNE..... Sicer pa rohnite in grmite, rdeči apostoli in advokati, resnično vam povemo, da ne veste ne ure ne dneva, ko bo v delavskih ORJUNAH organizirani proletariat obračunal z vami na orjunaški način« (ORJUNA, 12.4.1924: 7).

Komunisti so organizirali odpor proti orjunašem. Za obrambo pred napadi ORJUNE so organizirali PAČ (Proletarske akcijske čete), ki bi morale po zamisli komunistov predstavljati široko fronto za boj proti ORJUNI. Ustanavljali so jih predvsem v mestih, kjer je bilo veliko delavstva. Imele so nalogo, da z vsemi sredstvi branijo interese delavcev, njihove organizacije in imetje. Največ skupin PAČ je bilo organizirano v Sloveniji (Ljubljana, Trbovlje, Maribor, Brežice) in Dalmaciji (Split, Dubrovnik, Omiš, Sinj). Število članov PAČ je bilo različno: od 30 do 120. Vsaka četa je imela vojaško zgradbo. Oboroženi so bili z revolverji in so imeli vaje z orožjem kot vojska. Pri ustanavljanju obrambnih čet so težili, da bi mladina predstavljala njihovo jedro. Predvideli so maščevanje za orjunaške akcije in sicer v duhu gesla: za vsakega padlega bojevnika dva fašista, za vsako rušenje protirušenje.

Boj komunistov proti ORJUNI se je vodil tudi preko sindikalnih organizacij. Bile so usmerjene z ene strani na vplivanje na javno mnenje, z druge pa na paraliziranje vsake akcije ORJUNE. Prav tako se je boj komunistov proti ORJUNI bil preko letakov, brošur in predavanj. Številne so bile tudi demonstracije delavcev proti ORJUNI. Znane so demonstracije v Zagrebu, Ljubljani, Kraljevu, Užicu, Kragujevcu in Podgorici.

4.13. Ekonomska ORJUNA

Poleg nasilnih akcij z nacionalističnim, delno tudi protiklerikalnim značajem na Štajerskem, posebej proti nemški manjšini v prvi polovici leta 1923 in s takoimenovano triglavsko akcijo

poleti istega leta, je ORJUNA prirejala tudi politične manifestacije proti brezposelnosti in druginji, od pomladi leta 1924 pa tudi ljudske shode na katerih so govorili o politični situaciji in o nacionalističnem gibanju. Takšni shodi so bili v Brežicah, Trbovljah, Škofji Loki, Zagorju in Mirni od marca do maja 1924.

Finančno vprašanje je smatrala ORJUNA za ključno vprašanje. Njenih potreb niso mogli kriti le članarina in skromni doprinosi članstva. Na povezave orjunašev s Slavensko banko in demokrati, s časopisoma Jutro in ORJUNA ter francoskim kapitalom TPD (Trboveljske premogokopne družbe) so nasprotniki opozarjali že leta 1925, pa tudi kasneje (Šuštar 1990: 144). Nadstrankarska organizacija, za kakšno se je ORJUNA razglasila, sicer ni hotela jemati podpor ne od vlade, ne od koga izven organizacije, pač pa so se nameravali na finančnem področju nasloniti na lastne sile. Posebej naj bi gospodarska podjetja ORJUNE omogočila finančno kritje organizacije. Svoje gospodarsko podjetje so slovenske ORJUNE načrtovale že vsaj od jeseni leta 1923. Spomladi leta 1924 je ljubljanski oblastni odbor ORJUNE ustanovil Ekonomsko ORJUNO. To je bila osrednja registrirana zadruga s sedežem v Ljubljani. Na ustanovnem občnem zboru so izvolili prvo načelstvo zadruga. Sestavljali so ga: predsednik Matej Kosmač, namestnik dr.Dimitrij Košič, tajnik Božo Borštnik in blagajnik Artur Jakše. Vendar sta predsednik in namestnik že po dveh mesecih odstopila, na njuni mesti pa sta bila imenovana dr.Drago Marušič kot predsednik in Franjo Peric kot namestnik (Šuštar 1990: 144). Namen Ekonomske ORJUNE je bil z uspešnim delovanjem na gospodarskem polju pospeševati gospodarske koristi in nacionalno in državljansko zavestnost svojih članov. To pa naj bi uresničevali s prodajo izdelkov svojih članov, preskrbovanjem potrebščin in industrijskim predelovanjem pridelkov ter s sprejemanjem hranilnih vlog.

Vendar pa zadruga ni delovala tako uspešno kot so pričakovali ustanovitelji. Težave v poslovanju se kažejo v hitrih spremembah članov načelstva, saj je do sprememb prišlo že dva meseca po občnem zboru, še dva meseca zatem pa je izredni občni zbor izvolil še v tretje načelstvo, v katerem pa ni bilo nikogar od prejšnjega vodstva zadruga. Zadruga je namreč prišla v finančne težave in tretje načelstvo je želelo takšno stanje sanirati. Tako je zadruga praktično prenehala delovati leta 1925, čeprav je bila likvidirana iz zadružnega registra šele leta 1948 (Šuštar, 1990).

Če delovanje zadruga kaže le sliko neuspeha poskusa Ekonomske ORJUNE, pa so bolj zgovorni podatki o članstvu, saj posredno govorijo o razširjenosti politične ORJUNE. Imenik

članov Ekonomske ORJUNE ima zabeleženih nekaj nad 300 članov, med njimi največ fizičnih oseb, par denarnih zadrug in nekaj krajevnih organizacij ORJUNE. Največ članov je bilo iz Ljubljane (približno ena petina), precej pa tudi z Notranjske in Poljanske doline, torej s krajev neposredno ogroženih od Italije. Iz imenika lahko vidimo tudi sliko poklicne strukture oseb vpisanih v register. Med njimi prevladujejo uradniki (skoraj 16 %), trgovci (14%), dosti pa je tudi obrtnikov, trgovcev, odvetnikov in notarjev (Šuštar 1990: 146).

Slika, ki jo nudi članski imenik o razširjenosti vpliva Ekonomske ORJUNE, je podobna razprostranjenosti krajevnih organizacij ORJUNE. Struktura članstva politične ORJUNE pa se od Ekonomske ORJUNE seveda razlikuje, saj so bila za včlanitev v zadrugo pač potrebna finančna sredstva. Tako so bili člani zadruge tisti, ki so ORJUNO lahko finančno podprli, vendar iz razumljivih razlogov v članskem seznamu Ekonomske ORJUNE ni najti mladine, študentov in delavcev.

4.14. Obdobje krize (od leta 1925 do 1927)

Majske manifestacije ORJUNE v Beogradu so bile njen zadnji pomemben nastop. Gibanje je bilo širokim ljudskim masam že od samega začetka tuje. Omejeno je bilo na določeno število članov, slabelo pa je tudi zato, ker ni povečevalo ali obnavljalo svojih vrst. Razen tega je prihajalo tudi do razhajanja v vodstvu gibanja. Ena skupina je ostro kritizirala Direktorij, ker ni podprl nacionalnega bloka na volitvah leta 1925, druga pa je to zavračala, ker so bili v tem, bloku tudi radikali. Položaj ORJUNE se je še poslabšal z vstopom HSS Stjepana Radića v vlado julija 1925. Vrste ORJUNE so bile pretresene tudi s kompromitiranjem predsednika Direktorija dr. Ljube Leontića v takoimenovanem sporu Pribičević-Leontić, ki se je začel s tem, ko je Svetozar Pribičević obtožil Ljubo Leontića zaradi obiska pri vodji radikalov Nikoli Pašiću in očitkov, da poskuša Ljuba Leontić podrediti ORJUNO interesom NRS. Prišlo je do opredeljevanja za enega ali drugega in do razcepa. Ljuba Leontić je ostal na položaju zaradi pomoči slovenskih organizacij ORJUNE, vendar je njegova avtoriteta padla, tako kot tudi avtoriteta Direktorija.

V takih pogojih je bila aktivnost ORJUNE zelo omejena. Najbolj aktivni so bili orjunaši v Sloveniji, kjer so konec leta 1925 pripravljali oborožen napad na avstrijsko mejo, a je za to izvedla policija in napad preprečila. Poleg tega se je aktivnost ORJUNE v začetku leta 1926

kazala v vrsti protestnih shodov, na katerih so napadli vlado, njeno notranjo in zunanjo politiko.

Zaradi razpuščanja organizacije v Sloveniji se je izdvojila ena oblast gibanja, s čemer je ORJUNA prišla v krizo, iz katere ni več prišla. To krizo je še poglobila ponovna cepitev v vodstvu gibanja.

4.15. ORJUNA v razpadu (od leta 1927 do 1929)

V zadnjih letih svojega obstoja je bila ORJUNA povsod v defenzivi. O njenem obstoju nam pričajo le še nekatere akcije na meji. Vendar se je vodstvo ORJUNE trudilo, da bi se z notranjimi reformami obdržalo.

Tretji kongres ORJUNE je bil aprila leta 1927 v Zagrebu. Na njem je ORJUNA Šumadije prikazala memorandum, po katerem bi morali začeti reorganizirati ORJUNO. Vendar je velika heterogenost stališč in notranja neenotnost razpadanje še pospešila. Četrty kongres oktobra 1927 je bil v znaku kompromisnih diskusij, v katerih je prevladovala beograjska skupina na čelu z Miodragom Dimitrijevićem, čigar Memorandum o nadaljnem delu ORJUNE so v celoti sprejeli. Novo centralistično vodstvo je zahtevalo strogo disciplino. Generalni sekretar je postal Miodrag Dimitrijević, ki do tedaj ni imel vodilne vloge v vrstah ORJUNE. Dimitrijević je pokazal smisel za vodenje in veliko energije, vendar je njegove ukaze malokdo upošteval.

ORJUNA se je lomila predvsem na političnih spremembah. S prihodom HSS v vlado skupaj z NRS leta 1925 so nacionalisti izgubili tarčo. Pravi udarec ORJUNI pa je bil zadan leta 1927, ko je ideolog SDS Svetozar Pribičević skupaj s prvakom HSS sestavil Kmečko demokrasko koalicijo, ki si jo nekaj let prej nihče ne bi mogel zamisliti. Takrat je bil zadan odločilen udarec ORJUNI in njenim nasilnim metodam uvajanja centralizma in unitarizma. Zaradi heterogenosti v politični in nacionalni sestavi ORJUNA ni mogla v celoti izvršiti preorientacije na novo linijo SDS in je zato razpadla.

Junija leta 1928 je bil sestanek Centralnega odbora ORJUNE v Ljubljani, na katerem so sprejeli nov statut organizacije. S tem je bil postavljen temelj za novo delo. Od druge polovice

leta 1928 so obstajali le še nekateri centri ORJUNE: Split, Šibenik, Beograd, Zagreb, Ljubljana, Maribor, pa še v teh je prihajalo do razcepov v vrstah in do zamiranja.

Po uvedbi šestojanuarske diktature kralja Aleksandra in prepovedi vseh političnih strank, je bila naloga ORJUNE zagotoviti prevzem oblasti kralju in onemogočiti vsak poskus odpora v množicah. Februarja 1929 so oblasti dovolile nadaljevanje delovanja ORJUNE. Udar kralja Aleksandra, razpad parlamenta in političnih strank je pomenilo zmago idej, za katere se je borila ORJUNA. Zato je bilo pričakovati njeno ponovno afirmacijo, vendar se je zgodilo prav nasprotno. Marca 1929, z razglasom uprave mesta Beograda, so bile razpuščene vse nacionalistične organizacije. To so bile SRNAO, HRNAO in ORJUNA in sicer z obrazložitvijo, da so se mešale v politiko in politične zadeve. Vendar je bila ORJUNA že zdavnaj mrtva. Obdržali so se le nekateri predstavniki. To se je dalo najbolj opaziti, ko je bilo potrebno izvesti akt o ukinitvi organizacije. Takrat so iz mnogih mest sporočali, da taka organizacija že zdavnaj ne obstoji več.

4.16. Poskus obnove ORJUNE

Z novo oktroirano ustavo leta 1931 in z oživljanjem političnega življenja, je delno oživela tudi ORJUNA. Od leta 1932 so posamezni voditelji ORJUNE prek letakov vršili propagando za ORJUNO. Konec leta 1932 je gibanje prišlo iz ilegalnosti s prebujanjem orjunaškega lista Pobjeda v Zagrebu. V prizadevanjih za obnovo ORJUNE se je najbolj izkazal bivši veliki čelnik Marko Kranjec. Avgusta 1933 je objavil poziv nacionalistom, v katerem je pozval člane obstoječih in bivših organizacij ORJUNE na sestanek s ciljem dogovora za skupno delo. Na sestanku ORJUNE avgusta 1933 v Beogradu so sklenili, da je treba čimprej ustanoviti nacionalno socialno formacijo. Na sestanku je bilo največ delegatov iz Dravske banovine in Dalmacije. Govorili so tudi o ustanovitvi nove Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) in o ustanovitvi nacionalne fronte Velike Jugoslavije. Ponovni sestanek septembra 1933 ni prinesel pričakovanih rezultatov. Na sestanku je prišlo do popolnega razcepa pri vprašanju, na katerih osnovah naj bo postavljeno novo gibanje. Po tem neuspehu so se poskusi nadaljevali še aprila 1934. Po juniju 1934 so se vsi poskusi za obnovo končali. Člani so se razpršili v različne stranke. Jedro ORJUNE je vseeno ostalo in se ohranilo skozi vso obdobje obstoja Kraljevine Jugoslavije. Obstajalo je tudi uradno vodstvo: Direktorij in centralni odbor.

5. SKLEP

Dvajseta leta prejšnjega stoletja so za Slovence pomenila razcvet strank in ekspanzijo strankarskega življenja. Tako drugod po Evropi, kot tudi v Kraljevini SHS so se po uvedbi splošne volilne pravice in posledično participaciji širših slojev prebivalstva v političnem življenju uveljavile množične stranke, ki so težile k čim večjemu članstvu, saj so s članarinami polnile svoj proračun. Postavlja se vprašanje, kaj je botrovalo ekspanziji strank, saj so bile stranke že v Avstroogrski pri Slovencih dodobra uveljavljene in prisotne. Odgovor na to bi lahko našli v novem zagonu in pričakovanjih, ki so vladala tako med slovenskimi politiki kot tudi med prebivalstvom v prvih letih obstoja Kraljevine SHS. Vendar je ta zagon s korupcijo in nedelovanjem parlamenta, še posebej pa s sumljivo sprejeto vidovdansko ustavo, ki je uzakonil centralizirano državo, kmalu zamrl.

Čas dveh desetletij med obema vojnoma velja za čas izrazite ideološke nestrpnosti. Na Slovenskem lahko za obdobje dvajsetih let prejšnjega stoletja govorimo o prepletu družbenih cepitev, kar je ob čedalje večji ideološki nestrpnosti vodilo v radikalizem (Fink-Hafner 2001: 98). Polarizaciji med liberalnim in katoliškim taborom, ki se je kazala na področju ureditve države, narodnega vprašanja ter zagovarjanju posebnega položaja in pravic katoliške cerkve, je potrebno dodati tudi konflikt komunizem / antikomunizem, pri katerem sta si bila tako liberalni in katoliški tabor enotna.

ORJUNA kot primer ekstremno desne, lahko bi rekli celo fašistične stranke, se je ideološko napajala v nacionalizmu, fašizmu in ksenofobiji. Poudarjali so zavest o pripadnosti skupnemu jugoslovanskemu narodu, zagovarjali vzpostavitev močne jugoslovanske države, izvajali nasilne akcije proti političnim nasprotnikom....Tako kot vse fašistične stranke je tudi ORJUNA antisistemska delovala (kar nekajkrat je pozvala na ukinitvev parlamenta), zagovarjala pravico uporabe sile za uresničitev svojih plemenitih ciljev in gradila mit o skupni usodi ter enotnem jugoslovanskemu narodu. Pri tem je potrebno poudariti, da se njena ideologija ni v ničemer razlikovala z ideologijo SDS, razen da so se odkrito zavzemali za uporabo sile za uresničitev svojih »plemenitih« ciljev.

Na vprašanje »Kje so vzroki za pojav ORJUNE kot radikalne organizacije v okviru liberalnega tabora?« ne moremo odgovoriti z enim samim odgovorom. Kot smo ugotovili moramo vzroke iskati tako na zunanjepolitičnem kot tudi na notranjepolitičnem področju..

ORJUNA je bila ustanovljena v času, ko je konflikt med centralisti in federalisti dosegel vrhunec. Konec leta 1923 in v začetku leta 1924 se je centralistična JDS razcepila na dva dela, saj je del članstva na čelu z Ljubo Davidovičem odstopil od zagovarjanja centralistične ureditve države in s tem močno oslabil Svetozarja Pribičevića in njegove somišljenike, ki so ostali na zagovarjanju centralizma in ustanovili Samostojno demokratsko stranko (SDS). Opozicijske stranke so se v začetku leta 1924 povezale in ustanovile opozicijski blok, ki je z vstopom poslancev HSS v skupščino dobil večino. Centralisti so tako prvič po nastanku nove države izgubili večino v skupščini. Vzrok za napeto ozračje na pomlad 1924 je bila nepredvidljivost, saj je skupščina po kraljevem odloku začasno prenehala zasedati, medtem ko so vlado še vedno sestavljale centralistične sile, ki pa so bile v manjšini. Centralistične sile so se namreč bale, kaj bodo storili federalisti, če se bodo dokopali oblasti. To je pri njih ustvarjalo nervozo, zato so se začele posluževati novega načina delovanja in sicer onemogočanje nasprotnikov z razkazovanjem svoje sile preko oborožene ORJUNE in s tem zastraševanju drugače mislečih sil ter končno tudi k samim nasilnim akcijam.

Zgled za to so našle v sosednji Italiji pri fašističnih skvadristih, ki so bile podobno kot ORJUNA bojne enote fašistične stranke PNF (Partita Naziona Fascista), dokler le ta s pohodom na Rim leta 1922 ni prišla na oblast. Fašisti so po prevzemu oblasti s postopnim zmanjševanjem demokratičnih svoboščin vzpostavili red v državi, kar je fasciniralo zagovornike unitarizma na drugi strani Jadrana. ORJUNA je tako povzela ideologijo fašizma in sicer socialno demagogijo, antikomunizem ter nasilne akcije, pri tem pa pozabila, da Kraljevina SHS za razliko od Italije ni enonacionalna država.

Strah pred sosednimi državami na čelu z agresivno Italijo, ki novi državi niso bile niti najmanj naklonjene, je prav gotovo eden izmed ključnih vzrokov nastanka ORJUNE. Nezačuden je, da državljanov zaradi Rapalske meje je bilo najbolj prisotno v Sloveniji in Dalmaciji. To so izrabile centralistične sile, ki so poudarjale, da se samo močen in enoten jugoslovanski narod lahko zoperstavi nevarni zahodni sosedi. Prav zaščita ozemlja nove države pred številnimi zunanji sovražniki je bila uradno glavni naloga orjunašev. Zato je imela ORJUNA največ

podpore prav v krajih, ki so mejili na njeno največjo sovražnico Italijo, torej v Sloveniji in Dalmaciji.

Čeprav je bila ORJUNA ustanovljena za obrambo pred zunanjimi sovražniki, so jo centralisti (pri tem mislim predvsem na Svetozarja Pribičevića in SDS) uporabili predvsem za obračunavanje s svojimi ideološkimi nasprotniki. Ti ideološki nasprotniki so bili iz vrst avtonomistov (SLS, HSS) in komunistov (KPJ). Avtonomisti so bili po njihovem mnenju le tuji plačanci, medtem ko so za komuniste menili, da so izraz največje nekulture.

Kot smo ugotovili, je imela ORJUNA dokaj veliko podporo tudi v Sloveniji. Najmočnejši zagovornik centralizma v Sloveniji je bila SDS.²⁴, člani katere so imeli v rokah večino slovenskega kapitala, zato so zagovarjali centralizem in unitarizem predvsem iz pragmatičnih razlogov. Razlogi so bili ekonomski, saj so si želeli enotno in močno državo, v kateri so videli velikansko tržišče za svoje izdelke. Pri tem je treba poudariti, da se je slovenska industrija v dvajsetih letih zelo razvila, na žalost velikokrat tudi na račun slabih plač, ki so jih prejeli delavci. Iz teh razlogov so slovenski liberalci zagovarjali centralizem in s tem ohranitev in ne revizijo vidovdanske ustave, torej status quo. Oporo so našli v ORJUNI, ki je ščitila kapital v povezavi s SDS in natopala proti delavcem, kar je bilo najbolj očitno v trboveljskem prvojunjskem spopadu.

Razvidno je, da sta SDS in ORJUNA stopali z roko v roki, da se je o orjunaških akcijah dejansko odločalo v vrstah SDS ter da je SDS zlorabila ORJUNO za zastraševanja drugače mislečih ljudi in zaščito svojih interesov. Če se spomnimo teze, ki sem jo postavil v začetku naloge: »*ORJUNA je bila kot strankarska milica pribičevićeve Jugoslovanske demokratske stranke (kasneje SDS) v instrumentalnem razmerju z njo*«, vidimo da to zagotovo drži. Svetozar Pribičević in SDS sta v ORJUNI našla inštrument, ki ji je pomagal pri ohranitvi statusa quo, torej veljavo centralistične vidovdanske ustave, kar je ustrezalo tudi slovenskemu liberalnemu taboru. Na nek način bi lahko rekli, da je SDS izrabila ORJUNO, da je za njih opravljala umazana dela (fizični napadi na politične nasprotnike). ORJUNA je povzela ideologijo fašizma, kljub temu da je nastala prav zaradi obrambe zoper njega (vsaj deklarativno), kar je svojevrsten paradoks.

²⁴ Slovenski liberalci so se po razpadu JDS priključili Pribičevićevi SDS

6.VIRI IN LITERATURA

6.1. Literatura

- Alter, Peter (1991): Kaj je nacionalizem?, V: Rizman, Rudi (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*, Ljubljana: Krt
- Amon, Smilja (1985): Jugoslovanski tisk med dvema vojnama, Ljubljana: FSPN
- Bobbio, Norberto (1995): Desnica in leвица: razlogi in pomeni političnega razlikovanja, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče
- Božič, Branko (1980): Oris zgodovine Slovencev, Ljubljana: DZS
- Dolenc, Ervin (1994): Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918 – 1929, 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, 96 – 105
- Dragoš, Srečo (1998): Katolicizem na Slovenskem, Ljubljana: Založba Krtina
- Fink-Hafner, Danica (2001): Politične stranke, Ljubljana: FDV
- Fink-Hafner, Danica (2005): Politika na območju nekdanje Jugoslavije, Ljubljana: FDV
- Flere, Sergej (2000): Sociološka metodologija, Maribor: Pedagoška fakulteta Maribor
- Friš, Darko (2004): Aktivnosti mestnega odbora ORJUNE v Mariboru v prvem letu delovanja, *Studia Historica Slovenica*, 4 (2-3), 507-527
- Gligorijević, Branislav (1974): Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929, Beograd: Narodna knjiga
- Gligorijević, Branislav (1975): Profašistička organizacija ORJUNA i revolucionarni radnički pokret Jugoslavije, *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-24*, 123-134,
- Hague, Rod; Harrop, Martin; Breslin, Edward (1993): Comparative government and politics, London: The Macmillan Press Ltd.
- Kacin Wohinz, Milica (1990): Prvi antifašizem v Evropi, Koper: Lipa
- Kardelj, Edvard (1980): Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja, Ljubljana: DZS
- Kermaver, Dušan (1979): Prvi junij v Trbovljah – stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju, Ljubljana: Partizanska knjiga
- Klopčič France (1975): Prodor komunistične partije v slovensko družbo v letih 1921-1924, *Revolucionarno delavsko gibanje na Slovenskem v letih 1921 – 1924*, 24 – 29
- Klopčič, France (1980): Desetletja preizkušenj, Ljubljana: DZS
- Krašovec, Alenka (2000): Moč v političnih strankah, Ljubljana: FDV

- Krašovec, Alenka (2002), *Oblikovanje javnih politik: primer kulturnih politik v Sloveniji*, Ljubljana: FDV
- Lukšič, Igor; Pikalo, Jernej (1999): Boj za sredino, *Teorija in praksa*, 36 (1), 112-128
- Marković, Vladimir (1998): *Desno i levo*, Beograd: Slobodna knjiga
- Matković, Hrvoje (1972): *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb: Liber
- Melik, Jelka (1989): Orjunaši na sodišču, *Kronika*, 37 (3), 247-251
- Melik, Vasilij (1975): Delavske stranke na volitvah 1921-1927, *Revolucionarno delavsko gibanje na Slovenskem v letih 1921 – 1924*, 115 – 121
- Perovšek, Jurij (1991): Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923, *Zgodovinski časopis*, 45 (1), 65 – 83
- Perovšek, Jurij (1991): Simpozij o življenju in delu dr. Antona Korošca, *Zgodovinski časopis*, 45 (2), 319 – 325
- Perovšek, Jurij (1993): Doktorska dizertacija - Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana: Filozofska fakulteta
- Perovšek, Jurij (1994): Slovenski liberalci in Jugoslavija, *27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev*, 88 – 96
- Perovšek, Jurij (1997): Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnim vojnama (1918-41), *Zgodovinski časopis*, 51 (4), 529 - 553
- Perovšek, Jurij (1998): Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije
- Perovšek, Jurij (2002): Slovenska politika in vprašanje državne ureditve med zasedanjem ustavodajne skupščine Kraljevine SHS (1920/21), *Studia Historica Slovenica*, 2 (2), 431 – 443
- Pirjevec, Jože (1995): *Jugoslavija*, Koper: Lipa
- Pleterski, Janko (1986): *Narodi, jugoslavija, revolucija*, Ljubljana: DZS
- Pleterski, Janko; Božič, Branko (1975): *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*, Maribor: Založba Obzorje
- Prunk, Janko (1975): Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 - april 1923 - posebnost v razvoju KPJ, *Revolucionarno delavsko gibanje na Slovenskem v letih 1921 – 1924*, 49 - 56
- Prunk, Janko (1986): *Slovenski narodni programi*, Ljubljana: Društvo 2000
- Prunk, Janko (2001): Duhovno politični položaj liberalnih in katoliških političnih sil pred drugo svetovno vojno, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41 (2), 21 – 30

- Ramet, Sabrina (1999): The radical right in Central and Eastern Europe since 1989, The Pennsylvania State University Press
- Repe, Božo (1995): Naša doba, Ljubljana: DZS
- Sruk, Vlado (1995): Leksikon politike, Maribor: Založba obzorja
- Stiplovšek, Miroslav (1974): Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmetijskih množic 1918 – 1920, Ljubljana: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja
- Šuštar, Branko (1990): Ekonomska ORJUNA, *Kronika*, 38 (3), 144-148
- Vidovič - Miklavčič, Anka (1993): Katoliška prosveta med cerkvijo in stranko, *Cerkev, kultura in politika 1890 – 1941*, 60 – 73

6.2. Drugi viri

- Enciklopedija Slovenije, 5.zvezek (1991), Mladinska knjiga, Ljubljana
- Enciklopedija Slovenije, 6.zvezek (1992), Mladinska knjiga, Ljubljana
- Enciklopedija Slovenije, 8.zvezek (1994), Mladinska knjiga, Ljubljana
- Enciklopedija Slovenije, 9.zvezek (1995), Mladinska knjiga, Ljubljana
- Istorija XX.veka, Inštitut društvenih nauka - Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1963
- Leksikon CZ, Cankarjeva založba, Ljubljana 2002
- Mala splošna enciklopedija, DZS, Ljubljana 1976
- ORJUNA nje cilji in metode, Založba oblastnega odbora ORJUNE, Ljubljana 1924
- Politički leksikon, Inštitut društvenih nauka, Beograd 1960
- Slovenski liberalizem v pravi luči, Obrambno društvo, Ljubljana 1923
- Slovenski veliki leksikon, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005
- Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979

6.3. Časopisna periodika

- Jutro, Ljubljana, 1924
- Kmetijski list, Ljubljana, 1920
- ORJUNA, Ljubljana, 1924
- Slovenec, Ljubljana, 1924
- Slovenski narod, Ljubljana, 1924